

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

DƏRSLİK

I hissə

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəylinin,*
sözləri *Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

RAFİQ İSMAYILOV, ŞƏHLA ZAHİDOVA,
ÜLKƏR NURULLAYEVA, DİLİRÜBA CƏFƏROVA, AYSEL XANALIYEVA

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik
(1-ci hissə)

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az
saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən
sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtlərilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
trm@arti.edu.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

İÇİNDƏKİLƏR

1 Fərd və toplum

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Söz vermişəm	Sözlərdə saitlərin deyilişi və yazılışı: səsdüşümü və səstərtimi	6-10
Fəsil 2	Sənin kimi olacağam	Saitlərin uzun tələffüzü	11-15
Fəsil 3	Buqələmun	Samitlərin tələffüzü	16-20
Fəsil 4	Sadiq dost	Söz ortasında yanaşı gələn samitlərin deyilişi və yazılışı	21-26
	Ümumiləşdirici təkrar		27

2 Qədimdə yazı

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Piktoqramdan hərflərə	Alınma sözlərin bitişik və defislə yazılması	28-33
Fəsil 2	Rozetta daşının sirri	Hiperonim və hiponim • Qoşa samitlə bitən sözlərin deyilişi və yazılışı	34-39
Fəsil 3	Qədim türk əlifbası	Mürəkkəb adlar (şəxs və yer adları)	40-45
Fəsil 4	Qədimdə yazı materialları	Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlər	46-50
	Ümumiləşdirici təkrar		51

3 Milli dəyərlər

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Vətən sağ olsun!	Sözün başlanğıc forması	52-56
Fəsil 2	Sonuncu dərs	Eyniköklü sözlər	57-61
Fəsil 3	Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?	Söz birləşmələri	62-67
Fəsil 4	Ağdam Çörək Muzeyi	Qeyri-müəyyən yiyəlik hal	68-72
	Ümumiləşdirici təkrar		73

4 Qədim dünya: tarix və miflər

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Fironlar və ehramlar	Qoşma. Qoşmaların orfoqrafiyası	74-81
Fəsil 2	Troya müharibəsi	Qoşmanın qrammatik sinonimliyi və omonimliyi	82-87
Fəsil 3	Barbarlar və vandallar	Bağlayıcılar	88-92
	Ümumiləşdirici təkrar		93
	İzahlı sözlük		94-95

KİTABINIZLA TANIŞ OLUN

Dərsliyin müxtəlif bölmələrində təkrar olunan başlıqlarla – rubrikalarla qarşılaşacaqsınız.

Söz boğçası

Oxuduğunuz mətnlərdə rast gəldiyiniz yeni söz və ifadələrlə tanış edirik.

Söz ehtiyatı

Mətnə rast gəlinən yeni söz və ifadələrlə bağlı tapşırıqlar verilir.

Nə anladın?

Mətndəki fakt və hadisələrlə bağlı suallar verilir.

Düşün və cavab ver

Mətndəki obraz və hadisələrə münasibət bildirmək, əsas fikri müəyyənləşdirmək tapşırılır.

Dinləmə 01

Dinlədiyiniz mətnlə bağlı sual və tapşırıqlar verilir.
Audiomətnləri sağda göstərilən QR kodu oxutmaqla trims.edu.az saytıdan əldə edə bilərsiniz.

Yazı

Oxuduğunuz və ya dinlədiyiniz mətnin mövzusu ilə bağlı yazı tapşırıqları verilir.

Araşdırma-təqdimat

Mövzu ilə bağlı araşdırma aparmaq və təqdimat etmək tapşırılır.

Yadda saxla

Dil qaydaları ilə bağlı nəzəri bilgiler təqdim olunur.

Diqqət et

Nitq bacarıqları üzrə müxtəlif məlumat və tövsiyələr verilir.

Xatırla

Əvvəlki siniflərdə və ya dərslərdə öyrədilmiş bilik və bacarıqlar xatırladılır.

Qlossari

Müxtəlif elm sahələrinə aid terminlərin və akademik sözlərin izahı verilir.

- 1a Sizcə, hansı xüsusiyyətlər toplumda inam, etimad qazanmağa kömək edir?
- b Başlığa və illüstrasiyalara əsasən mətndə nədən danışılacağını təxmin edin.

Söz vermişəm

Bir yay axşamı şəhər bağında skamyada oturub kitab oxuyurdum. Hava qaralanda kitabı örtدüm və bağın çıxışına tərəf yönəldim. Birdən qulağıma ağlamaq səsi gəldi.

Əsas yoldan keçib yan cığıra döndüm. Orada, kolların arasında balaca daş ev ağarırdı. Evin yanında yeddi-səkkiz yaşlı bir oğlan başını aşağı dikərək bərkdən, acı-acı ağlayırdı. Ona yaxınlaşıb soruşdum:

- Niyə ağlayırsan? Səni kim incidib?
- Heç kim!
- Gəl gedək. Bax hava qaralır, artıq gecdir.
- Gedə bilmərəm.
- Niyə? Sənə nə olub? Bəlkə, özünü pis hiss edirsən?
- Yox, mən yaxşıyam.
- Bəs niyə gedə bilmirsən?
- Mən qarovulçuyam.
- Necə yəni qarovulçusan?
- Siz başa düşmürsünüz? Biz oynayırıq.
- Kiminlə oynayırsan?

Uşaq içini çəkə-çəkə bunları danışdı. O, parkda gəzirmiş. Bağdakı oğlanlar ona yanaşib dava-dava oynamağı təklif ediblər. Uşaq razılaşıb. Oynamağa başlayıblar. Onun çavuş olduğunu deyiblər. Özünü **marşal** adlandıran oğlan onu bu evin qarşısına gətirərək qarovulçu qoyub. Deyib ki, bura silah anbarıdır, onu əvəz edənə kimi burada dayansın. **Postu** buraxıb getməsin. Uşaq da söz verib. O vaxtdan da burada durub. Oğlanlar isə gəlib çıxmırlar.

Uşaq sözünü bitirib susdu. Məni gülmək tutsa da, özümü güclə saxladım. Düşündüm ki, o, tamamilə haqlıdır. Söz verdinsə, tutmalısan. Özümü ələ alıb ciddi səsle dedim:

- Belə... Onlar çoxdan səni buraya qarovulçu qoyublar?
- Hava hələ işıqlı idi.
- Bəs özləri haradadır?
- Yəqin, gediblər. Yadlarından çıxıb, gediblər, – deyə dərinədən ah çəkdi.
- Onda sən niyə durmusan?
- Mən söz vermişəm...

– Həə... Çətin vəziyyətdir!.. Bəs indi sən nə edəcəksən?
 – Bilmirəm, – deyə uşaq yenidən ağlamağa başladı.
 Mən ona kömək etmək istəyirdim. Bir qədər fikirləşib dedim:

– Gəl belə edək; sən evə qaç, yeməyini ye, mən isə hələlik burada sənə yerinə duraram.

Uşaq **tərəddüdlə** soruşdu:

– Məgər belə olar? Axı siz hərbi deyilsiniz.

Mən **duruxdum**: “Düz deyir də. Axı o, **çavuşdur**. Mənim isə heç hərbi rütbəm də yoxdur. Onu yalnız zabıt postdan çıxara bilər”.

– Bir dəqiqə gözlə, – deyə bağın çıxışına sarı qaçdım.

Mən küçədə durub zabıt, ya da, heç olmasa, əsgər formalı bir adam axtarırdım, ancaq tərslikdən küçədə bir nəfər də olsun hərbi görünmürdü. Artıq axtarışdan əlimi üzüb bağa qayıtmaq istəyirdim ki, birdən döngədə, avtobus dayanacağında dayanan zabıtı gördüm. Sevincək dayanacağına tərəf qaçdım. Təngnəfəs halda özümü ora yetirəndə hərbinin mayor olduğunu gördüm.

– Yoldaş mayor! – deyə onun qolundan yapışdım. – Sizin köməyiniz lazımdır.

O, təəccüblə mənə baxdı. Mən məsələnin nə yerdə olduğunu izah edəndə gülümsündü, amma heç fikirləşmədən mənim ardımca gəldi.

Uşaq həmin yerdə durmuşdu və yenə, ancaq bu dəfə çox astadan ağlayırdı. Mən “komandiri gətirdim” deyəndə o sevindi. **Qamətini** düzəldib **farağat** dayandı.

– Yoldaş **qarovulçu**, – deyə komandir ona müraciət etdi. – Sizin rütbəniz nədir?

– Mən çavuşam.

– Yoldaş çavuş, sizə tutduğunuz postu tərk etməyi əmr edirəm.

Uşaq bir qədər susdu. Sonra dedi:

– Bəs sizin rütbəniz nədir? Mən sizin poqonunuzdakı ulduzları görə bilmirəm.

– Mən mayoram.

Bu anda mən qorxdım ki, uşaq deyəcək: “Axı mən əmri marşaldan almışam”. Amma o, əlini göy rəngli kepkasının enli **günlüyünə** aparıb dedi:

– Oldu, yoldaş mayor. Əmri yerinə yetirirəm.

O bunu əsl hərbi kimi elə gur səslə dedi ki, zabıtlə mən özümüzü saxlaya bilməyib qəhqəhə çəkdik. Uşaq da bizə qoşularaq şən-şən güldü.

Söz boğçası

- qarovulçu • marşal • post
- tərəddüdlə • duruxmaq
- qamət • farağat • günlük

Biz üçlükdə bağdan çıxanda mayor əlini uşağa uzadıb:

– Afərin, yoldaş çavuş, – dedi, – səndən əsl hərbiçi çıxacaq.

Sonra o, əlini alnına apararaq hər ikimizlə hərbiçisayağı sağollaşıb getdi.

Mən uşaqdan soruşdum:

– Bəlkə, səni evinizə qədərötürüm? Artıq qaranlıq düşüb.

– Çox sağ olun. Mən yaxında yaşayıram. Həm də heç qorxmuram.

Mən onun balaca, çilli burnuna baxdım və düşündüm ki, belə sözübütöv bir oğlan heç bir təhlükədən qorxmaz. Böyüyəndə isə... Hələ məlum deyil, böyüyəndə o kim olacaq, amma əminəm ki, əsl insan olacaq.

L.Panteleyevin hekayəsi əsasında işlənmişdir.

Söz ehtiyatı

- C** Mətnə istinad etməklə hərbi rütbələri kiçikdən böyüyə ardıcılıqla düzün və aid olduğu obrazı müəyyən edin.

marşal, çavuş, mayor

- Ç** Sözü izahını oxuyun. Bu sözü hansı obraza aid etmək olar?

humanist – insanpərvər, insan ləyaqətinə dəyər verən adam

Düşün və cavab ver

- 2 a** Müəllif mətnə uşağın hansı xüsusiyyətini vurğulamaq istəyib? Cavabınızı əsaslandırın.

a. sadələvhlüyünü b. məsuliyyətini c. tərsliyini d. cəsarətini

- b** Mətnə göy rənglə verilmiş hissəni oxuyun. Obrazın düşüncələrini aşağıda verilmiş variantla müqayisə edin.

Mən duruxdum: “Uşağa bax ha! Necə də sadələvhdür! İndi mən nə edim? Axı onu burada tək buraxmaq olmaz. Gərək gedim, bir zabit tapım”.

• Hansı variantı daha çox bəyəndiniz? Seçiminizi əsaslandırın.

- C** Sizcə, oğlana kömək etmək istəyən şəxs zabit axtararkən uşaq nə haqda düşünürdü? Nə üçün əsərdə bu barədə məlumat yoxdur? Mətn uşağın dilindən nəql olunsaydı, onun düşüncələri necə əks olunardı?

- Ç** Təhkiyəçini dəyişməklə mətni nəql edin.

Nümunə

Mən parkda gəzirdim. Bir neçə oğlan mənə yanaşıb dava-dava oynamağı təklif etdi...

Xatırla

Əsərdəki hadisələri nəql edən şəxs təhkiyəçi adlanır. Təhkiyəçi müəllif (III şəxs) və ya obrazlardan biri (I şəxs) ola bilər.

- d** Oxuduğunuz mətnin strukturuna (quruluşuna) diqqət yetirin. Təhkiyəçini dəyişməklə nəql etdiyiniz mətnin quruluşu ilə onu müqayisə edin.

Hekayənin struktur elementləri	“Söz vermişəm” mətnindən nümunələr
Giriş	
Ekspozisiya (başlanğıc): hadisələrin yeri, zamanı və əsas obrazlardan biri haqqında məlumat verilir.	Hava qaralan zaman şəhər bağında bir nəfər kitab oxuyur.
Əsas hissə	
Düyük: konflikt (ziddiyyət) yaranır.	Uşaq “post”u tərk etmək istəmir.
Hadisələrin inkişafı	Uşağın evə getməsi üçün zabıt tapmaq lazımdır.
Kulminasiya (zirvə): konflikt ən gərgin nöqtəsinə çatır.	Zabıt postu tərk etmək barədə əmr verir.
Açılma : konflikt həll olunur.	Uşaq zabitin əmrinə tabe olur.
Sonluq	
Final : Hadisənin sonu və təhkiyəçinin düşüncələri.	Evə gedən uşaq dürüst və məsuliyyətli bir insan kimi yadda qalır.

Dinləmə 01

- 3 a** “Şar” mətnini dinləyin. Bu mətni ideya və obrazlar baxımından “Söz vermişəm” mətni ilə müqayisə edin.
- b** Yuxarıda verilmiş nümunəyə uyğun olaraq “Şar” mətni ilə bağlı cədvəli tamamlayın.

Struktur elementləri	“Şar” mətnindən nümunələr
Ekspozisiya	
Düyük	<i>Uşaq şar istəyir, amma almağa pulu yoxdur.</i>
Hadisələrin inkişafı	
Kulminasiya	
Açılma	
Final	

- c** Başlanğıca hadisələrin yeri və zamanı haqqında məlumatlar əlavə etməklə “Şar” mətni əsasında ifadə yazın.

Sözlərdə saitlərin deyilişi və yazılışı: səsdüşümü, səstərtimi

- 4a** Sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. 2-ci sətirdə sözlərin kökündə hansı dəyişiklik baş verib?

sinifdə	sinifdən	siniflər
sinfin	sinfə	sinfi

Yadda saxla İkihecalı sözlərdə ikinci saitin düşməsi

Bəzi ikihecalı sözlərə saitle başlayan hal və mənsubiyyət şəkilçisi qoşulduqda ikinci hecadakı qapalı sait düşür. Məsələn: *şəkil* – onun şəkli, şəklin çarçivəsi.

Həm mənsubiyyət, həm də hal şəkilçisi qoşulduqda düşür.	Yalnız mənsubiyyət şəkilçisi qoşulduqda düşür.
isim, cisim, fəsil, nəsil, şəkil, ömür, sinif, sətir, səbir, ətir, xeyir, zəhin, eyib və s.	ağıl, alın, ağız, beyin, burun, boyun, çiyin, qarın, əyin, oğul, ovuc, könül, qayın, qoyun (qucaq)
onun sinfi, sinfin qapısı	onun ağılı, ağılın gücü

- b** İkinci hecasında saiti düşən sözləri müəyyən edin. Bu sözlərə hansı şəkilçi artırılıb: mənsubiyyət, yoxsa hal?

- İsmi altı halı var.
- Bəzi nadir heyvanların nəslı kəsilib.
- Pis olmasa, yaxşının qədri bilinməz.
- Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an, Azərbaycan! (M.Şəhriyar)

Yadda saxla Mürəkkəb sözlərdə səsdüşümü

Bəzi mürəkkəb sözlərin tələffüzündə birinci sözün son saiti düşür. Məsələn: *əmioğlu* [əmoğlu], *xalaoğlu* [xaloğlu], *əliağa* [əlağa].

- c** Uyğunluğu müəyyən edin və mürəkkəb sözlər düzəldib yazın. Sözlərdə qoşa saitlərin altından xətt çəkin.

1. əli	a. oğlu
2. bacı	b. ağ
3. üzü	c. açıq

Yadda saxla Qoşasaitli sözlərdə səstərtimi

Bəzi qoşasaitli sözlərin tələffüzü zamanı saitlərin arasına [y] samiti əlavə olunur. Məsələn: *radio* [radiyo].

- ç** Sözlərdən biri səhv yazılıb:

- a. nümayiş b. ideya c. mayili d. riayət

- 1a** Həyatda oxşamaq istədiyiniz, özünü ideal seçdiyiniz insanlar haqqında danışın. Nə üçün məhz bu insanı ideal hesab edirsiniz?

Sənin kimi olacağam

- Atam gəldi, uraa!
– Gəl görüm qucağıma. Ay səni, dəcəl, günü-gündən böyüyürsən. Belə getsə, səni qucağıma ala bilməyəcəyəm.
– Ata, bilirsən, bu gün müəllim mənim essemini təriflədi.
– Nə gözəl! Afərin sənə! Sükanı belə saxla!
– Baş üstə, amma sən də velosiped alacağına söz vermişdin ha.
– Söz vermişəmsə, alacağam. Qoy gedim, əllərimi yuyum. Gələrəm, söhbət edərik.

Bir azdan ata və qızı söhbəti şam süfrəsi arxasında davam etdirdilər.

- Hə, de görüm, yazdığın essenin mövzusu nə idi?

– “Həyatda kimə oxşamaq istədim?”

- Sən nə yazdın?

– Yazdım ki, mən atama oxşamaq istəyirəm.

- Afərin sənə!

– Hə, yazdım ki, atam kimi həkim olacağam. Xəstələri sağaldacağam. Atam kimi, mən də kasıblardan pul almayacağam. Ehtiyacı olanlara pulsuz dərmanlar verəcəyəm. Çünki mənim atam belə edir.

Atanın iştahı nədənsə kəsildi. Artıq qızının söhbətinə qulaq asmaq istəmirdi. Qız isə dayanmaq bilmirdi:

- Müəllim essenini oxudu və məndən sənin adını soruşdu. Mən də dedim. Sonra dedi ki, atana halal olsun, dünyada belə insanlar azdır.

Qızı süfrədən durub atasını bərk-bərk qucaqladı:

- Mən də böyüyəndə sənin kimi olacağam, – dedi.

Ata zorla gülümsədi, qızını qucaqlayıb başını sıgalladı. Yeməyini bitirmədən durub ağır addımlarla iş otağına keçdi. Stulda əyləşib fikrə daldı. Ürəyi sıxılırdı, qızının dediyi “Mən də böyüyəndə sənin kimi olacağam” sözləri onu rahat buraxmırdı.

Söz boğçası

- narkoz
- reanimasiya

“Allahım, mən nə edirəm?!” – deyə öz-özünə pıçıldadı. Telefonu götürüb xəstəxananın nömrəsini yığdı:

– Alo, Nazilə xanım, dünən gələn xəstəyə zəng vurun. Deyin, təcili xəstəxanaya gəlsin. Əməliyyat olunacaq. Otağı da hazırlayın. Mən gəlirəm.

– Axı demişdiniz, ödəniş etməsələr, əməliyyat olunmayacaq...

– Nə deyirəm, onu da edin. Çatdırın ki, pul lazım deyil.

– Doktor, burada heç kim yoxdur. İş saatı bitib.

– Zəng eləyin, hamını yığın. Həkimlər üçün iş saatı bitmir. Artıq söz eşitmək istəmirəm. Mən gələnə hər şey hazır olsun.

– Baş üstə.

Maşına əyləşib xəstəxanaya yollandı. Yol boyunca dünən yanına gələn xəstənin qohumu ilə olan söhbəti xatırladı:

– *Təcili əməliyyat olunmalıdır. Pulu ödəyin, həkimlər xəstəni əməliyyata hazırlasınlar.*

– *Qurban olum, mən bu qədər pulu bir günə necə tapım?! Ağrıları çoxdur. Döza bilmir. Bu gün əməliyyat etsəniz, ömrüm boyu sizə minnətdar olaram. Bir həftəyə ödəniş edərik.*

– *Xanım, xəstəxananın öz qaydaları var. Burada niyə əməliyyat edilmir. Əgər belədirsə, bu reseptdə yazdığım dərmanları verin, ağrısı azalacaq. Pulu ödəyən kimi də əməliyyat olunar.*

Bütün bu söhbətləri xatırladıqca utanırdı. Hələ indiyə qədər belə vicdan əzabı çəkməmişdi.

... Əməliyyat uğurla keçdi. Xəstə hələ **narkozdan** ayılmamışdı. **Reanimasiya** otağından çıxanda dünən söhbət etdiyi xanımı gördü. Başını aşağı saldı. Bu yaşına qədər hələ heç kimdən üzr istəməmişdi. Çalışdı ki, söhbətdən yayınsın, amma qızının sözləri yadına düşdü. Üzünü qadına tutub dedi:

– Xanım, bağışlayın. Dünənki söhbətə görə çox utanıram.

- Allah bağışlasın. Sizi başa düşürəm.
- Nə isə... Keçmiş olsun... Xəstə bir azdan ayılacaq. Bu dərmanları götürün. Resept də içindədir. Narahat olmayın, çətinlik arxada qaldı. Bircə dərmanları vaxtlı-vaxtında verin.
- Hər şeyə görə çox sağ olun, həkim. Qızınız sizinlə öyünməkdə haqlı imiş. İnşallah, dediyi kimi, gələcəkdə sizin kimi bir insan olar. O sizinlə fəxr edir.
- Siz?..
- Bəli, mən qızınızın müəllimiyəm. Bu da taleyin qəribə bir təsadüfüdür...

Şəbnəm Hümbatova

Söz ehtiyatı

b “Söz boğçası”ndan izahlara uyğun sözləri seçin.

1. Müəyyən dərman preparatları vasitəsilə mərkəzi sinir sisteminin keyidilməsi
2. Ağır xəstənin vəziyyətini sabitləşdirmək üçün təxirəsalınmaz tədbirlər kompleksi

c “Nisyə” sözünün izahına əsasən aşağıdakı ifadələrin mənasını təxmin edin. Lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

Nisyə – alqı-satqı zamanı ödənişin sonraya saxlanılması.

nisyə söhbət

nağdı qoyub nisyə dalınca getmək

ç Sizcə, “Sükanı belə saxla” ifadəsi hansı hallarda işlənir? Bu ifadənin ilkin mənasını təxmin edin. Məsələn işləmə biləcəyi situasiya düşünüb danışın.

d “Həkimlər üçün iş saatı bitmir” ifadəsini necə başa düşürsünüz?

Düşün və cavab ver

2a Mətnin sonunda “Siz?..” ifadəsində durğu işarələrinin funksiyasını izah edin. Sizcə, ata nə demək istəyirdi?

b Mətdən aşağıdakı cümlələri bir daha oxuyun. Sizcə, bu cümlələrlə müəllif oxucuya hansı fikri çatdırmaq istəyir?

Atanın iştahı nədənsə kəsildi. Artıq qızının söhbətinə qulaq asmaq istəmirdi... Ata zorla gülümsədi...

Qlossari

Bədii detal – obrazın xarakterinin, ruhi vəziyyətinin daha dərinlən açılmasına xidmət edən bədii üsul.

- c** Sizcə, hekayənin baş qəhrəmanı kimdir?
Nə üçün məhz bu obrazı baş qəhrəman hesab edirsiniz?
- ç** Hekayədə ata obrazının xarakterində baş verən dəyişikliyi şərh edin.
Onun dəyişməsinə səbəb olan hadisə haqqında danışın.

- 3 a** Mətnə təhkiyəçi əsas obrazlar haqqında məlumat vermir.
Bəs müəllif bu məlumatı oxucuya necə çatdırır?

Diqqət et

Bədii mətnə müəllif obraz və hadisələr haqqında məlumatları bəzən dialoqlar vasitəsilə oxucuya çatdırır.

- b** İllüstrasiyalara əsasən “Sənin kimi olacağam” hekayəsini hadisələrin xronoloji ardıcılığına uyğun nəql edin.

Yazı

- c** Hadisələrin yeri, zamanı və əsas obrazlar haqqında məlumatları əlavə etməklə mətnin ekspozisiya hissəsini yazın.

Saitlərin uzun tələffüzü

- 4 a** İzahları verilmiş sözləri oxuyun. Sözlərin ilk hecasındakı “ə” saitinin tələffüzünü müqayisə edin.

mədə – insanda və heyvanlarda həzm orqanı

mədən – faydalı qazıntıların çox olduğu yer

mədəni – mədəniyyəti yüksək olan

Yadda saxla

Bəzi ərəb-fars mənşəli sözlərin tərkibindəki saitlərdən biri digərlərinə nisbətən uzun tələffüz olunur. Transkripsiyada bunu göstərmək üçün saitdən sonra qoşa nöqtə yazılır: Məsələn: *alim* [a:lim], *məna* [mə:na].

- b** Sözlərdə uzun tələffüz edilən saiti müəyyənləşdirin.

Nizami, mötərizə, elan, təttil, xəzinə, nümunə, zabit

- c** Hansı cümlədə “nərə” sözünün ilk saiti uzun tələffüz olunur?

1. Koroğlu bir dəli nərə çəkdi, dağ-daş titrədi.
2. Dünya sularında olan nərə balıqlarının 80%-i Xəzər dənizində yaşayır.

- ç** “Saat” sözünün tələffüzü zamanı neçə “a” səsi eşidirsiniz?

Yadda saxla

Sözlərdə eynicinsli qoşa saitlər bir uzun sait kimi tələffüz olunur. Məsələn: *bədii* [bədi:].

- d** Sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[ma:ş], [təbi:], [cama:t], [mətbə:], [inşa:t]

- e** Sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[ta:rix], [tə:ssüf], [tə:mir], [ma:rif], [mənfə:t]

- ə** Cümlələrdə səhv yazılmış sözləri müəyyən edib düzgün yazın.

1. Uşağın cavabı onu çox təccübləndirmişdi.
2. Müəllim tarixi abidələr haqqında məruzə hazırlamağı tapşırırmışdı.
3. İnşatçılar yeni binanın tikintisinə başladılar.

1a Sizcə, müəllif öz əsərini adlandırarkən nəyə istinad edir?
Oxuduğunuz bədii əsərləri xatırlayın və uyğunluğu müəyyən edin.

1 “Söz vermişəm”

2 “Qaraca qız”

3 “Beş həftə hava şarında”

a Baş qəhrəman(lar)ın adı

b Məzmunla bağlı açar söz (ifadə)

c Obrazın nitqindən sitat

b Buqələmun haqqında aşağıdakı məlumatı oxuyun.
Sizcə, insanları hansı xarakterinə görə buqələmun adlandırırlar?

Buqələmun mühitə görə öz dərisinin rəngini dəyişdirmək qabiliyyəti olan sürünən heyvandır.

Buqələmunun bədəninin rəngi temperatur, işıq və rütubətin, eləcə də aclığın, susuzluğun, qorxunun təsiri ilə dəyişir.

Buqələmun

Polis **müfəttişi** Oçumelov əynində təzə şinel, qoltuğunda paket bazar meydanına doğru irəliləyirdi. Bir polis nəfəri onun arxasınca gedirdi. Hər yer sükuta qərq olmuşdu. Dükənlərin açıq qapıları həsrətlə müştəri gözləyirdi.

Uzaqdan kimsə çığırdı:

– Dişlədi yaramaz! Lənətə gəlmiş heyvan! Ey, uşaqlar, tutun, qoymayın!

Oçumelov səslərin gəldiyi səmtə baxdı. **Zərgər** Xryukin qışqıra-qışqıra iti qovurdu. Sonra o, qabağa atılıb yerə yıxıldı və itin arxa ayağından yapışdı. İt aman istəyirmiş kimi bərkdən hürdü. Dükənçilər əsnəyə-əsnəyə həmin yerə toplaşdılar. Oçumelov yolunu dəyişib **izdihama** doğru irəlilədi.

İzdihama səbəb olan it tir-tir titrəyir, iri gözlərində qorxu görünürdü.

Oçumelov soruşdu:

– Burada nə baş verib?

Xryukin sağ əlini havaya qaldıraraq qanayan barmağını müfəttişə göstərdi:

– Mən öz dükanımda alver edirdim. Birdən bu heyvan məni səbəbsiz yerə dişlədi. Cənab müfəttiş, mən bir işçiyəm və mənə dəyən zərər ödənilməlidir. Bəlkə də, barmağımı həftələrlə işlədə bilməyəcəyəm.

– Yaxşı, yaxşı... Mən bu işi belə qoymayacam. İnsan hüquqlarının tapdalanmasına icazə vermərəm.

Oçumelov üzünü yanındakı polisə tutub davam etdi:

– Yeldirin, tez itin sahibini tap və yanıma gətir. İti isə bir yerə bağlayın. Çox güman, **quduzdur**.

İzdihamın içindən kimsə qışqırdı:

– Deyəsən, it general Jiqalovundur.

Oçumelov duruxdu:

– Yeldirin, paltomu çıxarmağa kömək elə. Hava çox istidir. – Oçumelov Xryukinə dedi:

– Burada nə isə anlaşılmazlıq var. İt sənin barmağını necə dişləyə bilər axı? Bəlkə, sənin barmağına mismar batıb, amma itin üstünə atırsan?

Camaatın arasından bir nəfər dilləndi:

– Xryukin yalan deyir. O özü qəsdən itin

quyruğunu tapdaladı.

– **Cəfəngiyyatdır!** Cənab müfəttiş ağıllı adamdır. Kimin yalan, kimin düz danışdığını o aydınlaşdıracaq. Əgər mən yalan danışırımsa, məhkəmə qarşısında öz cəzamı alaram, – Xryukin hiddətlə həmin şəxsə cavab verdi.

– Kəs səsini! – Oçumelov qışqırdı.

– Cənab müfəttiş, mənə, bu it generalın deyil. Onun bütün itləri ov itidir, – deyə polis itə diqqətlə baxdı.

– Mən də generalın itlərinin cins olduğunu bilirdim. Bu isə zavallı küçə itidir. Düzdür, belə küçə itlərinin taleyi haqqında düşünərkən adam dəhşətə gəlir. Amma buna baxmayaraq, Xryukin yaralanıb və bu it cəzalanacaq.

– Bəlkə, generalın itidir? Üzərində yazmayıblar ki. Elə bil generalın həyatında buna bənzər bir it görmüşdüm, – deyə polis mızıldandı.

– Mənə də, bu it general Jiqalovundur, – izdihamdan bir səs eşidildi.

– Yeldirin, külək gücləndi, elə bil üşüyürəm, paltomu ver, – deyə Oçumelov pıçıldadı.

Yeldirin Oçumelova paltosunu geyinməyə kömək etdi.

– Yeldirin, bu itin generalın olub-olmadığını dəqiqləşdir.

– Odur, generalın aşpazı gəlir. Ondən soruşaq.

– Salam Proxor, bu it generalındır? – Yeldirin itə işarə edərək soruşdu.

– Xeyr, generalın belə bir iti yoxdur.

– Boş-boşuna vaxtımızı itiririk. Əgər adi bir küçə itidirsə, məhv edin getsin, – deyə Oçumelov əmr etdi.

– İt bizim yox, generalın qardaşınıdır, – deyə aşpaz dilləndi.

Söz boğçası

- müfəttiş • izdiham
- zərgər • quduz
- cəfəngiyyat

– Deməli, bu, cənabımızın qardaşının itidir. Buna çox şad oldum. Gözəl və xoş bir itdir. Sadəcə, bir nəfərin barmağını azacıq dişləyib, – deyə Oçumelov gülməyə başladı.

Aşpaz it ilə birlikdə oradan uzaqlaşdı. Camaat Xryukinə istehza edirdi. Oçumelov hirsli: "Bunun əvəzini səndən çıxacağam", – deyə Xryukini acıladı.

Anton Çexov

Söz ehtiyatı

C Verilmiş izahlara əsasən “riyakar” sözünün mənasını müəyyənləşdirin.

riya – ikiüzlülük

-kar – sözlərə qoşularaq hər hansı peşə sahibi və ya keyfiyyət mənası əmələ gətirən şəkilçi.

Məsələn: *sənətkar, davakar*.

Düşün və cavab ver

2 a “Buqələmun” sözünün lüğətdəki izahlarını oxuyun, həqiqi və məcazi mənalarını fərqləndirin.

• Sizcə, müəllif əsəri “Buqələmun” adlandırarkən bu sözün həqiqi, yoxsa məcazi mənasını nəzərdə tutub? Hekayənin adını əsas obrazın xarakteri ilə əlaqələndirməklə cavabınızı əsaslandırın.

b Mətnə Oçumelovun bir neçə dəfə paltosunu soyunub-geyindi təsvir edilir.

Nə üçün müəllif əsas obrazın bu hərəkətlərini oxucunun diqqətinə çatdırır?

c Mətnə müvafiq epizodları nəql etməklə Oçumelovun xarakterindəki digər xüsusiyyətlər haqqında danışın.

riyakar, yaltaq, kobud, qəddar, qorxaq, ədalətsiz

ç Sualları cavablandırmaqla “Buqələmun” hekayəsinin struktur elementləri haqqında danışın.

- Mətnin ekspozisiya hissəsində hansı məlumatlar verilib?
- Hansı hadisə ilə konflikt yaranır?
- Hansı hadisələr konflikti kulminasiya nöqtəsinə çatdırır?

- 3 a** “Buqələmun” hekayəsinin sonluq hissəsini bir daha oxuyun.
 “Bunun əvəzini səndən çıxacağam” deyərəkən Oçumelov nəyi nəzərdə tuturdu?
 Hekayəni belə yekunlaşdırmaqda müəllifin məqsədi nədir?

a. Nəsihət vermək b. Düşündürmək c. Təəccübləndirmək

- b** Aşağıdakı məlumatlarla tanış olun. Hekayələri oxuyun.

Müəllif hekayəni yekunlaşdırarkən müxtəlif üsullardan istifadə edir:

Nəsihətamiz sonluq: Hadisələrdən nəticə çıxarmaq üçün müəllif oxucuya ibrətamiz məsləhət verir.

Gözlənilməz sonluq: Hekayə gözlənilməz hadisə ilə bitir və oxucunu təəccübləndirir.

Hədiyyə

Milad bayramı yaxınlaşırdı. Della həyat yoldaşına hədiyyə almaq istəyirdi. Yadına düşdü ki, Cimin saatının zənciri yoxdur, ona görə də həmişə saatı cibində gəzdirir. Ən yaxşı hədiyyə saat üçün zəncir ola bilərdi. Yaxınlıqdakı mağazada gözəl saat zənciri satılırdı. Amma Dellanın ona pulu çatmırdı.

Qız güzgüdəki əksinə diqqətlə baxdı. Sancaqları çıxarıb saçını açdı. Nə düşündüsə, cəld evdən çıxıb yaxınlıqdakı bərbərxanaya getdi. Bərbər onun uzun şabalıdı saçlarının əvəzinə iyirmi dollar verdi.

Saat zəncirini ovcunda gizlədən Della səbirsizliklə Cimi gözləyirdi. Qapı açıldı, Cim içəri girdi. Dellanın qısa saçlarını görən Cim yerində donub qaldı. Della əlindəki zənciri Cimə uzatdı:

– Cim, əzizim, Milad bayramın mübarək! Saçlarım üçün isə kədərlənmə, onlar yenidən uzanacaq.

Cim acı-acı gülümsədi. Paltosunun cibindən hədiyyə qutusunu çıxarıb Dellaya verdi. Della tələsik qutunu açdı. Qutuda qaşlarla bəzədilmiş bir cüt daraq var idi. (O.Henri)

Dəniz qorxusu

Bir şah öz qulu ilə gəmiyə minmişdi. Bu qul ömründə dəniz səfərində olmamışdı. O, qorxudan ağlamağa başladı. Gəmidəkilər nə qədər çalışdırsa, onu sakitləşdirə bilmədilər. Qulun bu halını görən şahın kefi pozuldu.

Gəmidəkilərin biri vəziyyəti belə görüb dedi:

– İcazə versəniz, mən onu sakitləşdirərəm.

Bunu deyib adam əmr etdi ki, qulu dənizə atsinlər. Qulu dənizə tulladılar. O, bir neçə dəfə suya batıb çıxdı. Sonra qulu saçlarından tutub gəmiyə qaldırdılar. O, gəmiyə çıxan kimi dinməz-söyləməz bir küncdə oturdu. Onun bu hərəkəti şahı qəribə gəltdi. Bunun səbəbini həmin müdrik adamdan soruşdu:

Kişi cavab verdi:

– Bu qul dənizdə batmaq qorxusunu keçirməmişdi. Ona görə də gəmidəki rahatlığın qədrini bilmirdi. Çətinliyə düşməyən sakitliyin qədrini bilməz. (Sədi Şirazi)

- Hansı hekayə gözlənilməz, hansı nəsihətamiz sonluqla bitir? Mətnlərə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

- c** “Buqələmun” hekayəsinin sonluğunu dəyişib yenidən yazın.

I qrup: Gözlənilməz sonluqla bitirin.

II qrup: Nəsihətamiz sonluqla bitirin.

Samitlərin tələffüzü

4 a Cədvəldə boşluqlara uyğun gələn samitləri müəyyən edin.

Cingiltili samitlər [b] [...] [g] [ğ] [...] [q] [l] [m] [n] [r] [...] [y] [...]

Kar samitlər [p] [ç] [t] [...] [ş] [...] [...] [...] [f] [h] [...] [s]

Yadda saxla Söz sonunda cingiltili samitlərin yazılışı və tələffüzü

Kar və cingiltili samit cütlərinin tələffüzü oxşar olur. Buna görə də bir çox samitlərin deyilişi və yazılışı fərqlənir.

Söz sonunda **b, c, d, g** samitlərinin tələffüzü:

Söz tək işlənərsə, sözdən sonra samitlə başlayan şəkilçi və ya söz gələrsə:	Sözdən sonra saitlə başlayan şəkilçi və ya söz gələrsə:
kitab [kitap], kitabda [kitapda], kitab nəşri [kitap]	kitabın [kitabın], kitab almaq [kitab]

b Altından xətt çəkilmiş sözlərə diqqət edin. Hər sırada son samiti fərqli tələffüz olunan sözü seçin.

a. <u>mərd</u> adam	b. <u>dərd</u> çəkmək	c. <u>dörd</u> alma
a. <u>pələng</u> ovu	b. <u>gənc</u> oğlan	c. <u>ahəng</u> qanunu
a. <u>cavab</u> vermək	b. <u>gülab</u> ətri	c. <u>xarab</u> olmaq

Yadda saxla Qoşasamitli sözlərin yazılışı və tələffüzü

Söz ortasında yanaşı işlənən kar samitlərin ikincisi **k, t, p, f** olduqda bu samitlər cingilti tələffüz olunur. *Məsələn: əlbəttə [əlbətdə], isti [isdi], hoppanmaq [hopbamməx], töhfə [töhvə].*

Söz ortasında **qq** samitlərindən birincisi kar tələffüz olunur: *doqquz [dok'quz].*

Fars mənşəli **-kar, -keş** şəkilçiləri yazıldığı kimi tələffüz olunur: *sənətkar [sənətkar].*

c Nöqtələrin yerinə uyğun gələn hərfi müəyyən edin.

ix...ira (t, d), mürək...b (k, g), tap...ıltı (p, b), tüs...ü (t, d), hət...a (t, d), sək...iz (k, g)

ç Sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[itgi], [mütəkgə], [tak'qıltı], [təşəkgür], [asda], [gupbultu], [asvalt]

d Hansı sözdə **k** samiti cingilti tələffüz olunmur?

- a. məskən b. təşkilat c. zəhmətkeş

- 1a** Dostlar arasında münasibətlər necə olmalıdır?
Oxuduğunuz əsərlərdən nümunələr gətirməklə
fikirlərinizi əsaslandırın.

Sadiq dost

Biri var idi, biri yox idi, Hans adlı mərhəmətli bir gənc var idi. O, daxmasında tək-tənha yaşayırdı və səhərdən axşaməvən bağçada çalışırdı.

Hansın dostları çox idi. Amma onların içində ən sadiq dəyirmançı Hyuq idi. Doğrudan da, Hyuq Hansa o qədər bağlanmışdı ki, bağçasının yanından qucaq dolusu çiçək dərməmiş keçməzdi. Hər dəfə də deyirdi:

– Dost dostdan heç nəyi əsirgəməz.

Hans da onun sözlərini təsdiqləyər və dostunun belə **nəcib niyyətli** olması ilə fəxr edərdi.

Varlı dəyirmançının bunların əvəzində kasıb Hansa bir çöp də verməməsi qonşulara qəribə gəlirdi. Amma Hans bu haqda düşünüb başını ağrıtmazdı.

Hans yaz, yay, payız aylarında özünü xoşbəxt sayardı. Qışda isə soyuqdan, aclıqdan əziyyət çəkərdi. İlin bu vaxtı dəyirmançı onu yada salmırdı. Evdə bu barədə söhbət düşəndə dəyirmançı deyirdi:

– Qar əriməyincə Hansın yanına getməyin xeyri yoxdur. Axı bu çətin vəziyyətində onun öz dərdi özünə bəsdir. Belə hallarda adamı tək buraxmaq lazımdır. Hər halda, əsl dost bu cür hərəkət etməlidir. Hansın yanına yazda gedəcəyəm ki, o mənə bir səbət novruzgülü verə bilsin.

Bir dəfə Hyuqun kiçik oğlu atasından soruşdu:

– Bəs biz Balaca Hansı evimizə çağırma bilmərik? Əgər onun vəziyyəti ağırdırsa, yeməyə heç nəyi yoxdursa, mən sıyığımın yarısını ona verərəm.

– Nə axmaq uşaqsan! – deyər dəyirmançı qışqırdı. – Sənin məktəbə getməyinin xeyri yoxdur. Deyəsən, orada heç nə öyrənmirsən. Hans bizə gəlib isti ocağımızı, dadlı yeməklərimizi görsə, paxıllığı tutar. Paxıllıq isə adamları korlayır. Hansın paxıl olmasına yol verə bilmərəm. Onun ən yaxın dostu olduğumdan həmişə ona nəzarət etməli, yolunu azmağa qoymamalıyam. Bundan başqa, əgər Hans gəlib məndən borc un istəsə, vermərəm. Un başqadır, dostluq isə tamam başqa. Onları qarışdırmaq olmaz.

Dəyirmançının arvadı dedi:

– Gözəl danışdın.

– Camaatın çoxu yaxşı işlər görür, amma yaxşı danışmağı bacaran çox azdır.

Söz boğçası

- nəcib • niyyət • mil • mahiyyət
- alicənablıq • torf • canfəşanlıq

Hyuq Hansın yanına bir də novruzgülləri açanda getdi. Mehribanlıqla salamlaşdı:

– Hans, necəsən? Qışı necə keçirmisən?

– Sabahın xeyir! Halımı xəbər aldığın üçün minnətdaram. Şikayətlənmək istəmirəm, amma, düzü, bu qışı çox əziyyət çəkmişəm.

– Hans, bu qış tez-tez səni xatırlayır və vəziyyətin barədə düşünürdük.

– Çox məmnunam. Qorxurdum, məni unudasınız.

– Heç dostu da unutmaq olar? Dostluqdan gözəl şey yoxdur. Deyəsən, sən həyatın incəliklərini başa düşmürsən. Yeri gəlmişkən, sənin çox gözəl güllərin var.

– Doğrudan da, qəşəngdirlər. Onları bazara aparıb satacağam. Sonra da həmin pula əl arabamı və gümüş düymələrimi geri alacağam. Qışda çörək almağa pulum olmayıb, məcburən satmışam.

– Öz arabamı sənə verərəm. Düzdür, bir tərəfi sınıb, təkərlərinin də **milləri** xarabdır.

– Çox sağ ol, dostum, – deyə Hans sevindi.

– Bilirəm ki, həddindən artıq əliaçıqlıq edirəm. Çoxu əl arabamı sənə verdiyim üçün mənə axmaq deyəcək, amma mən hamı kimi ola bilmərəm. Zənnimcə, dostluğun **məhiyyəti alicənablıqdır**. Əl arabamı sənə verdiyim üçün, əminəm ki, əvəzində mənə bir qədər gül verəcəksən. Elə bilirəm ki, səbəti ağzınacan doldurarsan.

Hansın kefi bir az pozuldu. Səbət çox iri idi. Onu ağzınacan doldursa, satmağa gülü qalmayacaqdı. Belə olduqda isə ehtiyacdan satdığı gümüş düymələrini geri ala bilməyəcəkdi. Amma Hans: “Dostumun xətrinə dəymək-dənsə, qoy heç gümüş düymələrim olmasın”, – deyə düşünüb səbəti güllə doldurdu.

Ertəsi gün Hans dəyirmançının onu harayladığını eşitdi. Tez hasara doğru qaçdı. Dəyirmançı arabasında böyük un kisəsi dayanıb onu gözləyirdi:

– Hans, unu bazara aparıb mənim üçün satmazsan ki?

– Gərək məni bağışlayasan. Çox işim var: gülləri suvarmalı, alaqlarını təmizləməliyəm.

– Əl arabamı sənə verəcəyimi nəzərə alsaq, sözümü yerə salmağın dostluqdan deyil.

Hans dostunun xətrinə dəyməsin deyə kisəni çiyinə alıb bazara sarı getdi. Unu bazarda satıb axşam düşənə qədər evə qayıtdı. Qızmar günəş altında ağır kisə daşdığı üçün xeyli yoruldu. Özünü güclə yatağa çatdırdı.

Ertəsi gün dəyirmançı pullarının dalınca gələndə Hans yatağından qalxa bilməmişdi.

– Yaman tənbəlsən, Hans. Mən sənə əl arabamı verəcəyəm. Buna görə də gərək möhkəm çalışasan. Tənbəllik böyük günahdır. Dostumun tənbel olmasını istəmərəm.

– Məni bağışla, elə yorulmuşam ki, yatağımda uzanıb quşların nəğməsini dinləmək istədim. Bilirsən, quşların nəğməsini dinlədikdən sonra həmişə əla işləyirəm.

– Lap yaxşı, onda dəyirmanə gəlib anbarımın damını təmir edərsən.

Zavallı Hans iki gün idi ki, güllərinə su vermirdi. Amma dostunun sözünü də yerə salmaq istəmirdi.

Hans günbatana qədər Hyuqun anbarının damını təmir etdi. Axşam yorğunluqdan ayaqlarını sürüyə-sürüyə evinə gəldi. Solmuş güllərinə baxıb kədərləndi. Son vaxtlar onlara qulluq etməyə vaxtı qalmırdı.

Bir axşam Hansın qapısı bərkdən döyüldü. Hans qapını açanda Hyuq kandarda dayanmışdı. Bir əlində lampə, digərində əsa tutmuşdu. O, həyəcanla dedi:

– Hans, mənə böyük bədbəxtlik üz verib.

Oğlum yıxılıb, möhkəm əzilib. Həkim lazımdır. Hava da çox pisdır. Bəlkə, həkimin dalınca sən gedəsən? Bilirsən ki, əl arabamı sənə verəcəyəm. Ona görə də, təbii ki, bunun əvəzində mənim üçün bir şey etməlisən.

– Əlbəttə, bu dəqiqə gedərəm. Ancaq lampəni mənə ver. Gecədir, göz gözü görmür.

– Bağışla, dostum, bu mənim təzə lampəmdir. Sınacağından ehtiyat edirəm.

Bayırda tufan qopmuşdu. Elə qaranlıq idi ki, Hans ayağının altını güclə seçirdi. O, üç saat yol gedəndən sonra həkimin evinə çatdı. Həkimə məsələdən xəbərdar etdi. Həkim atına minərək iri lampəsini götürüb yola düşdü. Tufan getdikcə şiddətlənirdi. Hans nə yolu seçir, nə də atla ayaqlaşa bilirdi. Axırda o, yolu azıb **torf** bataqlığına düşdü. Zavallı Hans bataqlıqdan canını qurtara bilmədi.

Balaca Hansın dəfninə bütün kənd camaatı gəlmişdi. Dəyirmançı isə hamıdan çox **canfəşanlıq** edirdi.

– Bu mənim üçün ağır itkidir. Demək olar ki, ona öz arabamı vermişdim. Əlbəttə, çalışacağam ki, daha heç kimə yaxşılıq etməyim. Yoxsa sonra əziyyətini çəkirsən.

Oskar Uayld

Söz ehtiyatı

- b** İzahlara əsasən aşağıdakı sözlərin mənasını təxmin edin və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin. Bu sözləri obrazların davranışları ilə əlaqələndirin.

sui-istifadə

altruist

eqoist

Sui – ərəbcə “pis”, “zərərli” deməkdir.

Ego – latınca “mən” deməkdir.

Alter – latınca “başqa” deməkdir.

Nə anladın?

- c** Mətnin məzmununa aid suallara cavab verin.

1. Hans kim idi? O nə işlə məşğul olurdu?
2. Hyuq hansı işin sahibi idi?
3. Hans nə üçün qış fəslində əziyyət çəkirdi?
4. Hans ehtiyacdən nələr satmışdı?

- ç** Hyuq əl arabasının müqabilində Hansdan nə istədi? Hyuqun tapşırıqlarını məndəki ardıcılığa uyğun sadalayaraq həmin epizodları nəql edin.

Düşün və cavab ver

- 2 a** Atalar sözlərində ifadə olunan fikirlər hansı epizodlarda öz təsdiqini tapır? Məndən müvafiq epizodları nəql etməklə fikrinizi əsaslandırın.

- Dost yolunda boran olar, qar olar.
- Dost dostu dar gündə sınayar.
- Dostam sənənlə pulun qurtaranacan.

- b** Məndən dəyirmançının oğlu ilə söhbətini bir daha oxuyun. Dəyirmançının və oğlunun fikirlərinə münasibət bildirin.

- c** Obrazların nitqindən çıxış edərək onların xarakterinə münasibət bildirin. Davranışlarına əsasən mətnin ideyasını müəyyənləşdirin.

- ç** Atalar sözlərindən istifadə etməklə Hansa məsləhətlər verin.

- Dost dostu tən gərək, tən olmasa gen gərək.
- Dost arası pak gərək.
- Dost dostun eybini üzünə deyər.
- Örtülü bazar dostluğu pozar.

- d Müzakirə.** Sizcə, Hansın aqibətinin belə faciəli olmasında kim günahkar idi? Fikirlərdən birini seçin və əsaslandırın.

1. Hans özü günahkar idi.
2. Hyuq günahkar idi.

- e** “Sadiq dost” mətnində Hansla Hyuq arasında açıq qarşıdurma yoxdur. Obrazların xarakterindən çıxış edərək əsərdəki konflikti izah edin.

Diqqət et

Konflikt əsərdəki hadisələrin inkişafında mühüm rol oynayır. Mətnin bir çox struktur elementləri: düyün, açılma konfliktlə bağlı olur.

- a** “Sadiq dost” mətnində müəllif Hans və Hyuqa öz münasibətini ifadə edirmi? Bəs oxucuda bu xarakterlərə münasibət formalaşdırmaq üçün müəllif hansı vasitələrdən istifadə edir?

- f** Mətnədən verilmiş cümləni oxuyun:
“Hansın dostları çox idi. Ancaq onların içində ən sadiqi dəyirmançı Hyuq idi”.
 Sizcə, Hyuqu sadiq dost adlandırmaq olarmı? Bəs dəyirmançını “sadiq” adlandırmaqda müəllifin məqsədi nədir?

Qlossari

Kinayə — kontekstə görə əks mənada başa düşülən fikir; istehza, ironiya. Müəllif tənqid etmək istədiyi obrazı birbaşa ifşa etmək əvəzinə, tərifləməklə oxucuda ona qarşı mənfi münasibət yaradır.

- g** Cümlələrdəki kinayə ilə müəllif hansı fikri daha təsirli çatdırır? Bu cümlələr sizdə Hyuq haqqında hansı fikri formalaşdırır?

Doğrudan da, Hyuq Hansa o qədər bağlanmışdı ki, bağçasının yanından qucaq dolusu çiçək dərməmiş keçməzdi.

– Həddindən artıq əliaçıqlıq etdiyimi bilirəm. Çoxu əl arabamı sənə verdim üçün mənə axmaq deyəcək, amma mən hamı kimi ola bilmərəm. Zənnimcə, dostluğun mahiyyəti alicənablıqdır.

– Bu mənim üçün ağır itkidir. Demək olar ki, ona öz arabamı vermişdim. Əlbəttə, çalışacağam ki, daha heç kimə yaxşılıq etməyim. Yoxsa sonra əziyyətini çəkirsən.

Yazı

- 3 a** Təsəvvür edin ki, Hans həkim dalınca getməyə etiraz edir. Həmin məqamdan etibarən mətnin sonluğunu dəyişməklə yenidən yazın.

Söz ortasında yanaşı gələn samitlərin deyilişi və yazılışı

4 a Hansı sözdə nöqtələrin yerinə “n”, hansında “m” hərfi yazılmalıdır?

şə...bə

ko...bayn

Yadda saxla “b”, “m” samitlərindən əvvəl gələn “n” samitinin tələffüzü

Söz ortasında “n” samiti “b”, “m” samitlərindən əvvəl gəldikdə [m] kimi tələffüz olunur. Məsələn: *sünbül* [sümbül], *sönməz* [sömməz].

b Dördündən biri səhv yazılmışdır:

a. tənbel

b. zəmbil

c. lampa

d. hambal

a. bomba

b. simfoniya

c. gümbəz

d. pambiq

a. konbinat

b. çərşənbə

c. qumbara

d. mənbə

Yadda saxla Qoşa “yy” ilə yazılan sözlərin tələffüzü

Qoşa “yy” ilə yazılan sözlərin əksəriyyəti bir “y” ilə tələffüz edilir.

Ərəb-fars mənşəli sözlərdə **-iyyat**, **-iyyət**, **-iyyə** şəkilçilərindəki “yy” samitləri [y] kimi tələffüz olunur. Məsələn: *ədəbiyyat* [ədəbiyat], *davamiyyat* [davamiyat], *nəzəriyyə* [nəzəriyə].

Bəzi söz köklərindəki qoşa “yy” isə yazıldığı kimi tələffüz olunur. Məsələn: *niyyat* [niyyat], *səyyah* [səyyah].

Bəzi sözlər isə tək “y” ilə yazılır və tələffüz edilir.

Məsələn: *təhkiyə* [təhgiyə], *ehtiyat* [ehdiyat].

c Uyğun nöqtələrin yerinə “yy” və yaxud “y” yazaraq sözləri tamamlayın. Sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

tərbi...ə, sani...ə, qabili...ət, hima...ə, şəxsi...ət, təxə...ül, məsuli...ət, tövsi...ə, xeyri...ə, müə...ən, təxli...ə, sə...ar, qafi...ə

Qoşa “yy” ilə yazılır, bir [y] ilə tələffüz edilir.	Qoşa “yy” ilə yazılır, qoşa [yy] ilə tələffüz edilir.	Bir “y” ilə yazılır, bir [y] ilə tələffüz edilir.

ç Cümlələrdə səhv yazılmış sözləri müəyyən edib orfoqrafik normalara uyğun yazın.

1. Əkinçi saxladığı toxumluq buğdanı ambara yığdı.
2. Komandir kəşfiyata gedəcəklərini xəbər verdi.
3. Qardaşımla mən anama ad günü hədiyyəsi seçdik.

Ümumiləşdirici təkrar

- 1** İkinci hecasında saiti düşən sözləri müəyyən edin.
Həmin sözləri cümlədə elə işlədin ki, sait düşməsin.

1. Ömründə bu qədər tərs adam görməmişdi.
2. Əsərin ikinci fəsli hələ hazır deyil.
3. Zər qədrini zərgər bilər.
4. Dostun eybini üzünə deyərlər.

- 2** Sözləri cədvəl üzrə qruplaşdıraraq orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[tə:ssüf], [a:bidə], [mətbə:], [nümu:nə], [əla:mət]

Bir saiti uzun tələffüz olunan sözlər	Qoşa saiti uzun tələffüz olunan sözlər

- 3** Tələffüzündə dəyişiklik olmayan qoşasamitli sözləri müəyyən edib cümlədə işlədin.
tüstü, qüllə, küskün, tənəffüs, təşkil, şəffaf

- 4** Nöqtələrin yerinə uyğun hərfləri yazın.
tüfən..., kərpi..., cora..., qana...

- 5** Mətni oxuyun. Fərqləndirilmiş sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.
Öyrəndiyiniz qaydalara istinad edərək həmin sözlərin səhv yazıldığını əsaslandırın.

Kömək

Ata *oğuluna* hasarı *təmir* etməyi tapşırırmışdı. Lakin o, *sımmış taxdaları* yerinə oturma bilmir, vurduğu *mismarrar* əyilir, *çəkiç* mismara deyil, barmaqlarına dəyirdi. *Üsdəlik* də, *fikiri yaxınnıqda* futbol oynayan *yoldaşdarında* qalmışdı.

Bu vaxt bir uşaq babası ilə oradan keçirdi. Uşaq oğlanın *əziyyət* çəkdiyini görüb ona *yaxınnışdı*. Çəkici ondan alıb taxtaları yerinə bərkitdi. Ancaq babası gəlib taxtaları yerindən qopardı.

– Nə edirsən, baba? – deyə uşaq *təccüblə* soruşdu. – Axı özün mənə öyrətmisən ki, hamıya kömək edim.

Baba *cavap* verdi:

– *Əlbətdə*, sən yaxşılıq etmək *isdəyirsən*. Amma oğlanın əvəzinə iş görməklə ona pislik edirsən. Birincisi, o, hasarı təmir etməyi *öyrəmməlidir*. İkincisi, başa düşməlidir ki, *isdəyinə* səbirlə çatmaq olar. Nəhayət, o bilməlidir ki, əvvəl işləmək, sonra *əyləmmək* lazımdır.

Yazılmalıdır	Əsaslandırma

1-ci
fəsil

- 1a** Şəkil vasitəsilə məlumat, fikir ifadə etmək olarmı? Sağdakı şəkildə nə təsvir olunub? Bu şəkil avtomobil sürücülərinə hansı məlumatı verir? Şəkil vasitəsilə fikrin ifadəsinə dair başqa nümunələr gətirin.

PİKTOQRAMDAN HƏRFLƏRƏ

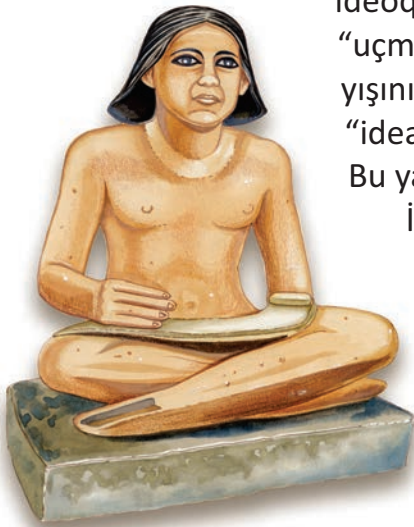
Çox qədimdə insanlar fikir və duyğularını yazıda əks etdirmək üçün rəsmlərdən istifadə edirdilər. Bu yazı növü, yəni məlumatın şəkillərlə ifadə olunması **piktoqrafiya** adlanır. Piktoqrafiya iki sözdən (latın dilində olan "pictus" – şəkil və yunanca "grapho" – yazıram) əmələ gəlmişdir. Bu yazıdakı hər bir işarə piktoqram adlanır.

Qədim piktoqramlara dünyanın bir çox yerlərində rast gəlmək olar. Azərbaycan ərazisində də piktoqrafik yazı nümunələri aşkar olunub. Bunlardan ən məşhurları Bakı yaxınlığındakı Qobustan qayaüstü təsvirləri və Ordubaddakı Gəmiqaya rəsmləridir. Piktoqramlar vasitəsilə insanlar gələcək nəsillərə xalqın adət-ənənələri, məşğuliyyəti, inancları haqqında informasiya çatdırırdılar. Məsələn, Gəmiqaya rəsmlərində günəş təsviri çoxdur. Bu isə onu göstərir ki, o dövrdə Azərbaycanda Günəşlə bağlı inanclar geniş yayılmışdı. Qobustan qayaüstü təsvirlərində isə daha çox heyvan və qayıq rəsmlərinə rast gəlmək olar. Bu, qədimdə həmin ərazilərdə yaşayan insanların ovçuluq və balıqçılıqla məşğul olduğunu sübut edir.

Şəkil vasitəsilə yalnız gözlə görünən varlıqları əks etdirmək olurdu. Piktoqrafik yazı mücərrəd anlayışları, fikir və mühakimələri ifadə edə bilmirdi. Buna görə də insanlar düşüncələrini yazıda daha dəqiq əks etdirmək üçün yeni vasitələr axtarırdılar.

Miladdan əvvəl IV minillikdə Qədim Misir xalqı öz yazı sistemini yaratdı. Misir yazısı yüzlərcə heroqlifdən ibarət idi. Bəzi heroqliflər sözü (anlayışı), bəziləri isə səsi ifadə edirdi. İdeoqrafiya adlanan bu yazı sistemində piktoqrafiya elementləri də var idi. Belə ki, bir çox heroqliflər insan, heyvan, bitki və səma cisimlərinin şəkillərindən ibarət idi. Lakin piktoqramlardan fərqli olaraq, heroqliflər həm də mücərrəd anlayışları ifadə edirdi. Piktoqrafik yazıda günəş şəkli günəşi, quş şəkli quşu, arı şəkli arını bildirirdi. Lakin

ideoqrafik yazıda günəş “istilik”, quş “uçmaq”, arı isə “əməksevərlik” anlayışını ifadə edirdi. İdeoqrafiya yunanca “idea” (fikir, anlayış) və “grapho” (yazıram) sözlərindən yaranmışdır. Bu yazıdakı hər bir işarə isə ideoqram adlanır.

İdeoqrafiya yazı sistemini mənimsəmək asan deyildi. Bunun üçün illərlə vaxt sərf etmək lazım idi. Ona görə də Misirdə oxumaq və yazmaq xüsusi peşə sayılırdı. Bu, dövrünə görə şərəfli və gəlirli bir iş idi.

Miladdan 2000 il öncə çinlilər də heroqlif yazısı yaratdılar. Onlar bu gün də həmin yazı sistemindən istifadə edirlər. Çin heroqlif yazısında minlərlə işarə vardır.

	dost
	nəcib
	ədalətli
	güclü
	təmkinli
	müdrək
	qarınqulu

Miladdan əvvəl III minilliyin əvvəllərində şumerlilərin istifadə etdikləri yazı **mixi yazı** adlanırdı. Mixi yazını gil lövhəciklər üzərində mısmaqla yazırdılar. Bu lövhəcikləri günəş şüaları altında qurudurdular. Mixi yazıda minə yaxın işarədən istifadə olunurdu. Hər bir işarə bir neçə cızıqdan ibarət olub bütöv sözü, ya da hecanı göstərirdi.

Sonralar mixi yazı təkmilləşdirildi. Bu yazıdan Assuriya və Urartu dövlətlərində də geniş istifadə olunurdu.

Piktoqramdan fərqli olaraq, heroqliflərlə və mixi yazı vasitəsilə fikri daha dəqiq ifadə etmək olurdu.

Tarixi fakt

Sonuncu Assuriya padşahı Aşşurbanipal yaxşı təhsil görmüş hökmdar idi. Onun əmrinə əsasən mixi yazı ilə tərtib olunmuş çoxlu gil “kitablar” bir yərə toplandı. Aşşurbanipalın kitabxanası dünyada ilk kitabxana hesab olunur.

Milladdan əvvəl II minillikdə Aralıq dənizinin sahillərində yaşayan finikiyalılar bir neçə ixtira ilə tarixin yaddaşında qalıblar. Onlardan biri də əlifbadır.

Finikiya tacirləri başqa şəhərlərə mal aparır, alış-veriş edirdilər. Çox vaxt onlar borc pul, ya da nisyə mal verir və bu zaman həmin şəxslərlə sövdələşirdilər. Şifahi sövdələşmələr tez-tez pozulurdu. O vaxt mövcud olan yazı sistemləri isə müqavilə şərtlərini yazıda dəqiq əks etdirməyə imkan vermirdi. Beləliklə, tacirlər əlifba yaratmalı oldular. Finikiya əlifbası 22 samit səsi ifadə edən hərflərdən ibarət idi. Bu yazı sistemi fonografik (hərfi) yazı adlanır, çünki buradakı işarələr – hərflər ayrı-ayrı səsləri ifadə edirdi.

Zaman keçdikcə Finikiya dili və əlifbası unuduldu. Lakin sonradan bu əlifbanın əsasında yaradılmış yunan və latın əlifbalarından indiyə qədər istifadə olunur.

Əvvəlki yazı sistemlərinə nisbətən fonografik yazı daha tez və asan mənimsənilirdi. Çünki ideoqrafik yazı sistemində müxtəlif anlayışları ifadə edən yüzlərlə və minlərlə işarəni əzbərləmək lazım gəlirdi. Dildəki danışiq səslərini ifadə edən 30-40 hərfi yadda saxlamaq isə daha asan idi. Odur ki bu yazı növü tez bir zamanda dünya xalqları arasında geniş yayıldı və maarifin inkişafına güclü təsir göstərdi. Hər xalq öz dilinin səs sistemində uyğun əlifba yaratdı.

Düşün və cavab ver

b Şəkillərin hansı yazı növünə aid olduğunu müəyyən edin.

Ⲁ 'aleph [ʾ]	Ⲛ lamedh [l]
Ⲃ beth [b]	ⲛ mem [m]
Ⲅ gimmel [g]	ⲟ nun [n]
Ⲇ daleth [d]	Ⲣ samekh [s]
Ⲉ he [h]	Ⲥ 'ayin [ʾ]
Ⲋ waw [w]	ⲧ pe [p]
Ⲍ zayin [z]	ⲉ tsade [ʃ]
Ⲏ heth [h]	ⲏ goph [q]

a. piktoqrafik

b. fonografik

c. ideoqrafik

c Uyğunluğu müəyyən edin.

1. İdeoqrafik yazı	a. Finikiya
2. Mixi yazıları	b. Misir
3. Fonografik yazı	c. Şumer

ç Mətnin hissələrini məzmunə uyğun başlıqlarla adlandırın.

d Aşağıdakı cümlələri mətnin müvafiq hissələrinə əlavə edin.

- Qədim Misir heroqlifinin sirrini 1822-ci ildə fransız alimi Şampolyon açmışdır.
- Hərflərin forması bu hərflərlə başlayan əşyaların təsvirini xatırladırdı.
- Günəş tanrısına inam türk xalqlarının mifologiyasında əks olunmuşdur.
- Miladdan əvvəl III minillikdə Azərbaycanda da mixi yazıdan istifadə olunurdu.

e Sizcə, nə üçün Aşşurbanipalın kitabxanası haqqında məlumat haşiyədə verilib? Bununla bağlı aşağıda verilmiş fikirlərə münasibət bildirin.

1. Haşiyədəki məlumat mətnin mövzusu ilə bağlı deyil.
2. Müəllif verilmiş məlumatın vacibliyini vurğulamaq istəyib.
3. Bu məlumat mətndə verilsəydi, fikirlərin məntiqi ardıcılığını poza bilərdi.

2 a “Piktoqramdan hərflərə” mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir? Fikirlərdən birini seçin və əsaslandırın.

- a. Fonoqrafik yazının digər yazı sistemlərindən üstün olduğunu sübut etmək
- b. Bəşər tarixində yazının inkişaf yolu haqqında məlumat vermək
- c. Heroqliflərin piktoqramlardan fərqi izah etmək

Diqqət et

Qeyri-bədii mətnlər müxtəlif məqsədlərlə yazılır:

- 1) varlıq və ya hadisə haqqında ümumi məlumat vermək (informativ mətn);
- 2) müəyyən anlayışı, hadisəni izah etmək (izahedici mətn);
- 3) hər hansı bir fikri əsaslandırmaq (argumentativ mətn) və s.

b Əvvəl piktoqrafik, sonra ideoqrafik, nəhayət, fonoqrafik yazı yarandı. Sizcə, bu gün insanlar əvvəlki yazı növlərindən imtina ediblərmə?

PIKTOGRAM, YOXSA İDEOGRAM?

Bir çox ideoqramlar şəkil, yəni piktoqram əsasında yaranır. Ona görə də bəzən bu iki yazı növünü səhv salırlar.

Sağ tərəfdəki şəkillərə diqqət edək. Onların hər birində iki avtomobil təsvir olunub. Lakin yuxarıdakı şəkildən fərqli olaraq, qırmızı dairədəki şəkil həm də yol işarəsidir və “Ötmək qadağandır” fikrini ifadə edir. Deməli, bu şəkil, sadəcə, piktoqram deyil, ideoqramdır.

Beləliklə, piktoqramda şəkil təsvir olunan varlığın özünü bildirir. İdeoqramda isə təsvir mənalandırılır, yəni gözlə görünən konkret varlıqla yanaşı, müəyyən fikir ifadə edir.

İdeoqramlar yalnız konkret varlıq bildirən şəkillər əsasında deyil, mücərrəd simvollar, hətta hərflər əsasında da yaradıla bilər. Məsələn, küçələrdə “M” hərfi yaxınlıqda metro stansiyası, “P” hərfi maşın saxlamaq üçün park, yəni dayanacaq olduğunu bildirir.

Avtomobil
dayanacağı

Metro
stansiyası

Giriş
qadağandır

Dayanmaq
qadağandır

- C Qruplarla iş.** Aşağıdakı şəkillərdən istifadə etməklə “Müasir dövrdə ideoqrafiya” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

Təqdimat zamanı aşağıdakı suallara cavab verməyə çalışın.

1. Bu sahədə hansı işarələr var?
2. Həmin işarələr nəyi bildirir?
3. İnformasiyanın ötürülməsində bu işarələrin rolu və əhəmiyyəti nədir?

I qrup. Kompüter əməliyyat sistemlərində simgələr

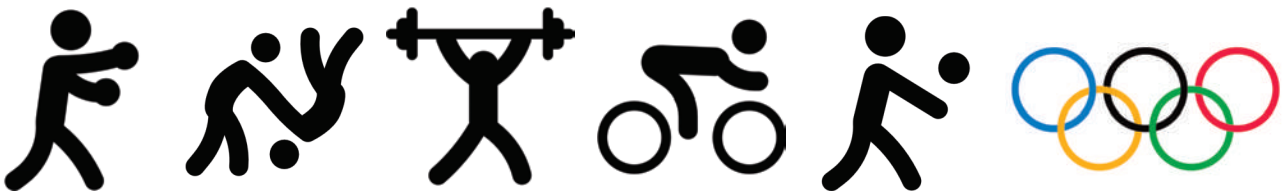
II qrup. İctimai yerlərdə ideoqrafiya

III qrup. Sosial şəbəkələrdə ideoqrafiya

IV qrup. İdmanda ideoqrafiya

Yazı

- 3a** “Piktoqramdan hərflərə” mətninə istinad etməklə sübut edin ki, fikrin yazıda ifadəsi baxımından:

- 1) ideoqrafik yazı piktoqrafiyadan daha üstün idi;
- 2) fonoqrafik yazı ideoqrafiyadan daha üstün idi.

- Fikir və dəlilləriniz əsasında arqumentativ mətn yazın.

Alınma sözlərin bitişik və defislə yazılması

- 4a** İzahlardan çıxış edərək göy rənglə verilmiş sözlərin mənalarını təxmin edin və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

...qrafiya – bəzi sözlərə qoşularaq *elm sahəsi, əsər* və s. mənalı anlayış əmələ gətirir.

...qram – bəzi sözlərə qoşularaq *qrafik təsvir, yazı* mənalı anlayış əmələ gətirir.

orfo (qədim yunan dilində – *doğru, düzgün*): **orfoqrafiya** – ? **orfoqram** – ?

fon (qədim yunan dilində – *səs*): **fonoqrafiya** – ? **fonoqram** – ?

mono (qədim yunan dilində – *tək, vahid*): **monoqrafiya** – ?

avto (qədim yunan dilində – *özü*), bio (*həyat*): **avtobioqrafiya** – ?

etno (qədim yunan dilində – *xalq*): **etnoqrafiya** – ?

kalli (qədim yunan dilində – *gözəl*): **kalliqrafiya** – ?

seysmo (qədim yunan dilində – *zəlzələ*): **seysmoqrafiya** – ?

Yadda saxla

Dilimizdə bir çox mürəkkəb sözlər var ki, onların komponentlərindən birinə başqa sözlərdə də rast gəlinir: **mikroelement**, **mikroorqanizm**, **mikroşem**. Bu komponentlərin əksəriyyəti sözün əvvəlində gəlir və bitişik yazılır: **aerodinamika**, **videomaqnitofon**. Lakin bəzi komponentlərin iştirakı ilə düzələn sözlər defislə yazılır: **eks-prezident**, **əks-təsir**, **qeyri-adi**, **kontr-admiral**, **vitse-spiker**, **veb-dizayner**.

- b** Cümlələrdə səhv yazılmış sözləri müəyyən edin və orfoqrafiya normalarına uyğun yazın.

1. Biz qonaqlarla qeyri rəsmi şəraitdə görüşdük.
2. Səyahət üçün rahat bir mini-avtobus sifariş etdik.
3. Mən eksçempiondan avtoqraf aldım.
4. Vitseprezidentlə görüşdən hamı məmnun qaldı.
5. Axşamlar yatmadan əvvəl audio kitab dinləməyi xoşlayıram.
6. Sinfimizin şagirdləri məktəbin veb-səhifəsini yaratdılar.

Qlossari

• **Avtoqraf** – hər hansı şəxsin xatirə üçün kitab, açıqca, köynək və s.-də yazısı və ya imzası.

Bitişik yazılan sözlər

Defislə yazılan sözlər

- c** Hansı cümlədə altından xətt çəkilmiş sözlər defislə yazılmalıdır?

- a. Var gücümüzü toplamalıyıq, əks halda məğlub olacağıq.
- b. Düşmənin əks hücumu nəticəsiz qaldı.

Dinləmə 02

1a Qeydlər götürməklə “Tarixə qovuşan dillər” mətnini dinləyin.

b Götürdüyünüz qeydləri yaddaş xəritəsi üzrə qruplaşdırın.

Dünya dillərinin sayı

Yox olmuş dillər

Dillərin yox olma səbəbləri

Nə etməli?

c Mətnin məzmunundan çıxış edərək “tarixə qovuşmaq” ifadəsini izah edin.

ç Sizcə, tarixçilər qədim dövlətlər və xalqlar haqqında məlumatları necə əldə edirlər? Qədimdə mövcud olmuş dilləri və əlifbaları öyrənmək nə üçün vacibdir?

ROZETTA DAŞININ SİRRİ

Miladdan əvvəl I əsrdə Qədim Misir dövləti süqut etdi və Roma imperiyasının əyalətinə çevrildi. 5 min il yaşı olan böyük bir mədəniyyət, eləcə də Qədim Misir dili və heroqlifləri tədricən tarixin yaddaşından silindi. Artıq **papiruslar** üzərində heroqliflərlə yazılmış mətnləri heç kim oxuya bilmirdi...

1799-cu ilin avqust ayı... Misir... İskəndəriyyə yaxınlığındakı Rəşid şəhəri...

Günəşin od yağdırdığı qızmar bir gündə Fransa ordusunun əsgərləri qan-tər içində xəndək qazırdılar. Ordu generalı Napoleon Bonapartın əmri belə idi: fransızlar Misir uğrunda gedən müharibədə türklər və ingilislərlə döyüşə girməli idilər.

Leytenant Pyer Buşar Nil çayının sahilində **istehkamın** tikintisinə rəhbərlik edirdi.

Ətrafda əsgərlər durmadan çalışırdılar. Birdən əsgərlərdən biri belin bərk bir şeyə toxunduğunu hiss etdi. Bu, böyük bir daş idi. Əsgər beli kənara qoyub əli ilə daşın üstündən torpağı təmizləməyə başladı. Bir azdan daşın üzərində qəribə yazılar göründü. Pyer Buşar yaxınlaşıb yazılara diqqətlə baxdı. Yüksək təhsil görmüş zabıt bu daşın qiymətli arxeoloji tapıntı olduğunu başa düşdü. Əmr etdi ki, daşı **qərargaha** aparsınlar.

Daşın üzərində Misir heroqlifləri və qədim yunan əlifbası ilə yazılmış mətnlər var idi. Bu daş lövhənin hündürlüyü 114 sm, eni 72 sm, qalınlığı 27 sm, çəkisi isə 760 kiloqrama bərabər idi. Rəşid şəhəri o zamanlar Rozetta adlandığı üçün bu sirli daşa “Rozetta daşı” adı verildi.

1801-ci ildə fransızlar Misir uğrunda gedən döyüşlərdə ingilis ordusuna məğlub oldular. Onların Misir səfərində ələ keçirdikləri bütün qənimət, o cümlədən Rozetta daşı ingilislərə təhvil verildi.

1802-ci ildə Rozetta daşı Britaniya muzeyinə verildi. Bir çox alimlər daşın üzərindəki yazıların sirrini açmağa çalışdılar. Lakin qədim yunan dilində yazılmış mətni oxumaq mümkün olsa da, heroqliflərin sirrini açmaq heç kəsə müyəssər olmadı.

İllər keçdi. Rozetta daşı onun sirrini açacaq insanın yolunu gözləməkdə idi...

* * *

1822-ci ilin sentyabr ayı... Paris...

Kitab rəflərindən divarları görünməyən bir otaqda masanın üstünə qədim yazılarla dolu papiruslar səpələnmişdi. 32 yaşlı tarixçi-**şərqşünas** və **linqvist** Jan Fransua Şampolyon neçə gün idi ki, nə doyunca yatır, nə də vaxtlı-vaxtında yemək yeyirdi. O, Rozetta daşının yazısı üzərində baş sındırırdı...

Şampolyonun uşaq yaşlarından qədim dillərin öyrənilməsi və araşdırılmasına böyük marağı var idi. 16 yaşında ikən o artıq on iki dil bilirdi. Gənc alim 19 yaşında tarix üzrə professor adını almışdı.

Alim əvvəlcə hər bir heroqlifin bir səsi bildirdiyini əsas götürərək bu işarələrin sirrini açmağa cəhd etdi. Amma mətni bu yolla oxumağa müvəffəq olmadı. Onda qərara gəldi ki, araşdırmalarını “bir işarə – bir söz” prinsipi ilə davam etdirsən. Lakin bu da öz nəticəsini vermədi.

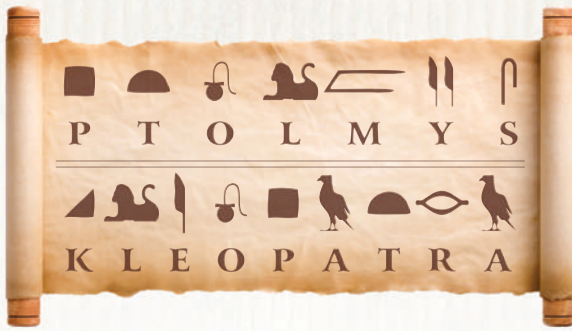
Şampolyonun özünə inamı sarsılmışdı. O, masanın arxasından qalxdı. Otaqda yeyin addımlarla gəzişməyə başladı. Əsəbləri gərilmişdi, beynində bütün mümkün variantları analiz edirdi. Birdən addımlarını yavaşıtıdı. Masaya yaxınlaşdı. Qədim yunan dilindəki yazının tərcümə olunmuş mətninə bir daha diqqətlə baxdı. Bəlkə də, yüzüncü dəfə onu nəzərdən keçirdi. Çox güman ki, Rozetta daşı üzərində Qədim Misir və yunan dillərində yazılmış mətnlər məzmunca eyni idi. Amma işarələrin mənasını bilmirsənsə, bunun nə faydası?!

Birdən Şampolyonun ağlına bir fikir gəldi: “Bəlkə, qədim misirlilərin yazısında hər bir heroqlifin iki **təyinatı** var? Bəlkə, heroqliflər bəzən bütöv sözü, bəzi məqamlarda isə yalnız bir hərfi ifadə edir?” Şampolyon daha bir şey xatırladı: yəhudi və ərəb əlifbalarında sait səsləri bildirən hərflər yoxdur. Ola bilər ki, Qədim Misir yazılarında da belədir.

Söz boğçası

- papirus
- istehkam
- qərargah
- şərqşünas
- linqvist
- təyinat
- müyəssər olmaq

Gənc alim yenidən masasının arxasına keçdi.

Baxışları Rozetta daşının surətinə tuşlandı:

“Maraqlıdır, nəyə görə burada sözlərdən bəziləri haşiyəyə alınıb? Yəqin ki, bunlar çox hörmətli

adamların adlarını ifadə edir. Aha! Qədim yunan yazısında Misir fironu Ptolemeyin adı çəkilir. Tutaq ki, bu ilk dörd işarə “p”, “t”, “o”, “l” hərfləridir.

Bunlar isə... Özüdür ki var! Bax bu haşiyədəki sözdə

də həmin hərflərdən bəziləri təkrar olunur. Aman, Allah! Bu ki Kleopatranın (Ptolemeylər sülaləsinin sonuncu qadın hökmdarının) adıdır!”

Beləliklə, Qədim Misir heroqlifləri ilə yazılmış ilk iki söz oxundu: Ptolemey və Kleopatra. Qısa müddətdə Şampolyon digər heroqliflərin də sirrini açdı. O artıq heroqliflərlə yazılmış mətnləri rahat oxuya bilirdi. Bununla da, Şampolyon tarix və dilçilik elmində vacib bir kəşf etdi.

Rozetta daşının oxunması qədim dünya tarixinin öyrənilməsində və yeni elmin – misirşünaslığın əsasının qoyulmasında böyük rol oynadı.

Söz ehtiyatı

- d** Şərqişünas, misirşünas sözlərində -şünas şəkilçisinin funksiyasını izah edin. Bu şəkilçini -çı⁴ şəkilçisi ilə müqayisə edin:

xalçaçı – xalçaşünas

musiqiçi – musiqişünas

- e** Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələri oxuyun. Aşağıdakı sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

kim?

nəyə?

müvəffəq oldu.

nə?

kimə?

müəssər oldu.

- 2 a** Mətnədən seçilmiş cümlələrdə məcazi mənalı söz və ifadələri müəyyən edin.

- Misir dili və heroqlifləri tədricən tarixin yaddaşından silindi.
- Rozetta daşı onun sirrini açacaq insanın yolunu gözləməkdə idi...
- O, Rozetta daşının yazısı üzərində baş sındırırdı...
- Şampolyonun özünə inamı sarsılmışdı.
- Baxışları Rozetta daşının surətinə tuşlandı.

- b** Mətnə göy rənglə verilmiş hissəni bir daha oxuyun. Şampolyonun hiss-həyəcanını ifadə edən cümlələri və durğu işarələrini müəyyən edin.

Nə anladın?

Ç Mətnə verilmiş məlumatlardan istifadə edərək aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Şampolyon neçənci ildə anadan olmuşdur?
2. Rozetta daşı tapılanda Şampolyonun neçə yaşı var idi?
3. Şampolyon neçənci ildə tarix üzrə professor adını almışdır?

Mətnə tarixçilər və dilçilər üçün maraqlı olan məlumatları seçin.

Düşün və cavab ver

Ç “Rozetta daşının sirri” mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir? Cavabınızı əsaslandırın.

- a. mühüm arxeoloji tapıntı haqqında məlumat vermək
- b. heroqliflərin sirrinin necə açıldığı barədə məlumat vermək
- c. Jan Fransua Şampolyonun xarakterini açmaq
- d. ixtira və kəşflərin böyük zəhmət hesabına başa gəldiyini göstərmək

d **Debat.** “Rozetta daşının sirri” mətninin növünü müəyyən edin.

I qrup: “Rozetta daşının sirri” bədii mətnidir.

II qrup: “Rozetta daşının sirri” qeyri-bədii mətnidir.

Aşağıdakı mətni oxuyun və məlumatların verilmə tərzini “Rozetta daşının sirri” mətni ilə müqayisə edin.

ROZETTA DAŞI VƏ ŞAMPOLYONUN KƏŞFİ

1799-cu ildə tapılmış Rozetta daşı Qədim Misir heroqliflərinin oxunmasına imkan yaratdı. Fransız alimi Şampolyon məhz bu daşın üzərindəki yazılardan istifadə etməklə heroqliflərin sirrini açdı.

Bəs nəyə görə başqa əlyazmalar yox, məhz Rozetta daşı?

Məsələ burasındadır ki, Rozetta daşı üzərində eyni mətn həm qədim yunan, həm də Qədim Misir dilində yazılmışdı. Bu isə eyni mənə bildirən sözləri, eləcə də xüsusi isimləri müqayisə etməyə və, beləliklə, Misir heroqliflərinin işarə etdiyi mənaları müəyyənləşdirməyə imkan verdi.

Heroqliflərin sirrinin açılması dünya elmində ən böyük kəşflərdən biri sayılır.

Diqqət et

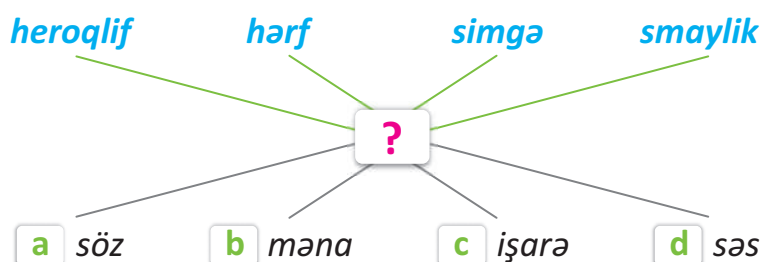
İnformativ mətnlərdə **kim? nə? harada? nə zaman?** suallarına cavab axtarılır.

İzahedici mətnlər isə **necə? nə üçün?** suallarına cavab verir.

Bir çox qeyri-bədii mətnlərdə həm məlumatverici, həm də izahedici hissələr olur.

Hiperonim və hiponim

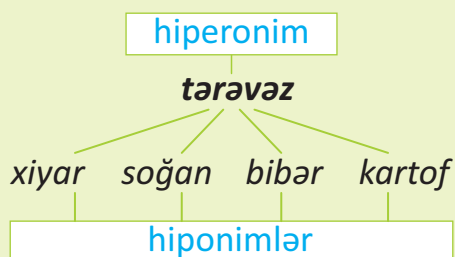
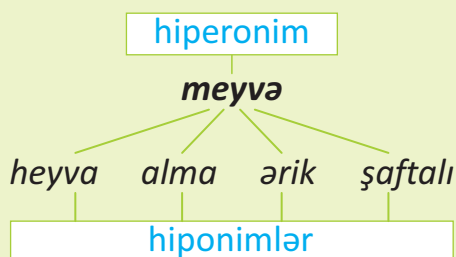
- 3a Göy rənglə verilmiş sözləri hansı sözün köməyi ilə izah etmək olar? Seçiminizi əsaslandırın.

Yadda saxla

Sözün aid olduğu ümumi məna **hiperonim** adlanır. Məsələn, “kirpi” sözünün ümumi mənası, yəni hiperonimi “heyvan”dır.

Bir hiperonimə aid olan sözlər isə **hiponimlərdir**. Məsələn, *kirpi*, *inək*, *ceyran*, *pələng* “heyvan” hiperoniminə aid olan hiponimlərdir.

Sözü izah etmək üçün çox zaman hiperonimdən istifadə olunur. Məsələn: **Avtobus** – *sərnişin daşımaq üçün nəzərdə tutulmuş nəqliyyat vasitəsi*.

- b Verilmiş sözlər arasında hiponimləri müəyyən edin və hiperonimlər üzrə qruplaşdırın.

kəlbətin, masa, şalvar, ayaq, çəkil, dayı, stul, xala, qol, köynək, dolab, mişar, bibi, palto, çənə, don, baba, kreslo, rəndə, papaq, çiyin, divan

<i>mebel</i>	<i>qohum</i>	<i>əmək aləti</i>	<i>bədən üzvü</i>	<i>geyim</i>

- c Verilmiş açar sözlərin köməyi ilə **hökmdar** hiperoniminə aid olan hiponimləri izah edin.

hiponimlər	açar sözlər	hiperonim
firon	→ Qədim Misir dövləti	hökmdar
padşah	→ Yaxın və Orta Şərq ölkələri	
çar	→ Rusiya, sovet dövrünə qədər	
kral	→ Bir sıra Avropa ölkələri	

Qoşa samitlə bitən sözlərin deyilişi və yazılışı

- 4a** Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Söz kökündəki dəyişikliklə bağlı mülahizələrinizi söyləyin.

- Uzun müddət Rozetta daşının **sirrini** açmaq heç kəsə müyəssər olmadı.
- Şəhər Rozetta adlandığı üçün bu **sirli** daşa “Rozetta daşı” adı verildi.

Yadda saxla Eynicinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlər

Eynicinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərə samitlə başlanan şəkilçi artırıqda sözün kökündəki qoşa samitlərdən biri düşür. Məsələn: *fənn – fənlər, xətt – xətkəş*. “Hiss” sözü istisnadır: *hisslər*.

Bu cür sözlər mürəkkəb sözün ikinci tərəfi olduqda da sonda bir samit yazılır: *xətt – rəsmxət*.

- b** Hansı cümlələrdə səhv yazılmış söz var? Cavabınızı əsaslandırın.

1. Dağlardan gələn sel qarşısına çıxan bəndləri və səddləri uçururdu.
2. Qarşımıza elə bir sədd çıxıb ki, onu keçmək asan olmayacaq.
3. Sözlərinə hədd qoymasan, kollektivdə hörmətdən düşəcəksən.
4. Bu ölkələrin sərhəddində tez-tez toqquşmalar baş verir.
5. Bir azdan tib bacısı sənə dərman gətirəcək.

Yadda saxla Müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlər

Müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərin yazılışında bəzən səhvə yol verilir: yanaşı gələn samitlərin arasına sait artırılır.

Belə sözlərdən bəzilərinə samitlə başlanan şəkilçi artırıqda tələffüzdə səstərtimi baş verir: *hökmdar [hökümdar]*

Sözlərin yazılışı

Düzgün	Yanlış
üzr	üzür
qəsr	qəsir
sehrkar	sehirkar
rəhmdil	rəhimdil

- c** Lüğətdən istifadə etməklə verilmiş sözləri qruplaşdırın.

həb?s, iz?n, mey?l, cəb?r, qəd?r, nəb?z, hüz?n, səb?r, səd?r, hey?f, nəş?r

1. Bir saitlə yazılanlar
2. İki saitlə yazılanlar

- ç** Tələffüz formasında verilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyənləşdirin.

[elimli], [həcimcə], [qeyipdən], [zəhimli], [üzürxah], [üzüvlüx']

1a Hansı türkdilli xalqları tanıyırsınız? Qədim türklər haqqında bildiklərinizi danışın.

b **Qruplarla iş.** “Qədim türk əlifbası” və “Kültigin abidəsi” mətnlərini oxuyun. Aşağıdakı təlimata əsasən mətnləri nəql edin.

Təlimat

- Mətnləri oxuyarkən qeydlər götürün.
- Qeydlərinizi yarımbaşlıqlar altında qruplaşdırın.
- Mətnin məzmununu əhatə edən 5 sual hazırlayın.
- Qeydləriniz əsasında mətni nəql edin.
- Suallarınızı dinləyicilərə ünvanlayın və onların cavablarına münasibət bildirin.

QƏDİM TÜRK ƏLİFBASI

I mətn XIX əsrin sonlarına kimi qədim türklərin mədəniyyəti haqqında elmə çox az şey məlum idi. Alimlər elə düşünürdülər ki, qədim türklər köçəri həyat sürdүklərinə görə onların öz yazısı, əlifbası olmamışdır. Yalnız XVIII əsrdə, Filip Stralenberqin tapıntılarından sonra tarixçilər və dilçilər bu məsələ ilə yaxından maraqlanmağa başladılar.

F.Stralenberq İsveç zabiti idi. O, İsveçlə Rusiya arasında gədən müharibədə əsir düşmüş və 10 ildən çox Sibirdə sürgündə qalmışdı. 1730-cu ildə vətəninə qayıdan Stralenberq Sibir və Orta Asiya türklərinin dilləri, adət-ənənələri haqqında kitab nəşr etdirdi. Bu əsərində o, Orxon və Yenisey çayları ətrafında tapdığı daş kitabələr haqqında ilk dəfə elmi məlumat verdi. Lakin bu yazılar hələ də sirr olaraq qalırdı. Bəzi alimlər bu yazıların qədim yunan, bəziləri isə slavyan, qot və ya fin dilində olduğunu **iddia edirdilər**.

Stralenberqin verdiyi məlumatlar rus **elmi dairələrində** maraq doğurdu. 1891-ci ildə rus **türkoloqu** Vasili Radlovun rəhbərliyi ilə daşlar üzərindəki yazıları tədqiq etmək üçün ekspedisiyalar təşkil edildi. Nəticədə **kurqanlar** – qəbirüstü təpəciklər üzərində ucaldılmış xeyli daş **kitabə**, o cümlədən sonradan “Kültigin” adı ilə məşhurlaşan abidə tapıldı.

Bir çox alimlər Orxon-Yenisey abidələrini oxumağa cəhd etsələr də, bu yazının sirrini açmaq Danimarka alimi Vilhelm Tomsenə nəsib oldu. 1894–1895-ci illərdə V.Radlov 40-a yaxın abidənin mətnini tam olaraq oxudu və rus dilinə tərcümə etdi. Beləliklə, məlum oldu ki, bu sirli yazılar müasir türkdilli xalqların əcdadlarına məxsusdur.

kitabə

Tədqiqatlar göstərir ki, 38 hərfdən ibarət Orxon-Yenisey əlifbası başqa dillərdən alınmamış, xüsusi olaraq türk dili üçün icad edilmişdir. Buradakı hərflər məhz qədim türk dilindəki **spesifik** səsləri ifadə edir. Orxon-Yenisey əlifbası ilə yazılan mətnlərdə cümlələr sağdan sola, bəzən də yuxarıdan aşağıya yazılırdı.

Orxon-Yenisey abidələri qədim türk tayfalarının daşlaşmış tarixi, türk mədəniyyətinin gözəl nümunəsidir. Çox vaxt “məzar poeziyası” adlandırılan bu yazılar türkdilli ədəbiyyatın zamanəmizə gəlib çatmış ilk yazılı inciləridir.

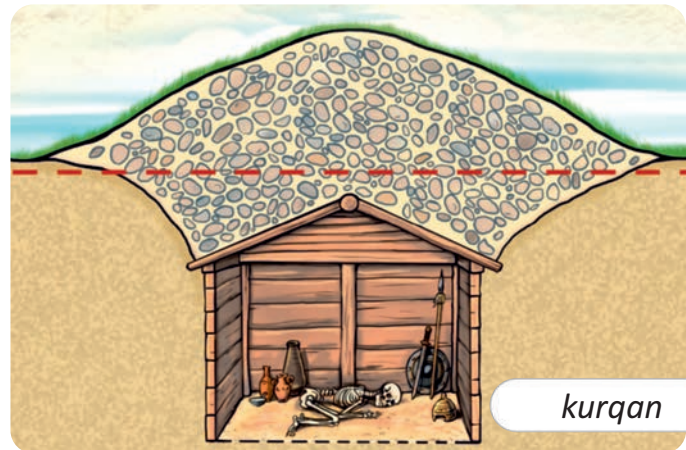

Söz boğçası

- iddia etmək • kurqan
- türkoloq • elmi dairə
- spesifik

Söz ehtiyatı

- C** Mətndəki məlumatlardan və şəkillərdən istifadə etməklə “kurqan” və “kitabə” sözlərinin mənalarını izah edin.
- Ç** Nə üçün Orxon-Yenisey abidələri üzərindəki yazılar “məzar poeziyası” adlanır? Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

- d** Mətndə fərqləndirilmiş “dairə” sözünün hansı izahı mətndəki mənaya uyğundur?

1. Çevrənin daxilində qalan yuvarlaq sahə. Çevrənin bütün nöqtələri dairənin mərkəzi nöqtəsindən eyni məsafədə yerləşir.
2. Yaşayış məntəqəsinə daxil olan sahə, ərazi. Şəhər dairəsindən kənara çıxmaq qadağan olunub.
3. Eyni fəaliyyətlə məşğul olanların qrupu, mühiti. Bu əsər ədəbi dairələrdə böyük səs-küya səbəb oldu.
4. Bir şeyin yayıldığı və təsir etdiyi sahə. Bu məsələ onun səlahiyyət dairəsinə daxil deyil.

- Verilmiş izahlardan çıxış edərək sübut edin ki, **dairə** omonim deyil, çoxmənalı sözdür.

KÜLTİĞİN ABİDƏSİ

II mətn Kültigin abidəsi 1889-cu ildə Monqolustanın qədim paytaxtı Qaraqorumun yaxınlığında, Orxon çayı sahilində tapılmışdır. Abidəni rus alimi Nikolay Yadrintsev aşkar etmişdir. O, 1890-cı ildə Rusiya Coğrafiya Cəmiyyətində bu tapıntı haqqında məruzə etdi. O dövrdə çıxmış elmi jurnallarda həmin məruzənin mətninə rast gəlmək olar.

Kültigin abidəsinin hündürlüyü 3,75, eni 1,34, qalınlığı 0,41 metrdir. Abidənin dörd tərəfində yazılar var: üç tərəfində – qədim türk dilində, bir tərəfində – Çin dilində.

Rus alimləri abidə üzərindəki yazıların surətini çıxararaq onları oxumağa çalışdılar. Lakin araşdırmalar heç bir nəticə vermədi. Nəhayət, 1893-cü ildə Danimarka alimi Vilhelm Tomsen bu yazıların sirrini açdı. O, Kültigin abidəsi üzərindəki türk mətni ilə Çin dilində yazılmış mətni müqayisə edərək “tenqri”, “türk”, “Kültigin” sözlərini oxudu.

Yazılardan məlum olur ki, Kültigin Göytürk xaqanı Bilgənin qardaşı olmuşdur. 731-ci ildə Kültigin döyüşlərin birində həlak olur. Kiçik qardaşının ölümündən bir il sonra Bilgə xaqan onun şərəfinə qəbirüstü abidə ucaltırır.

Abidənin mətni Bilgə xaqanın dilindən yazılmışdır. O bu mətndə xaqanlığın möhkəmlənməsi yolunda qardaşının xidmətlərindən, hərbi yürüşlərindən, qələbələrindən fərəhlə danışır, onun vəfatından kədərləndiyini bildirir: “Kiçik qardaşım Kültigin həlak oldu, çox-çox üzöldüm. Kədərimdən görür gözüm görməz, bilir ağlım bilməz oldu... Bütün millətimin ağlamaqdan gözü kor olacaq deyə düşündüm”.

Göytürlərə hörmət əlaməti olaraq Kültiginin yas mərasiminə Çin imperatorunun elçisi də qatılmışdı. O, imperatorun başsağlığı məktubunu Bilgə xaqana çatdırmışdı. Abidənin üzərindəki Çin dilindəki yazı həmin məktubun mətnindən ibarətdir.

Kültigin abidəsi hazırda Monqolustanda Orxon-Yenisey muzeyində sərgilənir. Kitabədəki yazılar qədim türk dilində yazılmış ən qədim mətnlərdən biri sayılır. Məhz bu yazılar oxunduqdan sonra digər Orxon-Yenisey abidələrini də oxumaq mümkün oldu.

Düşün və cavab ver

- e** Oxuduğunuz mətnlərdə Kültigin abidəsinin kəşfi tarixi ilə bağlı məlumatlar arasındakı uyğunsuzluğu müəyyən edin. Hansı mətndəki məlumat sizə daha inandırıcı göründü? Səbəbini izah edin.

- a** Aşağıda Vilhelm Tomsenin qədim türk əlifbası ilə oxuduğu ilk söz verilmişdir. Mətnlərdəki məlumatlardan və illüstrasiyalardan istifadə edərək həmin sözün müəyyən edin.

- f** Mətnlərdə verilmiş məlumatlardan istifadə edərək Orxon-Yenisey abidələrinin tədqiqi tarixinin xronoloji cədvəlini tamamlayın.

Nə vaxt?	Kim?	Nə edib?
XVIII əsr	Filip Stralenberq	Daş abidələr haqqında məlumat verib.
	Nikolay Yadrintsev	
		Qədim türk yazısının sirrini açdı.
1894–1895		

- g** Hər iki mətndə verilmiş məlumatlardan istifadə etməklə “Orxon-Yenisey abidələri” adlı yeni mətn üçün plan tərtib edin.

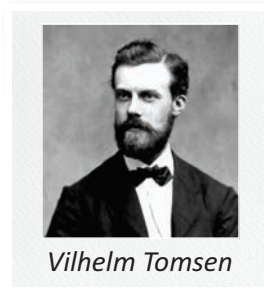
- 2a** “Qədim türk əlifbası” və “Kültigin abidəsi” mətnlərini müqayisə edin.

- Hansı mətndə məlumatlar xronoloji ardıcılıqla verilib?
- Mətnlərdəki mövzu və məzmun yaxınlığını izah edin.
- Hər bir mətni yazan müəllifin məqsədini müəyyən edin.

- b** “Kültigin abidəsi” və “Rozetta daşının sirri” mətnlərini müqayisə edin.

- Mətnlər arasındakı mövzu və problem yaxınlığını izah edin. Qədim Misir və türk yazılarının sirrinin açılmasında hansı oxşarlıq var?

- Bu mətnlərdə məlumatların verilmə tərzində hansı fərqlər var?

- Mətnlərin giriş hissələrini müqayisə edin. Sizcə, hansı daha maraqlıdır?

Rozetta daşının sirri: 1799-cu ilin avqust ayı... Misir... İskəndəriyyə yaxınlığındakı Rəşid şəhəri... Günəşin od yağdırdığı qızmar bir gündə Fransa ordusunun əsgərləri qan-tər içində xəndək qazırdılar.

Kültigin abidəsi: Kültigin abidəsi 1889-cu ildə Monqolustanın qədim paytaxtı Qaraqorumun yaxınlığında, Orxon çayı sahilində tapılmışdır.

Yazı

- c** Məzmunu xələl gətirmədən “Qədim türk əlifbası” və “Kültigin abidəsi” mətnlərinin giriş hissəsini elə dəyişin ki, daha cəlbedici olsun.

- 3a** “Qədim türk əlifbası” mətnindəki cümlələri bir daha oxuyun. Əlifbalar haqqında biliklərinizdən istifadə etməklə fərqləndirilmiş ifadələri şərh edin.

38 hərfdən ibarət Orxon-Yenisey əlifbası xüsusi olaraq qədim türk dili üçün icad edilmişdir. Buradakı hərflər *məhz qədim türk dilindəki spesifik səsləri ifadə edir*.

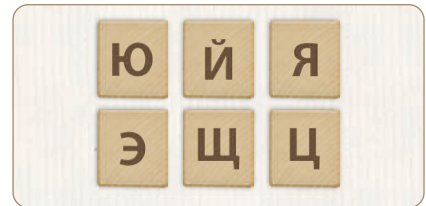
- b** Azərbaycan əlifbası hansı dilin əlifbasına daha yaxındır?

ərəb əlifbasından hərflər

ingilis əlifbasından hərflər

rus əlifbasından hərflər

- c** Sizcə, nə üçün Azərbaycan əlifbası latın qrafikalı əlifba adlanır?

Latın qrafikası əsasında yaranmış başqa hansı əlifbaları tanıyırsınız?

Xatırla

- Hərflər və səslər bir-birindən nə ilə fərqlənir?
- Azərbaycan dilində neçə səs və neçə hərflər var?

Dinləmə 03

- ç** “Azərbaycan əlifbası” mətnini dinləyin. Aşağıda mətnin hər abzasına uyğun qeydlər verilmişdir. Qeydlərə əsasən mətni nəql edin.

- 1** **Fonetika** – dilin səs tərkibi
Qrafika – işarələr sistemi

Geniş yayılmış qrafikalar:
latın, ərəb, kiril

- 2** **Azərbaycan əlifbası:**
1920-ci illərə kimi – ərəb qrafikası
1929–1939 – latın qrafikası
1939–1991 – kiril qrafikası
1991-ci ildən – latın qrafikası

- 3** **Latın dili:**
Səs tərkibi: 26 səs
Hərflər tərkibi: 26 hərflər

- 4** Müxtəlif xalqların latın qrafikasında etdiyi dəyişikliklər:
1. İki-üç hərfin birləşdirilməsi: sh [ş], ch [ç].
2. Hərflərdə konfigurasiya dəyişikliyi: ê, ÿ, à, ü, z, ñ.

- 5** Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında fərqli hərflər:
Yeni hərflər: ə
Dəyişiklik edilmiş hərflər: ç, ş, ü, ğ, ö.

Yazı

- d** Sizcə, əlifbanın tez-tez dəyişməsi hansı problemlər yaradır? Bu haqda fikirlərinizi söyləməklə mətnin sonluğunu yazın.

Mürəkkəb adlar (şəxs və yer adları)

4 a Hansı söz birləşməsini mürəkkəb ad kimi qəbul etmək olar? Fikrinizi əsaslandırın.

- a. Danimarka alimi b. Kültigin abidəsi c. İsveç zabiti d. daş kitabə

Yadda saxla

Söz birləşməsi şəklində olan adlara **mürəkkəb adlar** deyilir.

Bir çox şəxs, yer, ölkə, əsər, bayram və s. adları mürəkkəb ad şəklində olur: *Nizami Gəncəvi, Azərbaycan Respublikası, Xəzər dənizi, Novruz bayramı.*

Ad, soyad, təxəllüsdən ibarət mürəkkəb adların tərkibindəki bütün sözlərin birinci hərfi böyük yazılır: *Aydan Camallı, Səttar Bəhlulzadə, Səməd Vurğun.*

Yer adlarının tərkibindəki küçə, ada, çay, şəhər, dağ və s. məkan bildirən sözlər kiçik hərflə yazılır: *Qara dəniz, Muğan düzü, Araz çayı, Kiçik Qafqaz dağları.*

b Nümunələri cədvəl üzrə qruplaşdırın. Mürəkkəb ad, söz birləşməsi və mürəkkəb söz arasındakı fərqi izah edin.

Damcılı bulağı, Gəmiqaya, Gürcüstan vətəndaşı, Baykal gölü, Ağbulaq, Göyçay narı, Aslanbəyli, Daş Salahlı, ağ köynək, Ağköynək, Göygöl, Bazardüzü zirvəsi, Bakı küçələri

mürəkkəb ad	söz birləşməsi	mürəkkəb söz

Yadda saxla

Bəzi mürəkkəb şəxs adlarının tərkibində **mirzə, hacı, şeyx, seyid, şah, sultan, ağa, bəyim, xatun, bəy, xan** və s. kimi titul bildirən sözlər olur. Bu sözlər mürəkkəb adın əvvəlində gələndə böyük, sonda və ya ortada gələndə kiçik hərflə yazılır: *Şah İsmayıl, Hacı Qara, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Ağa Məhəmməd şah Qacar.*

Bəzi mürəkkəb yer adlarının tərkibində işlənən **cənubi, şərq, aşağı, orta, uzaq** və s. kimi cəhət, istiqamət, ərazi bildirən sözlər böyük hərflə yazılır: *Cənubi Amerika, Orta Asiya, Şimal Buzlu okeanı, Uzaq Şərq, Aşağı Quşçu, Yuxarı Salahlı.*

c Cümlələrdə səhv yazılmış mürəkkəb adları müəyyənləşdirin və düzgün yazın.

1. Bu kitab şeyx Məhəmməd Xiyabani haqqındadır.
2. Qazax rayonunda ən qədim kəndlərdən biri də aşağı Əskiparadır.
3. Bu avtomobillər cənubi Koreyada istehsal olunur.
4. Keçən əsrin əvvəllərində Nargin Adasında həbs düşərgəsi var idi.
5. Osmanlı imperiyasının 10-cu padşahı sultan Süleyman Qanuni həm də xəlifə titulu daşıyırdı.

1a Sizcə, kağız ixtira olunmamışdan əvvəl insanlar yazmaq üçün hansı materiallardan istifadə edirdilər?

b Bu bölmədə piktoqramlar, Rozetta daşı, Aşşurbanipalın kitabxanası, Kültigin abidəsi haqqında oxuduqlarınızı xatırlayın.

Aşağıdakı məlumatlara əsaslanaraq sübut edin ki, qədimdə yazı üçün ilk olaraq daş və gildən istifadə edilmişdir.

Cənubi Azərbaycanda tapılmış mixi yazılı gil lövhələr Miladdan əvvəl bu ərazidə gil kitabların olmasından soraq verir. Dərbənd, Mingəçevir, Xocalı və s. bölgələrdə də üzərində mixi yazısı olan daş və gil lövhələr tapılmışdır.

Azərbaycan sənətkarları – memarlar və rəssamlar hökmdar sarayları, məscid və məqbərələrin inşası zamanı daş lövhələr üzərində müəyyən yazılar həkk edirdilər. Bu yazılar həmin abidənin sifarişçisi, memarı və s. barədə əvəzsiz məlumat mənbəyidir.

c **Qruplarla iş.** Mətnləri oxuyun.

I qrup: PAPIRUS

II qrup: PERQAMENT

III qrup: İPƏK

- Oxuduğunuz mətn üzrə məlumat vərəqi hazırlayın və onun əsasında əldə etdiyiniz məlumatları təqdim edin.

Məlumat vərəqinin strukturu

- *Yazı materialının adı*
- *İxtira edildiyi dövr, məkan*
- *İlk istifadə edən xalq*
- *Dünyaya yayılması*
- *Azərbaycanda istifadə*
- *Əlavə məlumatlar*

Papirus

Vaxtilə Nil çayının **deltası** papirus adlanan yabanı bataqlıq bitkisi ilə dolu idi. Hətta qədimdə Aşağı Misir dövlətinə “Papiruslar ölkəsi” deyirdilər. Miladdan əvvəl III minillikdə qədim misirlilər onu emal edərək yazı materialı hazırlamağa başladılar. Yazı üçün hazırlanmış papirus uzun lent şəklində olduğundan onu **bürmələyərək** lülə şəklinə salırdılar.

Minilliklər boyu elmin beşiyi sayılan Misirdə, daha sonra Yunanıstanda və Romada papirus əsas yazı materialı olmuş, kitab və yazı mədəniyyətinin inkişafına xidmət etmişdir. Bir çox qədim alim və şairlərin əsərləri məhz papirus kitablar şəklində gələcək nəsillərə ötürülmüşdür.

Bu gün dünyanın bir sıra kitab xəzinələrində xeyli miqdarda yazılı papirus nüsxələri saxlanılmaqdadır.

Sözün tarixindən

Bu gün almanlar kağıza “papier”, fransızlar “papye”, ingilislər “peypə” deyirlər. Bu sözlər *papirus* sözündən yaranmışdır. Qədim yunan dilində kitab mənası verən “bibliya” sözünün də mənşəyi papirus sözü ilə bağlıdır.

Şərq ölkələrində müəlliflərin minlərlə əsəri papirus vasitəsilə yayılmışdır. Azərbaycanda da XII əsrə qədər papirusdan yazı materialı kimi geniş istifadə olunmuşdur.

Göründüyü kimi, dünya kitab mədəniyyətinin inkişafında papirus çox mühüm rol oynamışdır.

Perqament

Qədim mənbələrdə deyildiyinə görə, Miladdan əvvəl III–II əsrlərdə dünyada iki kitabxana zənginliyinə görə bir-biri ilə rəqabət aparırdı. Onlardan biri məşhur İskəndəriyyə kitabxanası, digəri isə Yunanıstanın Perqam şəhərinin kitabxanası idi. Bunu görən misirlilər birinciliyi əldən verməmək üçün papirusun ölkədən ixracına qadağa qoydular. Belə olduqda Perqam şəhərinin hökmdarı yeni yazı materialı yaratmaq üçün dəri emalı üsulu icad etdi. Beləliklə, papirusla yanaşı, heyvan dərisi əsas yazı materiallarından birinə çevrildi. Sonradan bir çox dillərə daxil olan “perqament” sözü Perqam şəhərinin adından götürülüb.

Perqament düzəltmək üçün müxtəlif heyvan dərilərindən istifadə olunurdu. Bir yazı materialı kimi dəri papirusa nisbətən daha bahalı idi; o, çətin başa gəlir, çox vaxt tələb edirdi. Lakin perqament daha uzunömürlü material idi. Ona görə də dəridən hətta kağız ixtira olunduqdan sonra da kitabçılıqda, xüsusən cildləmədə istifadə olunurdu.

Perqament üzərində yazılmış ən möhtəşəm abidələrdən biri atəşpərəstlərin müqəddəs kitabı sayılan “Avesta” idi. Bu kitab 12000 perqament üzərində yazılmışdır. Təəssüf ki, Makedoniyalı İskəndərin İrana hücumu zamanı “Avesta” yandırılaraq məhv edilmişdi.

Azərbaycan kitabçılıq tarixində də perqament xüsusi yer tutur. Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda VIII əsrdə gözəl xətlə dəri üzərində yazılmış “Quran” surəsi mühafizə edilir. Təbriz kitabxanasında saxlanılan perqament kitablardan biri xanı balığı dərisində yazılmış “Quran” nüsxəsidir.

İpək

Miladdan əvvəl III minillikdə Çində baramadan ipək hazırlamağın yolu kəşf edildi. İlk dövrlərdə ipək, sadəcə, zərif geyimlər üçün parça kimi istifadə olunurdu. Lakin bir müddətdən sonra Yaxın Şərq ölkələrində bu parçadan yazı materialı kimi də istifadə olunmağa başladı.

Məlum olduğu kimi, Çindən Avropaya gedən ipək yolu Azərbaycandan keçirdi. Miladdan əvvəl II əsrdən başlayaraq Çindən gələn karvanlar hər il Azərbaycana minlərlə ton ipək parça gətirirdi. Azərbaycan xəttatlarının ən çox istifadə etdikləri yazı materiallarından biri də ipək parça idi. Müəlliflər və xəttatlar onların üstünü yazandan sonra ipək səhifələri üst-üstə yığıb cildçiyə verərdilər. Nizami Gəncəvinin əsərlərində oxuduğumuz bir çox misralar həmin dövrdə ipək parça üzərində **tuşla** yazının geniş yayıldığını göstərir:

“...Yazırdı ipəyə qara **müşk** ilə”.

“...Müşk ilə **süslənmiş** ipək məktubu üç yerindən öpüb açdı”.

“...İpək üzərində yazmaqdan katiblər yorğun düşdülər”.

“...Gözəl bir ipəyə bürünüb əsər”.

Söz boğçası

- delta
- bürmələmək
- müşk
- süslənmək
- tuş

“Azərbaycanda nəşriyyat işi” kitabından

Söz ehtiyatı

Ç “Papirus” sözünün izahına baxaraq “perqament” sözünü izah edin.

papirus Qədim Misirdə eyniadlı bitkidən hazırlanan

perqament ? yazı materialı

- 2 a** Oxuduğunuz mətnləri “Qədimdə yazı materialları” adı altında birləşdirsəydiniz, mətnin giriş hissəsində nə yazardınız?

Diqqət et

Mətnin müəyyən strukturu olur. Dəqiq düşünölmüş struktur mətnin rahat qavranılmasına kömək edir, fikirlərin təkrar olunmasının qarşısını alır.

Məsələn, bu fəsildə oxuduğunuz mətnlər aşağıdakı struktura uyğun tərtib olunub:

1. Yazı materialının ixtirası;
2. Dünyada həmin yazı materialından istifadə;
3. Azərbaycanda bu yazı materialından istifadə ilə bağlı məlumatlar.

- b** Aşağıda “Kağızın ixtirası” mövzusunda məlumatlar verilmişdir. Bu məlumatları “Diqqət et” rubrikasında verilmiş plana uyğun sıralayın.

- A** Avropa xalqları arasında kağız istehsalını ilk olaraq ispanlar mənimsəmişlər. İtaliyada kağız istehsalına 1154-cü ildə başlandı. Daha sonra İngiltərədə və Almaniya da kağız fabrikləri quruldu.
- B** XIV əsrdə Azərbaycan alimi və dövlət xadimi Fəzlullah Rəşidəddin kağız fabriki tikdirmişdi. Burada istehsal olunan kağız “Təbriz kağızı” adı ilə şöhrət qazanmışdı.
- C** Kağızın Çində ixtira edilməsi təsadüfi deyildi. Əvvəla, Çin lap qədim zamanlardan öz yazı və kitab mədəniyyəti ilə məşhur idi. İkincisi, bu ölkədə ipəyin ixtirası sonradan müxtəlif bitki liflərindən kağızın alınmasına yol açmışdı.
- Ç** 751-ci ildə Tyan-Şan dağları ətəyində baş vermiş döyüşlər zamanı ərəblər bir neçə çinlini əsir almışdılar. Onların arasında kağız ustaları var idi. Ərəblər onlardan kağız istehsalının sirlərini öyrəndilər.
- D** Kağız Çində ixtira olunmuşdur. Onun ixtiraçısı və ixtira olunduğu il dəqiq bilinir: imperator sarayının məmuru Tsay Lun, Miladdan sonra 105-ci il.
- E** IX əsrin sonu – X əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Xunəç şəhərində kağız fabriki fəaliyyət göstərmişdir. Sonradan bu şəhər Kağızkunan adlandırılmışdır.

Yazı

- c** Mətn üçün giriş və sonluq hissələr düşünüb yazın.

- Girişdə bəşər tarixində mövcud olan yazı materialları haqqında qısa məlumat verin və onların arasında kağızın xüsusi rolunu və üstünlüklərini qeyd edin.
- Sonluqda kağızın dünya mədəniyyətində, elm və təhsilin inkişafında rolunu qeyd edin.

Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlər

- 3a** Cümlələrdə nöqtələrin yerinə *bitişik* və ya *defislə* sözlərindən birini seçməklə qaydaları tamamlayın.

Nümunə üçün çərçivədə verilmiş müvafiq sözlərdən istifadə edin.

1. Müxtəlifmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər ... yazılır.
2. Əksmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər ... yazılır.
3. Yaxınmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər ... yazılır.
4. Hiponimlərin birləşməsi ilə yaranan mürəkkəb sözlər ... yazılır.
5. Tərəflərindən biri və ya heç biri məna kəsb etməyən mürəkkəb sözlər ... yazılır.

səhər-axşam

diribaş

kağız-kuğuz

meyvə-tərəvəz

gül-çiçək

alış-veriş

dəvəquşu

tör-töküntü

top-tüfəng

ağıllı-kamallı

Yadda saxla Eyni sözün təkrarı ilə yaranan mürəkkəb sözlərin yazılışı

Eyni sözün təkrarı ilə yaranan bir çox mürəkkəb sözlər defislə yazılır: *tez-tez*, *qaça-qaça*, *iki-iki*.

Təkrar olunan sözlər arasına *ba*, *bə*, *ha*, *a*, *ə* bitişdiriciləri artırmaqla da mürəkkəb sözlər yaranır. Belə sözlər bitişik yazılır: *addım**ba**addım*, *il**bə**il*, *vur**ha**vur*, *qaça**qa**q*, *kəs**ə**kəs*.

- b** Cümlələrdəki mürəkkəb sözlərin yazılışında yol verilmiş səhvləri müəyyən edin. Yuxarıda verilmiş qaydalara əsaslanaraq onların düzgün yazılışını şərh edin.

1. Polis şəhərin küçələrində casusu addım-ba-addım izləyirdi.
2. Onlar getdikcə bir-birindən uzaqlaşır, münasibətləri gündən günə soyuyurdu.
3. Bu sözdən sonra bir vur-ha-vur düşdü ki, gəl görəsən.
4. Burada sağlam yaradıcılıq yarışı, sözün yaxşı mənasında, bəhsə-bəhs vardı. (R.Rza)

Yadda saxla Mürəkkəb söz və cümlədə eyni sözün təkrarı

Bəzən cümlələrdə eyni söz təkrar olunaraq yanaşı işlənir. Belə sözləri eyni sözün təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərlə səhv salmaq olmaz. Müqayisə et:

1. Küçəyə **başdan-baş** (*necə?*) asfalt döşənmişdi.
2. Çəmənlikdə kəpəklər **çiçəkdən** (*nədən?*) **çiçəyə** (*nəyə?*) qonurdu.

- c** Hansı cümlədə fərqləndirilmiş sözlər defislə yazılmalıdır?

- a. Söz sözü çəkər.
- b. Sözü **sətirdən sətirə** keçirərkən müəyyən qaydalara əməl etmək lazımdır.
- c. Kərimlə Tahir **uzaqdan uzağa** qohum idilər.
- d. Qoşun şəhərə girib **daşı daş** üstə qoymadı.

Ümumiləşdirici təkrar

- 1 Verilmiş sözlərin izahından istifadə etməklə “hidrodinamika” və “aerodinamika” sözlərinin mənalərini təxmin edin.

aerodrom – hava nəqliyyat vasitələrinin qalxması, enməsi və durması üçün meydana

astrodinamika – kosmik gəmilərin fəzada hərəkətini tədqiq edən elm sahəsi

hidrosfer – Yerin su təbəqəsi

hidrodinamika – ?

aerodinamika – ?

- 2 Təlimata və nümunəyə əsasən aşağıdakı sözləri izah edin.

I qrup: zebr, koala

III qrup: romb, trapesiya

II qrup: nar, alma

IV qrup: mişar, kəlbətin

Təlimat

1. Sözlərin aid olduğu hiperonimi müəyyən edin.
2. Bu sözlə başqa hiponimlərdən fərqləndirən xüsusiyyətləri qeyd edin.
3. İzahı bir cümlə şəklində ifadə edin.

Nümunə

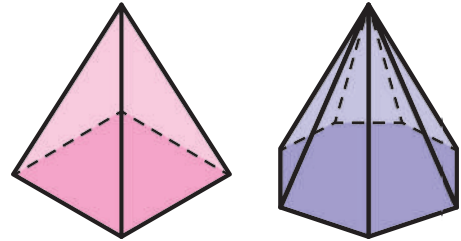
PIRAMİDA

Hiperonim – həndəsi fiqur

Xüsusiyyətləri: • oturacağı çoxbucaqlı olur;
• yan üzləri üçbucaq olur.

İzahı:

Piramida oturacağı çoxbucaqlı, yan üzləri isə üçbucaqlar olan həndəsi fiqurdur.

- 3 Hansı sözün yazılışında iki səhvə yol verilib? Qaydalara əsaslanmaqla səhvləri izah edin.

a. haq-hesab

b. həd-hüdüd

c. hüsünxətt

d. üzürxahlıq

- 4 Cümlələrdə səhv yazılmış sözləri seçib düzgün yazın.

1. “Molla Nəsrəddin” jurnalının əməkdaşlarından biri də mirzə Ələkbər Sabir idi.
2. Trabzon şəhəri Qara Dənizin sahilində yerləşir.
3. Dünyada ən çox neft istehsal edilən bölgələrdən biri də yaxın Şərqdır.
4. Üzeyir Bəy Hacıbəyov 1885-ci ildə Ağcabədidə anadan olmuşdur.
5. Sara Xatun Ağqoyunlu hökümdarı Uzun Həsənin anası idi.

- 1a** Şuşa haqqında bildiklərinizi (tarixi, təbiəti, görkəmli şəxsiyyətləri və s.) danışın. Şuşanın işğalı və 2-ci Qarabağ müharibəsində azad edilməsi ilə bağlı faktları yadınıza salın.
- b** “Vətən sağ olsun” ifadəsi hansı hallarda işlədilir? Başlıqdan və illüstrasiyalardan çıxış edərək mətnin mövzusunı təxmin edin.
- c** Epiqrafda ifadə olunan fikri izah edin.

VƏTƏN SAĞ OLSUN!

Bayraqları bayraq yapan üstündəki qandır,
Torpaq, əgər uğrunda ölən varsa, Vətəndir!
(Midhət Camal Kuntay)

Uşaqlıqdan bəri tez-tez eşidirdim: “Düşmən tapdağı altında olan torpaqlarımızı azad edəcəyik!” İndi bu cümlə mənim üçün, sadəcə, şüar deyildi, ətrafımda baş verən, mənim də iştirak etdiyim real hadisə idi. Əlimdə silah irəliyə doğru atdığım hər bir addımda mən bu sözləri canımla, qanımla hiss edirdim...

Ç Oxuduğunuz 1-ci abzasda əsasən aşağıdakı məlumatları əsaslandırın.

- Məkan – Qarabağ.
- Zaman – 2020-ci ilin payızı.
- Təhkiyəçi – mətndəki obrazlardan biri, azərbaycanlı hərbiçi, 25-30 yaşlarında vətənpərvər insan.

Alay qərargahından əmr gəlmişdi: başçılıq etdiyim **taqım** Şuşa istiqamətində hərəkət edən piyada **taboru** ilə birləşməli idi. Sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Şuşanı heç vaxt görməsəm də, o mənim üçün əlimdən alınmış doğma, müqəddəs bir yer idi. Sevinirdim ki, qismətimdə onun uğrunda döyüşmək, bəlkə də, canımdan keçmək şərəfi varmış...

d 2-ci abzasda hansı yeni məlumat əldə etdiniz?

1-ci abzasda tanış olduğunuz hansı məlumat burada dəqiqləşdi?

Hansı məlumat əsərin davamını oxumağa sövq edir? Fikrinizi əsaslandırın.

Hansı məlumatı hadisələrin düynü nöqtəsi saymaq olar?

İyirmi iki nəfər idik. Yolumuz dağlardan, meşələrdən keçirdi. Bu yerlərdən top keçirmək mümkün deyildi. Ona görə də yalnız piyadaları götürmüşdüm. Bizə tapşırılmışdı ki, əsas qüvvələrlə birləşənədək düşmənin gözüne görünməyək.

Gecə-gündüz dayanmadan gedərək təyin olunmuş vaxtda görüş yerinə çatdıq. Axşam vaxtı idi. Mən əsgərlərimə dincəlmək əmri verib tabor komandirini axtarmağa getdim.

Mayor Əsədov bir neçə zabitlə birlikdə ağacın altında oturub söhbət edirdi. Mən yaxınlaşıb hərbi salam verdim və özümü təqdim etdim:

– Baş leytenant Zamanlı!.. Cənab mayor, icazə verin, məruzə edirəm...

O, başını qaldırıb üz-gözünü turşutdu. Kobudcasına sözümü kəsdi:

– Yaxşı görək, leytenant. Bura hərbi məktəb deyil. Mil kimi dayanıb durma!

Mən duruxdum, onun son sözlərini başa düşmədim.

– Əəə, otur, deyirəm.

Mən pərt halda komandirin qarşısında oturdum. “Görəsən, haradan bildi ki, hərbi məktəbi qurtarmışam”, – deyə düşündüm. Ayın zəif işığında diqqətlə onun üzünə baxdım. Yaşı əlliyə yaxın olardı. Səsi xırıltılı idi. Alnındakı dərin çapıq onsuz da zəhmli sifətini daha qorxunc edirdi. Bir sözlə, əsl döyüş canavarı idi.

Əsədovun əlində kağız parçası var idi. Orada xəritəyə oxşayan bir şey cızmışdı. Hücüm əməliyyatını zabitlərə izah edirdi:

– Baxın, bura Şuşanın Laçın tərəfdən girişidir. Biz isə indi bax bu nöqtədə yerləşmişik, girişin dörd kilometrliyində. Bilirsiniz ki, şəhərin qalan tərəfləri sıldırım qayalıqlardır. Xüsusi təyinatlı döyüşçülərimiz gecə bu qayalarla dırmaşib düşməyə hücum edəcəklər... – o, sözünə ara verib sanki fikrə daldı. – Allah özü onlara kömək olsun... Səhər saat 4-də isə biz əsas girişdən şəhərə daxil olmalıyıq. İndi isə dağılışın, hücum qədər yaxşıca dincəlin.

Biz ayağa qalxdıq. Mən əsgərlərimə tərəf yönəldim. Bu vaxt cavan zabitlərdən biri mənə yaxınlaşdı.

– Leytenant, deyəsən, komandirdən incidin.

– Düzü, belə gözləməirdim...

– İncimə, qardaş. Komandirimiz Qarabağ uğrunda vuruşanda biz hələ anadan olmamışdıq. Onun düşmənlərimizlə öz haqq-hesabı var. Oğlu da xüsusi təyinatlıdır. Təsəvvür edirsən, ata burada, oğlu da şəhərin o başında düşmənlə ölüm-dirim savaşına hazırlaşırlar.

Zabit əlini dostcasına kürəyimə vurub məndən ayrıldı. Onun bu sözlərindən sonra döyüş ruhuma bir **stimul** da qatıldı: Əsədovun hörmətini qazanmaq.

Gecəyarısı Şuşa tərəfdən atəş səsləri eşidildi. Getdikcə səslər güclənirdi. Hiss olunurdu ki, şəhərdə qızgın döyüş başlayıb.

Nəhayət, mayor Əsədov hücum əmri verdi və biz Şuşaya tərəf irəliləməyə başladıq. Tabor komandiri qarşıda gedirdi. Mən ondan geri qalmamağa çalışırdım. Birdən o mənə tərəf dönüb dedi:

Söz boğçası

- alay • taqım • tabor
- stimul • snayper

– Leytenant, sən öz əsgərlərlə arxamızca gəl. Şəhərin girişində qırğın olacaq. Baş çıxara bilməzsən.

Baş düşə bilmirdim, komandir qayğıma qalır, yoxsa Şuşaya birinci girmək şərəfini heç kimlə bölüşmək istəmir? İstənilən halda əmrə tabe olub əsgərlərimlə arxa cərgələrdə yer tutdum.

Şəhərin girişində, doğrudan da, əsl cəhənnəm idi. Düşmən gülləsi baş qaldırmağa imkan vermirdi. Mən ötən bir ayda bir neçə döyüşdə iştirak etmişdim. Amma beləsini görməmişdim.

Nəhayət, bizim **snayperlər** düşmənin bir neçə pulemyotçusunu susdurdu. Elə bu vaxt şəhərin girişində mayor Əsədov göründü. Əlində üçrəngli bayrağımızı tutmuşdu. Onun hayqırtısı atəş səslərini batırdı:

– Haydı, əsgərlərim, irəli! Şuşa bizimdir!

Elə bu zaman o, yanında partlayan qumbaranın toz-dumanı içində görünməz oldu. Mən qeyri-ixtiyari ayağa qalxıb əsgərlərimi hücumə səslədim və irəli atıldım. Şəhərə daxil olanda qala divarının yanında yerə uzanmış Əsədovu gördüm. Cəld ona yaxınlaşdım:

– Komandir, yaralanmışsınız?

– Yaralanmışam... Mən ölürəm, oğul, – mayor titrək səslə deyib əlindəki bayrağı mənə uzatdı. – Al bunu, qala divarının üstündən asarsan. Elə edin ki, şəhərə kimi bu mənfurların izi-tozu da mənim şəhərimdə qalmasın!

Sonra o, huşunu itirdi. Mən onun çiyindən tutub silkələdim:

– Komandir!.. Komandir!.. Bir söz deyin... Sağsınız?!

O, son sözlərini demək üçün bir daha gözünü açdı:

– Vətən sağ olsun, oğul!.. – dedi və gözlərini həmişəlik yumdu.

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz ehtiyatı

e Cədvəldən və nümunədən istifadə etməklə **taqım** və **tabor** sözlərinin izahını verin.

Hərbi birlik	Heyəti	Rəhbəri	Əlavə məlumat
alay	1300–3000	polkovnik	3 və ya 4 tabordan ibarətdir.
tabor	300–1300	kapitan, mayor	Silahlarına görə tank taboru, piyada taboru, topçu taboru kimi növləri vardır.
taqım	25–26	leytenant	Piyada və topçu dəstələrindən ibarətdir.

Nümunə

Alay – üç-dörd tabordan, 1300–3000 nəfərdən ibarət hərbi birlik.

Düşün və cavab ver

- 2a** Mətdən aşağıdakı parçanı oxuyun. Sizcə, nə üçün mayor bu sözləri söylədikdən sonra fikrə daldı?
- ... Xüsusi təyinatlı döyüşçülərimiz gecə bu qayalarla dırmaşib düşməyə hücum edəcəklər... – o, sözünə ara verib sanki fikrə daldı.*
- b** Qəhrəmanın özünə verdiyi sualı oxuyun, cavabla bağlı öz mülahizənizi söyləyin.
- “Başa düşə bilmirdim, komandir qayğıma qalır, yoxsa Şuşaya birinci girmək şərəfini heç kimlə bölüşmək istəmir?”*
- c** Aşağıdakı sualları cavablandırmaqla mayor Əsədovun xarakterini açın.
1. Zamanlının tabor komandiri haqqında ilk təəssüratı necə idi? Mayor Əsədovun bədii portretini təsvir edin.
 2. Zamanlının tabor komandiri haqqında fikri nə vaxt və necə dəyişdi?
- ç** Əsədovun və Zamanlının nitqlərindən onları vətənpərvər insan kimi xarakterizə edən cümlələri seçin.
- d** Əsərin adından, məzmunundan çıxış edərək və obrazların nitqindən nümunələr gətirməklə ideyasını müəyyənləşdirin.
- e** Mayor Əsədovla Zamanlının ilk görüşünü mayorun dilindən nəql edin.
- ə** Şeir parçasını təhlil edin. İdeya baxımından dərslikdəki mətnlə əlaqələndirin.

Döyüşlərdə yoğrulmuşuq,
Gələcəyə qaranquşuq.
Həyat üçün doğulmuşuq,
Vətən üçün ölməliyik!
(Ülvi Bünyadzadə)

- Şeirin müəllifi haqqında araşdırma apararaq təqdimat hazırlayın.

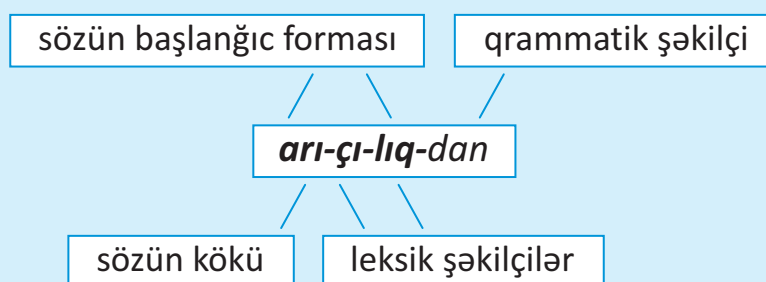
- 3a** Təsəvvür edin ki, Şuşa azad olunduqdan sonra Zamanlı mayorun oğlunu axtarıb tapır. Onların görüşünü, söhbətini təsvir edin və səhnələşdirin.

Sözün başlanğıc forması

- 4a** *Döyüşçülərimizin* sözünü kök və şəkilçiyə ayırın. Bu sözə neçə şəkilçi artırılıb? Onların leksik, yoxsa qrammatik şəkilçi olduğunu müəyyənləşdirin. Sizcə, bu sözün mənasını öyrənmək üçün lüğətdə hansı sözü axtarmalıyıq: döy, döyüş, döyüşçü, döyüşçülər, döyüşçülərimiz, döyüşçülərimizin?

Yadda saxla

Sözə müxtəlif leksik və qrammatik şəkilçilər artırıla bilər. Adətən, leksik şəkilçilər əvvəl, qrammatik şəkilçilər sonra gəlir. Sözün başlanğıc forması onun qrammatik şəkilçiyə qədər olan hissəsidir.

Sadə sözlərdə başlanğıc forma sözün kökü ilə üst-üstə düşür. Lüğətlərdə sözlər başlanğıc formada olur. Yalnız feillər məsdər şəkilçisi ilə verilir.

- b** Sözlərin başlanğıc formasını müəyyən edin.

güllükdə, yoldaşlar, sürücününə, xəbərlərdən, solğundur, qazancımız, işıqlıdır, məktəblilərimiz, çəmənlikdədir

- c** Nümunəyə uyğun olaraq cədvəli tamamlayın.

odunçuların, cəsarətli, üzümçülükdən, seçicilərimiz

söz	kökü	başlanğıc forması	leksik şəkilçilər	qrammatik şəkilçilər
odunçuların	odun	odunçu	-çu	-lar, -ın

Yadda saxla

Düzəltmə sözlər söz kökündən və ya başqa bir düzəltmə sözdən yarana bilər.
çəki – feildən düzəlmiş isimdir: çək-i
çəkisiz – isimdən düzəlmiş sifətdir: çəki-siz
çəkisizlik – sifətdən düzəlmiş isimdir: çəkisiz-lik
 Beləliklə, *çəkisizlik* sözünün kökü feildir, lakin bu söz sifətdən yaranmışdır.

- ç** Qaydada verilmiş nümunəyə baxaraq *yazıçılıq, kitabxanaçı, qanuniləş(mək)* sözlərini təhlil edin.

- 1a** Ana dilini bilmək nə üçün vacibdir? Ümummili liderimizin aşağıdakı fikrinə əsaslanaraq ana dilimizin həyatımızdakı və cəmiyyətdəki rolu haqqında danışın.

Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir.

Heydər Əliyev

Sonuncu dərs

1875-ci ilin payız günü idi. Həmin gün mən dərsə gecikirdim və danlanacağımı bildiyim üçün çox qorxurdum. Doğrusu, dərsə də hazır deyildim. Bir anlığa ağılıma gəldi ki, məktəbə getməyim. Amma qorxuya üstün gələ bildim və məktəbə tələsdim.

Meriyanın qarşısından qaçarkən gördüm ki, camaat elanlar asılmış lövhənin qarşısına yığılıb. Son iki ildə bu lövhədə biz ancaq xoşagəlməz xəbərlər oxuyurduq: məğlub edildiyimiz döyüşlər, **komendantın** əmr-ləri... Mən qaça-qaça fikirləşdim: “Görəsən, yenə nə yazıblar?”

Adətən, dərsin əvvəlində sinifdə elə səskü olur ki, küçədə də eşidilir. Hamı bərkədən dərsini təkrarlayır, müəllim çubuğunu masanın üstünə vuraraq şagirdləri **sakitləşdirməyə** çalışır. Mən bu qarışıqlıqdan istifadə edərək yavaşca yerimə keçmək niyyətində idim. Amma bu gün sinif qərribə bir sükuta qərq olmuşdu. Bu lal sükut içərisində qapını açıb içəri girmək, təsəvvür edirsiniz, necə çətin idi? Lakin cənab Amel mənim üzümə baxıb mülayim səslə dedi:

– Keç yerinə, mənim balaca Fransım. Biz artıq sənsiz başlamaq istəyirdik.

Mən tələsik yerimdə oturdum. Arxa partalarda kənd ağsaqqallarının əyləşdiyini görüb xeyli təəccübləndim. Onların hamısının sifətində qəmgin ifadə var idi.

Cənab Amel aramla sözə başladı:

– Uşaqlar! Bu gün mən sizinlə sonuncu dəfə məşğul oluram. Berlindən əmr gəlmişdir ki, bizim **əyalətin** məktəblərində yalnız alman dili tədris olunsun... Yeni müəlliminiz sabah gəlir. Bu gün isə sizin sonuncu ana dili dərsinizdir. Xahiş edirəm, çox diqqətli olun.

Onun sözləri məni sarsıtdı... Ah, yaramazlar!.. Demək, bu imiş **meriyanın** divarında asdıqları elan!

Sonuncu ana dili dərsi!.. Mən öz dilimdə düz-əməlli yaza da bilmirəm! Deməli, heç vaxt öyrənə bilməyəcəyəm də! Elə belə də yaşamalım olacağam! Mən itirilmiş vaxta görə,

ağacın başında quş yuvaları axtarmaq, donmuş çayda sürüşmək xatirinə buraxılmış dəslərə görə necə də heyifsilənirdim! Bu günəcən mənə darıxdırıcı görünən kitablar – qrammatika, tarix indi sanki köhnə dostlar kimi əziz idi. Onlardan ayrılmaq mənə necə də ağır gəlirdi. Hələ cənab Amel! Müəllimimi bir daha görməyəcəyimi düşünəndə onun danlaqları da, cəzaları da unuduldu.

Mən bizim kənd qocalarının səhər tezdən məktəbə yığışmalarının səbəbini də başa düşdüm. Bununla onlar sanki qırxillik sədaqətli xidmətinə görə müəllimə minnətdarlıqlarını bildirir və əllərindən alınan Vətənə son borclarını verirdilər...

Adımın çəkilməsi düşüncələrimi yarımcıq kəsdi. Müəllim mənə lövhəyə çağırırdı. İlahi, bu gün dərsimi heç bir səhv buraxmadan danışmaq üçün nələrdən keçməzdim. Lakin mən elə ilk kəlmələrdə çaşdım, başımı aşağı salıb susdum. Bu zaman cənab Amel danışmağa başladı:

– Mən səni danlamayacağam, Frans. Sən onsuz da kifayət qədər cəzalandırılmışsan... Bax sən hər gün fikirləşirdin: “Hara tələsirəm? Sabah hamısını öyrənərəm”. Sonra isə görürsən, nələr olur? Sən bu xalqın nümayəndəsisən, amma doğma dilində nə yaxşı danışmağı, nə də düzgün yazmağı bacarırsan.

Sonra cənab Amel ana dili barədə danışmağa başladı. O deyirdi ki, hər bir insan üçün dünyada ən gözəl, ən məlahətli dil doğma dildir, onu qoruyub saxlamaq lazımdır. **Nə qədər ki əsarət altına alınmış xalq öz dilini dəridən bilir, o sanki öz zindanının açarını əlində saxlayır...**

Sonra müəllim kitabı əlinə alıb dərsə başladı. Mən onun bütün dediklərini çox gözəl başa düşürdüm. Buna özüm də mat qalmışdım. Görünür, əvvəllər mən müəllimə heç vaxt belə diqqətlə qulaq asmamışdım. Müəllim də heç vaxt dərsi belə aydın, hövsələ ilə izah etməmişdi. **Zavallı** qoca sanki getməmişdən əvvəl bütün bildiklərini bizə vermək istəyirdi.

Sınıfdə tam **sakitlik** hökm sürürdü. Pəncərədən sinfə doluşan mayböcəklərinə də fikir verən yox idi. Məktəbin damında quşlar astadan cəldəşirdilər və mən onlara qulaq asa-asa özümdən soruşurdum: “Bəlkə, onları da almanca oxumağa məcbur edəcəklər?”

Birdən kilsə zəngi saat on ikini vurmağa başladı. Cənab Amelin rəngi ağardı.

– Dostlar, mən, mən... – deyə o danışmağa çalışdı, lakin sözünün ardını gətirə bilmədi.

O, üzünü lövhəyə çevirdi, təbəşiri götürüb böyük hərflərlə yazdı:

“YAŞASIN DOĞMA DİLİMİZ!”

Sonra başını lövhəyə dayayaraq donub qaldı və əli ilə bizə işarə elədi:

“Dərs bitdi... Gedin...”

Söz boğçası

- meriya • komendant
- əyalət • zavallı

Alfons Dodenin eyniadlı hekayəsi əsasında işlənmişdir.

Söz ehtiyatı

b Nümunəyə baxaraq sözlərin izahını yazın.

komendant

Müharibə zamanı şəhərlərdə intizama nəzarət edən

mer

?

şəxs

meriya

Yerli icra hakimiyyətinin, bələdiyyə şurasının yerləşdiyi

komendantlıq

?

bina

Nə anladın?

2 a Aşağıda mətnin strukturu ilə bağlı açar ifadələr və cümlələr verilmişdir. Həmin cümlələr əsasında hekayəni nəql edin.

Ekspozisiya	Dərsə gecikən məktəbli
Düyun	Berlindən gələn əmr
Hadisələrin inkişafı	Sinifdəki lal sükut və qəmgin qocalar
Kulminasiya	Dərsin sonu
Açılma	Müəllimin lövhəyə yazdığı cümlə: "YAŞASIN DOĞMA DİLİMİZ!"
Final	"Dərs bitdi... Gedin..."

b Sizcə, müəllim lövhədə yazdığı son sözləri ilə uşaqlara nə demək istəyirdi?

c Fransın düşüncələri ilə keçirdiyi hisslər arasında uyğunluğu müəyyən edin.

a. Təəssüf b. İstehza c. Qəzəb

1. Onun sözləri məni sarsıtdı... Ah, yaramazlar!.. Demək, bu imiş meriyanın divarında asdıqları elan!

2. İlahi, bu gün dərsimi heç bir səhv buraxmadan danışmaq üçün nələrdən keçməzdim.

3. Məktəbin damında quşlar astadan civildəşirdilər və mən onlara qulaq asa-asa özüm-dən soruşurdum: "Bəlkə, onları da almanca oxumağa məcbur edəcəklər?"

ç Frans kənd qocaları haqqında danışarkən "... əllərindən alınan Vətən" ifadəsini işlədir. Sizcə, o bu ifadə ilə nə demək istəyir?

d Mətnə göy rənglə verilmiş cümlədəki fikri izah edin.

Yazı

e "Doğma dil hər bir xalq üçün milli dəyərdir" mövzusunda esse yazın.

3a Cənubi Azərbaycanla bağlı tarix fənnindən bildiklərinizi danışın.

CƏNUB XATİRƏLƏRİ

Keçən əsrin 80-ci illərində Tehranın və Təbrizin tibb universitetlərində mühazirə oxumaq üçün İrana səfər etmişdim. İranın paytaxtında mühazirəni ingiliscə oxudum. Daha sonra Təbrizə gəldim. Düşünürdüm ki, burada mühazirəni doğma dilimdə deyim. Amma dedilər ki, buna icazə verməyəcəklər: Azərbaycan şəhərində azərbaycanlı tələbələr qarşısında Azərbaycan dilində mühazirə demək yasaq idi! Bəhanə gətirdim ki, ingilis dilində hazırladığım mühazirənin mətni Tehrandə qalıb. Onda şərt qoydular ki, mən mühazirəni Azərbaycan dilində cümlə-cümlə deyim, tərcüməçi farscaya tərcümə etsin. Elə ilk cümlədə tələbələr etiraz etdilər, bildirdilər ki, tərcüməyə ehtiyac yoxdur, bu dildə, yəni doğma dildə çox yaxşı başa düşürlər. Beləliklə, mühazirəni əvvəldən axıra qədər Azərbaycan dilində dedim. *Tələbələr mühazirəyə həsrət qarışıq maraqla qulaq asırdılar.* Bəzilərinin gözləri yaşarmışdı. Mühazirədən sonra sual yağışına tutuldum. Hiss olunurdu ki, tələbələr mövzu ilə bağlı nəyisə öyrənməkdən daha çox, sadəcə, bu dildə danışmaq üçün sual verirdilər. Universitetdən tələbələrin əhatəsində çıxdım. Hər biri xoş söz demək, təşəkkür etmək üçün mənə yanaşmağa çalışırdı. Bir gəncin sözləri isə hələ də qulağımda cingildəyir: “Ay dilinə qurban olum. Bəs deyirdilər ki, bu dildə elm oxunmaz...”

Görkəmli cərrah, professor
Nurəddin Rzayevin xatirələrindən

b “Sonuncu dərs” və “Cənub xatirələri” mətnlərini müqayisə edin.

- Hadisənin baş verdiyi zaman
- Mətnə qaldırılan problem

c Mətnə altından xətt çəkilmiş cümləyə diqqət yetirin. Sizcə, bu cümlədə “Azərbaycan” sözünü bir neçə dəfə işlətməkdə müəllifin məqsədi nədir?

ç “Cənub xatirələri” mətnindəki fərqləndirilmiş cümləni bir daha oxuyun. “Həsrət qarışıq maraqla” ifadəsini necə başa düşürsünüz?

d Ölkəmizdə və Cənubi Azərbaycanda ana dilinə münasibəti müqayisə edin.

Yazı

e Aşağıdakı parçanı mötərizədə verilmiş açar sözlərin köməyi ilə genişləndirərək hekayə yazın.

Həmid Təbriz yaxınlığındakı bir kənddə yaşayır. (ailənin tərkibi) Nənəsini maraqla dinləyir. (laylalar, bayatılar, nağıllar və s.) Ailə Təbrizə köçür. (səbəb) Burada birinci sinfə gedən Həmid nənəsinə gileylənir. (məktəbdə Azərbaycan dilinə münasibət) Atası Azərbaycan Respublikası haqqında danışır. (Həmidin ən böyük arzusu)

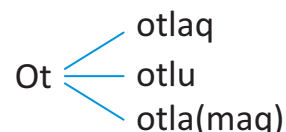
Eyniköklü sözlər

4 a “Sonuncu dərs” mətnində işlənmiş *sakitləşdirmək* və *sakitlik* sözlərinə diqqət yetirin.

- Bu sözlərin kökü hansı nitq hissəsinə aiddir?
- Sözlərin başlanğıc formaları hansı nitq hissələrinə aiddir?
- Hər bir sözün cavab verdiyi sualı müəyyən edin.

Yadda saxla

Söz kökünə bir və ya bir neçə leksik şəkilçi qoşula bilər. Bu zaman müxtəlif düzəltmə sözlər yaranır. Eyni söz kökündən əmələ gələn düzəltmə sözlərə **eyniköklü sözlər** deyilir:

Qrammatik şəkilçilər artırıqda eyni sözün müxtəlif qrammatik formaları yaranır.

Eyniköklü sözlər
bağban, bağlıq, bağça

Eyni sözün müxtəlif formaları
bağda, bağlar, bağımız

b Dördündən biri eyniköklü sözlər sırasına daxil deyil:

1. a. gülüş	b. gülünc	c. gülürlər	d. güləyən
2. a. vurğun	b. vurdu	c. vurğu	d. vuruş
3. a. qorxaq	b. qorxulu	c. qorxunc	d. qorxdum

c Uyğunluğu müəyyən edin.

1. birlik	a. <i>feil</i>	1. suçu	a. <i>feil</i>
2. birləş(mək)	b. <i>say</i>	2. sulu	b. <i>isim</i>
3. birinci	c. <i>isim</i>	3. sula(maq)	c. <i>sifət</i>

ç *Yağış* və *yağlı* sözlərini eyniköklü hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

Yadda saxla

Kökləri omonim olan düzəltmə sözlər eyniköklü sayılır:

daş (isim) → *daşlıq* *daş* (feil) → *daşqın*

d Eyniköklü sözləri yarandığı sözlərə görə qruplaşdırın.

Gül (isim)

Gül (feil)

1. gülçü 2. gülüş 3. güldən 4. güllü 5. gülünc 6. güləyən 7. güllük

- 1a** *Milli-mədəni dəyərlər* dedikdə nə başa düşürsünüz? Sizcə, onları qorumaq nə üçün vacibdir?
- b** Səfəvilər dövləti və Şah İsmayıl haqqında bildiklərinizi danışın.

ŞEYX SƏFİ MƏQBƏRƏSİ NECƏ TALAN OLUNDU?

Yaxın Şərqi məşhur dini liderlərindən biri kimi tanınmış Şeyx Səfi 1252-ci ildə Ərdəbildə anadan olmuşdur. O, geniş dünyagörüşünə, dərin savada malik olmuş, şöhrəti az bir zamanda bütün Şərq dünyasına yayılmışdı.

1334-cü ildə dünyasını dəyişən Şeyx Səfi doğma Ərdəbil şəhərində dəfn olundu. Onun məzarının üzərində türbə tikildi, ətrafında məscidlər, karvansaralar, mədrəsələr salındı. Burada böyük bir mədəni mərkəz yarandı. Şeyx Səfinin kitabxanası da bu mərkəzdə yerləşdirildi.

1501-ci ildə Şeyx Səfi nəslindən olan 14 yaşlı Şah İsmayıl hakimiyyət başına gələrək Səfəvilər dövlətini yaratdı və Səfəvilər sülaləsinin əsasını qoydu.

Yalnız hökmdar, sərkərdə kimi deyil, həm də böyük şair kimi tanınmış Şah İsmayıl Şeyx Səfinin yaratdığı kitabxanaya xüsusi qayğı göstərirdi. O, ulu babasının türbəsinə bitişik möhtəşəm bina tikdirərək kitabxanayı oraya köçürdü. Şah İsmayıl xaricdən gəlmiş səyyahları və dövlət xadimlərini bu kitabxanada qəbul edirdi. O, 23 illik hakimiyyəti dövründə, yəni ömrünün sonunadək Şeyx Səfi kitabxanasını müntəzəm olaraq nadir əlyazmalar hesabına zənginləşdirmişdi.

Səfəvilər sülaləsinin hakimiyyəti 200 ildən çox davam etdi. Bu illərdə Şeyx Səfi məqbərəsi daim Səfəvi hökmdarlarının diqqət mərkəzində olmuşdu. Burada tikinti və bərpa işləri fasiləsiz olaraq davam edirdi. Şah İsmayılın ölümündən sonra hakimiyyətə gələn oğlu Şah I Təhmasibin dövründə həmin məqbərə özünün indiki şəklini aldı. Təhmasibin əmri ilə məqbərəni bəzəyəcək iki eyni naxışlı iri xalça toxundu. Bu xalçalar incəsənət tarixinə “Şeyx Səfi xalçası” adı ilə daxil oldu.

Xalçaların bir küncündə dörd sətirlik yazı da toxunmuşdu. İlk iki sətirdə bir beyt, 3-cü sətirdə xalçaların toxunmasına nəzarət edən adamın adı, sonuncu sətirdə isə xalçaların toxunduğu il qeyd olunmuşdu: Hicri tarixi ilə 946-cı il. Bu, miladi tarixlə 1539-cu ilə uyğun gəlir.

Bu gün Şeyx Səfi kompleksi Ərdəbilin ən görməli yerlərindən biridir.

- c** Mətnin 3-4-cü abzaslarındakı məlumatlardan istifadə edərək Şah İsmayılın doğum və ölüm illərini müəyyənləşdirin.
- ç** Sizcə, nə üçün Şah İsmayıl xarici qonaqları Şeyx Səfi kitabxanasında qəbul edirdi?
- d** Mətndəki məlumatlara əsaslanaraq Şah I Təhmasibin hakimiyyət illərinin verildiyi variantı seçin. Seçiminizi əsaslandırın.
a. 1522–1570 b. 1524–1576 c. 1540–1580
- e** Mətnin birinci hissəsindən əldə etdiyiniz 3 əsas məlumatı sadalayın.

- 2a** Mətnin adından və oxuduğunuz hissənin məzmunundan çıxış edərək sonrakı hissələrdə nədən danışılacağını təxmin edin. Mətnin davamını oxuyaraq təxminlərinizlə müqayisə edin.

* * *

XIX əsrin əvvəllərində İran ruhanilərinin rəhbərlik etdiyi Şeyx Səfi kitabxanası Şərqdə ən zəngin kitabxanalardan biri sayılırdı. Burada minlərlə nadir əlyazma kitablar saxlanılırdı. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən alimlər Ərdəbilə gələrək həftələrlə, aylarla kitabxanada araşdırmalar aparırdılar.

Burada olmuş rus şərqşünas alimləri kitabxanayı ələ keçirmək üçün öz hökmdarlarına müraciət etmişdilər. 1828-ci ildə Ərdəbili **tutan** rus generalı Pavel Suxtelen Şeyx Səfi kitabxanasının Rusiyaya köçürülməsi barədə tapşırıq aldı. O, kitabxanadakı din xadimlərini məqbərədə toplayaraq dedi:

– Rusiya çarı öz yeni **təbəələri**, onların dili və mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmaq istəyir. Buna görə də Şeyx Səfi kitabxanasında saxlanılan əlyazmalar Peterburqa aparılmalı, orada rus dilinə tərcümə olunmalıdır. Bundan sonra bütün kitablar geriye – Ərdəbilə qaytarılacaq.

Bunu deyib o, Şeyx Səfinin məzarı üstünə 800 qızıl onluq qoydu.

Ruhanilər başa düşürdülər ki, kitablar Rusiyaya aparılsa, bir daha geri qaytarılmayacaq. Lakin tamah din xadimlərinə güc gəldi və onlar kitabxananın daşınmasına icazə verdilər. Beləliklə, Azərbaycan şair və alimləri tərəfindən yaradılmış, ustad xəttatlar və **miniaturçilər** tərəfindən kitab halına salınmış nadir incilər Rusiyaya, oradan da dünyanın bir çox muzey və kitabxanalarına səpələndi.

* * *

Şah I Təhmasibin əmri ilə toxunmuş hər iki Ərdəbil xalçası 1843-cü ildə hələ ki Şeyx Səfi məqbərəsində idi. Bu faktı həmin il məqbərəni ziyarət edən britaniyalı səyyahlar təsdiq etmişdilər. Həmin vaxtdan təxminən 30 il sonra Ərdəbildə baş vermiş zəlzələ nəticəsində məqbərəyə ciddi ziyan dəyir və ehtimal ki, onun bərpa olunması üçün vəsait əldə etmək məqsədilə hər iki xalça satışa çıxarılır. Bu zaman xalça ticarəti ilə məşğul olan Ziq-ler (İngiltərə) şirkəti xalçaları əldə edir. Xalçalar zədələndiyindən onlardan birinin hər iki kənarından kəsilərək digərinə tikilir. Beləliklə, bir tam və bir yarımçıq xalça qalır.

1892-ci ildə tam xalça Londonda satışa çıxarılır. Viktoriya və Albert Muzeyi Şeyx Səfi xalçasını 2000 funt sterlinqə satın alır.

İkinci xalça isə bir amerikalı **kolleksionerə** satılır. Həmin xalça 1953-cü ildə Los-Anceles İncəsənət Muzeyinə təhvil verilir.

Viktoriya və Albert Muzeyindəki Şeyx Səfi xalçası nadir eksponat kimi şüşə örtük altında saxlanılır. Xalçanın rəngləri xarab olmasın deyə şüşənin altındakı işıq yalnız hər saatin 10 dəqiqəsi müddətində yandırılır.

Rafiq İsmayılov

Söz boğçası

- təbəə • miniatür
- kolleksioner

Söz ehtiyatı

- b** Mətnin ikinci hissəsində fərqləndirilmiş “tutan” sözü hansı mənada işlənmişdir? “Tutmaq” sözünün aşağıdakı atalar sözlərində daşdığı mənaları müəyyənəldir.

1. Tutulmayan oğru – xandan, bəydən doğru.
2. Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz.
3. Çox hürən it tutmaz.
4. Atlı ilə piyadanın yoldaşlığı tutmaz.

Düşün və cavab ver

- c** Aşağıdakı parça mətndəki hansı fikri təsdiqləyir?

1637-ci ildə Azərbaycana gəlmiş alman alimi və diplomatı Adam Oleari Ərdəbildə Şeyx Səfi kitabxanası ilə tanış olmuş və xatirələrində yazmışdı:

“... Şeyx Səfi kitabxanasında türk, ərəb, fars və digər dillərdə yazılan yüzlərlə kitab mövcuddur. Bu kitablar həm məzmunu, həm də tərtibi baxımından dünyanın ən nadir kitablarındandır...”

- ç** Sizcə, məqbərənin bərpa olunması üçün vəsait əldə etməyin başqa yolu yox idi? Siz həmin dövrdə yaşasaydınız, bunu etmək üçün hansı təklifləri irəli sürərdiniz?

d “Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?” mətnindən kitabxana ilə bağlı hissələri seçərək aşağıda verilmiş plan əsasında müstəqil mətn şəklində nəql edin.

1. Giriş. Şeyx Səfi məqbərəsinin yaranması
2. Şeyx Səfi kitabxanası Şah İsmayılın hakimiyyət dövründə
3. Şeyx Səfi kitabxanası XIX əsrin əvvəllərində
4. Rusların kitabxananı ələ keçirmək planı
5. Din xadimlərinin tamahkarlığı
6. Kitabxananın aqibəti
7. Mətnin əsas ideyası. Müəllifin oxucuya çatdırmaq istədiyi fikir

e “Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?” mətnindən Şeyx Səfi xalçası ilə bağlı məlumatları seçərək yuxarıdakı nümunə əsasında qruplaşdırın.

3 a “İtə ataram, yada satmaram” mətninin ilk abzasını oxuyun. Bu hissədə təsvir olunanları təsəvvürünüzdə canlandırın.

Sərin bir payız səhəri idi. Səhər də demək olmazdı, çünki hələ tamamilə işıqlaşmamış, hava açılmamışdı. Bu ala-qaranlıqda şəhərə doğru gedən ayrı-ayrı palçıqlı yol camaatla dolu idi. Adamlar şəhərə **həftəbazarına** gedirdilər. Kimi qabağına qatdığı sağmal inəyi, kimi qoyun-quzusunu **haylayıb** satmağa aparırdı. Uzaq kəndlərin hansındansa bir kişi eşşək üstündə **bəkməz** gətirirdi. Piyadaların bəzisi çiynində boğça, bəzisi qoltuğunda heybə, bəzisi dalında bir şələ odun aparırdı. Cavan bir gəlin **boğazından kəsib** yığıdığı yumurtalarla dolu səbəti bala kimi bədrinə basaraq ehtiyatla, başaşağı yeri yirdi. Qoca, enlikürək, qarasaqqal kişi qoltuğunda xoruz, əlində bir torba zoğal qurusu asta-asta addımlayırdı.

Mir Cəlal Paşayev

Diqqət et

Bədii əsərdə müəllif hər hansı varlıq, hadisə haqqında oxucuda dolğun təəssürat yaratmaq üçün bəzən **təsvirlərdən** istifadə edir. **Peyzaj, bədii portret** təsvir üzərində qurulan mətnlərdir. Bədii təsvir vasitəsilə obrazın yalnız zəhəri görünüşü deyil, həm də onun daxili aləmi, ruhi vəziyyəti əks etdirilir.

Söz boğçası

- həftəbazarı • haylamaq
- boğazından kəsmək
- bəkməz

b Hadisə nə vaxt və harada baş verir?

c Mətnəndən qeydlər götürün və açar sözlərin sırasını davam etdirin.

• səhər, ala-qaranlıq • həftəbazarı • palçıqlı yol • inək, qoyun-quzu...

ç Qeydlərinizə əsasən sübut edin ki, bazara gedənlər ehtiyac içində olan insanlardır.

d Sual və tapşırıqlara əsasən şəkildə gördüyünüz səhnəni təsvir edin.

- Hadisə harada baş verir?
- Hansı obrazın geyimi qəribəliyi ilə diqqəti cəlb edir?
- Həmin obraz haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Obrazların jest və mimikalarına əsasən nə baş verdiyini müəyyən etməyə çalışın.
- Əcnəbi ilə qadın arasında dialoqu təxmin edin.
- Əcnəbinin yanındakı tacirin jestlərinə əsasən onun haqqında fikir söyləyin.

Dinləmə 04

e “İtə ataram, yada satmaram” mətnini dinləyin və təxminlərinizlə müqayisə edin.

ə Əcnəbi bazarda özünü necə aparırdı? Ona və yanındakı tacirə aid xüsusiyyətləri mətndən çıxış edərək əsaslandırın.

- Əcnəbi özündənrazı adam idi, yerli adamlara saymazyana yanaşırdı.
- Tacir yaltaq adam idi.

f Doğru, yoxsa yanlış?

1. Sona birinci dəfə idi ki, həftəbazarına gedirdi.
2. Mərdan Sonanın yeganə oğlu idi.
3. “Yusif və Züleyxa” xalçası Sonaya anasından qalmışdı.
4. Əcnəbi qonaq “Yusif və Züleyxa” xalçasını çox bəyənmişdi.
5. Sona xalçası üçün ingilisə ilk ağlına gələn qiyməti dedi.
6. Sonanın qərarı bazardakıların ürəyincə oldu.

g Sona nə üçün xalçanı əcnəbiyə satmadı? Onun bu hərəkətinə münasibətinizi bildirin.

ğ Dinlədiyiniz mətni “Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu?” mətni ilə müqayisə edin. Əsərlər arasındakı ideya yaxınlığını müəyyən edin.

Söz birləşmələri

- 4 a** Verilmiş söz birləşmələrinin əsas tərəfləri hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunmuşdur?
Şərq dünyası, mədəni irs, bina tikdirərək, xaricdən gəlmiş

Yadda saxla İsmi və feili birləşmələr

Əsas tərəfin ifadə vasitəsinə görə söz birləşmələri iki yerə ayrılır: ismi və feili birləşmələr.

İsmi birləşmələrin əsas tərəfi isim, sifət, say, əvəzlik, zərflə ifadə olunur:
maraqlı kitab, gözəllər gözəli, uşaqların beşi, evin yuxarısı, şagirdlərin hamısı.

Feili birləşmələrin əsas tərəfi feilin təsriflənməyən formaları ilə ifadə olunur:
sahildə gəzmək, şeir oxuyan, yağış yağanda.

- b** Söz birləşmələrini növlərinə görə qruplaşdırın.
Bakı gecələri, sözün doğrusu, ulduzları seyr edərkən, oxumaq həvəsi, hamını düşünən, açıq söhbət, səyahətə getmək, acı bibər, son dayanacaq, meşədən qayıdanda
- c** Söz birləşmələrinin tərəflərinin ifadə vasitələri ilə bağlı uyğunluğunu müəyyən edin.

1. açıq söhbət	a. say+isim
2. sinif rəhbəri	b. feili sifət+isim
3. üç alma	c. sifət+isim
4. bu küçə	ç. isim+sifət
5. dərilmiş meyvə	d. əvəzlik+isim
6. uşaqların kiçiyi	e. isim+isim

- ç** Hansı söz birləşməsi Şeyx Səfi haqqında daha dəqiq məlumat verir?
 Cavabınızı əsaslandırın.

• məşhur lider • Yaxın Şərqlin məşhur lideri • dini lider • Yaxın Şərqlin məşhur dini lideri

Yadda saxla Sadə və mürəkkəb söz birləşmələri

Söz birləşmələri quruluşca sadə və mürəkkəb olur. Sadə söz birləşmələri iki, mürəkkəb söz birləşmələri üç və daha artıq leksik mənalı sözdən ibarət olur. Məsələn: *məktəbin direktoru, yağış kəsiləndə* (sadə söz birləşmələri); *məktəbin yeni təyin olunmuş direktoru, səhərdən yağan yağış axşamayaxın kəsiləndə* (mürəkkəb söz birləşmələri)

- d** Sadə söz birləşmələrini mötərizədə verilmiş sözlər hesabına genişləndirərək mürəkkəb söz birləşmələrinə çevirin.
- ətir saçan (*bağçamızın gülləri*)
 - muğam ifaçıları (*Azərbaycanın, mahir*)
 - dağın zirvəsi (*uzaqdan görünən qarlı*)
 - yarışda qalib gələn (*idmançıları qarşılayanda*)

1a Muzey nədir? Onlar nəyə xidmət edir? Hansı muzeylərdə olmusunuz?

AĞDAM ÇÖRƏK MUZEYİ

Çörəkçilik ən qədim və nüfuzlu peşələrdən sayılır. Çörəyin tarixi bəşəriyyətin tarixi qədər qədimdir. Ölkəmizdə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan daşlaşmış buğda növləri eramızdan əvvəl VII–VI minilliyə aid edilir.

Xalqımızın çörəkdən istifadə mədəniyyətində **yazılmamış qaydalar** var. Məsələn, insan çörəyə əl vurmazdan əvvəl mütləq əllərini yumalıdır. Bu yalnız gigiyenik qayda deyil, həm də çörəyə hörmətin göstəricisidir. Ayaq üstə çörək yemək, çörəyi tərs üzünə qoymaq, yerə atmaq – bütün bunlar çörəyə hörmətsizlik sayılır.

Bu müqəddəs nemətə **sayğı** dolu ənənələri gələcək nəsillərə ötürmək, milli-əxlaqi dəyərləri daha geniş və məzmunlu təbliğ etmək məqsədilə bir sıra xalqlar çörək muzeyləri yaradıblar. Bu muzeylər arasında Ağdam Çörək Muzeyinin öz yeri vardı.

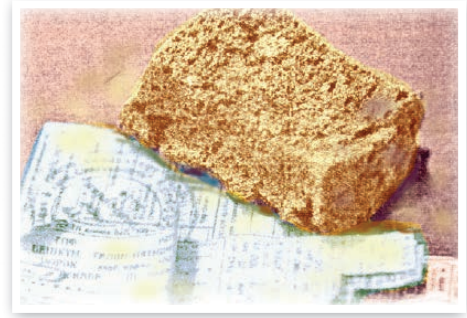
Ağdamda XIX əsrin sonlarında bir dəyirman tikilmişdi. 1982-ci ildə bu dəyirmanın binasında çörək muzeyi açmaq haqqında qərar qəbul edildi. Elə həmin il başlanan təmir-bərpa işləri növbəti ildə başa çatdırıldı və noyabrın 25-də muzey ilk ziyarətçilərini qəbul etdi.

Muzey binasının fasadında gözəl daş **mozaika** yaradılmışdı. Muzeyə giriş birbaşa yay zalına açılırdı. Bu zalın ortasında kiçik fəvvarə vardı. Zala girən kimi sola dönməklə sərgi salonuna daxil olurdun. Hündür olduğundan salonun müəyyən hissəsi alt-üst mərtəbələrə ayrılmışdı. Muzeyin böyük zalında gündə 8-10 ton buğda üyütmək gücü olan mexaniki dəyirman yerləşirdi. Ötən əsrin 30-cu illərində istifadə edilən taxiltəmizləyici qurğu da burada idi. İkinci sərgi zalında qədim əmək alətləri – **xış, oraq**, əl dəyirmanı (**kirkirə**), taxıldöyən, un saxlamaq üçün qədim küplər və digər əşyalar nümayiş etdirilirdi.

Muzeydə Azərbaycan taxılının zəngin növlərini və çörək mədəniyyətimizin qədim ənənələrini göstərən eksponatlar, əslində, ölkəmizin bütün ərazisini əhatə edirdi. Məsələn, Qazax rayonu ərazisində tapılmış **külçəbasanın** – çörəyə naxış vurmaq üçün yaradılmış əşyanın üç min il yaşı vardı. Bu sadə alət qədimdən bəri xalqımıza xas olan hər şeydə gözəllik axtarmaq istəyindən xəbər verirdi. Muzeydə müxtəlif taxıl növləri ilə yanaşı, buğdadan düzəlmiş eksponatlar da nümayiş etdirilirdi. Eksponatlar içərisində buğda dənələrindən düzəldilmiş və həmin dövrdə ziyarətçilərdə böyük maraq doğuran Azərbaycan xəritəsi də var idi. Bu qeyri-adi xəritəni Zaqatalada hazırlayıb muzeyə gətirmişdilər.

Ağdam Çörək Muzeyində nümayiş etdirilən eksponatların bir hissəsini buranı ziyarətə gələn əcnəbi qonaqlar bağışlamışdılar. Eksponatlar arasında ən təsirlisi Qalina Konayeva adlı bir qadının Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) şəhərindən gətirdiyi “**blokada** çörəyi” idi. Böyük Vətən müharibəsi zamanı Leninqrad şəhəri uzun müddət faşistlərin mühasirəsində qalmışdı. O zaman şəhər əhalisinə adambaşı gündəlik çörək norması olaraq 125 qramlıq qara çörək verilirdi. Konayeva həmin günlərin yadigarı olaraq bir çörək tikəsini saxlamışdı. Televiziya muzeylə bağlı reportajı görüb Ağdama gələrək həmin çörəyi muzeyə təqdim etmişdi. Bu daşa dönmüş xırdaca çörək parçası çörəyin qədrini bilməyənlərə ibrət, həyat dərsi idi!

Söz boğçası

- sayğı • kirkirə
- oraç • mozaika
- xış • külçəbasan
- blokada • düha

Muzeyin xatirə kitabında buraya gəlmiş adamların ürək sözləri yazılmışdı. Yazıların birində bu xeyir-bərəkət ocağı “**insan dühasının şah əsərinə** ucaldılmış məhəbbət abidəsi” adlandırılmışdı.

Qarabağda yerləşən bir çox tarixi-mədəni abidələrimiz kimi, Ağdam Çörək Muzeyi də **çörəyi dizinin üstündə olan** namərd qonşuların təcavüzünə məruz qaldı. 1992-ci il avqustun 12-də saat 16:40 radələrində erməni artilleriyaçıların atdığı mərmə Ağdam Çörək Muzeyinin varlığına son qoydu. Yanğını söndürməyə cəhd göstərilsə də, bu, mümkün olmadı. Muzey yanıb külə döndü, yalnız divarları qaldı. Qiymətli eksponatlar məhv oldu. Onlardan yalnız ən qədimi – daşlaşmış buğda dənələri xilas edilərək Bakıda Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinə əmanət verildi.

Bəli, məhz əmanət kimi! Çünki inanırıdık ki, haqq-ədalət mütləq qalib gələcək, işğal altında olan torpaqlarımız gec-tez qaytarılacaq, dağıdılmış, talan edilmiş şəhər və kəndlərimiz, mədəniyyət ocaqlarımız bərpa olunacaq.

Nəhayət, illərlə gözlədiyimiz gün gəlib çatdı. 2020-ci il noyabr ayının 20-də Ağdam şəhəri erməni işğalçılarından azad edildi.

Az müddət keçəcək, darmadağan edilmiş şəhərdə evlər, binalar ucaldılacaq, tarixi-mədəni abidələr əvvəlki görkəminə gətiriləcək. Çörək Muzeyi üçün də yeni bina tikiləcək.

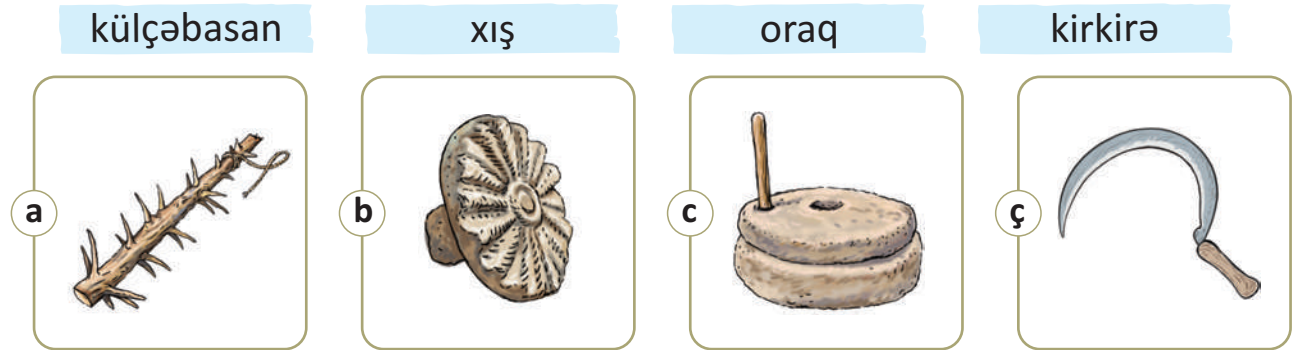
Köhnə binanın ucuq divarları isə erməni qəsbkarlarının insanlığa yad xislətini göstərən əbədi damğa kimi saxlanacaq.

Vüqar Tofiqlinin
“Ağdam Çörək Muzeyi: dünəni,
bu günü və sabahı” kitabından

Söz ehtiyatı

- b** Lüğət vasitəsilə aşağıdakı sözlərin mənalərini müəyyən edin və şəkillərlə uyğunlaşdırın.

- c** “Çörəyi dizinin üstündə olmaq” nə deməkdir?
Mətnə bu ifadə kimin haqqında işlədilir? Səbəbini izah edin.
- ç** “Çörək” sözünün işləndiyi ifadələri izah edin. Onların frazeoloji birləşmə olduğunu əsaslandırın.
1. çörək kəsmək	a. çox çətinliklə pul qazanmaq
2. çörəyə əl basmaq	b. güzəranı yaxşılaşmaq
3. əli çörəyə çatmaq	c. işi işbilənə tapşırmaq
4. çörəyi daşdan çıxmaq	ç. dostluq etmək
5. çörəklə imtahana çəkmək	d. and içmək, haqlı olduğuna inandırmaq
6. çörəyi çörəkçiyə vermək	e. maddi cəhətdən asılı vəziyyətə salmaq
- d** Kontekstdən çıxış edərək “yazılmamış qaydalar”, “şah əsər” ifadələrinin mənalərini müəyyənəldir.

Nə anladın?

- e** Mətnə Ağdam Çörək Muzeyi ilə bağlı hansı məlumat öz əksini tapmayıb?
- Muzeyin yaranma tarixi
 - Muzeyin yaradılmasında rol oynayan şəxslər
 - Muzeyin quruluşu
 - Muzeydəki əsas eksponatlar
 - Muzeyin məhv edilməsi
- ə** Muzey binasının fasadını bəzəyən mozaikada xalqımıza məxsus hansı özəlliklər əks olunmuşdu?
- f** Mətnə əsasən muzeyin eksponatlarının siyahısını tərtib edin.

Düşün və cavab ver

2a Mətnin giriş hissəsi neçə abzasdan ibarətdir? Müəllif bu hissədə nədən bəhs edir?

b Mətnə hansı abzas giriş hissədən əsas hissəyə keçidi təşkil edir?

Diqqət et

Mətnlərin hissələri arasında əlaqə yaratmaq üçün çox zaman keçid cümlələrindən istifadə edilir.

c Mətnə verilən məlumatları yarımbaşlıqlar üzrə qruplaşdırın.

ç Mətnin hansı hissələrində müəllifin təsvir olunan varlıq və hadisələrə emosional münasibəti özünü göstərir? Siz bu emosionallığa haqq qazandırırırsınız mı? Fikrinizi əsaslandırın.

d Cədvəldə verilmiş məlumatlardan istifadə etməklə dünya çörək muzeyləri haqqında şifahi təqdimat hazırlayın.

- Cədvəldəki informasiyanı rabitəli cümlələr şəklində təqdim edin.
- Məlumatları sadalamaqla kifayətlənməyin, ümumiləşdirmələr aparmağa çalışın.

Məsələn: *Dünyada çörək muzeyləri, əsasən, XX əsrin ortalarından etibarən yaradılmışdır...*

Tarix	Ölkə	Şəhər	Yerləşdiyi məkan	Ekspонатların sayı	Əsas ekspонатlar
1940	İsveçrə	Sürix	Şəxsi mənzil		Qədim Misir, Roma və s. ölkələrdə bişirilən çörəklər
1955	Almaniya	Ulm	XVI əsrə aid qədim bina	18500	Qədim çörək nümunələri, hazırlanma texnologiyaları
1966	İsrail	Hayfa	Çörək zavodunun ərazisi		Taxılçılıq və çörək-bişirmə tarixi ilə bağlı ekspонатlar
1972	Fransa		Qədim un dəyirmanı	1000-dən artıq	Əmək alətləri, qədim çörək nümunələri, çörəkdən bəhs edən qədim kitablar
1982	Ukrayna	Kiyev	Milli Ekoloji Mərkəzin ərazisi	2000-dən artıq	Qədim və müasir çörək növləri
1988	Rusiya	Sankt-Peterburq	Xüsusi bina	14000-dən artıq	Çörək nümunələri, əkinçilik alətləri

Qeyri-müəyyən yiyəlik hal

- 3 a** “Çörək muzeyi” və “çörəyin ətri” ifadələrindəki *çörək* sözü ismin hansı halındadır?

Yadda saxla

Yiyəlik halda olan sözlər, adətən, ismi birləşmənin asılı tərəfi olur:

pəncərənin şüşəsi, məktəbin direktoru.

Bu ismi birləşmələrin asılı tərəfi şəkilçisiz də işlənə bilər: *pəncərə şüşəsi, məktəb direktoru.*

Birinci halda söz birləşməsi müəyyənlik, konkretlik, ikinci halda ümumilik, qeyri-müəyyənlik bildirir. Müqayisə et:

pəncərənin şüşəsi – konkret bir pəncərəyə bərkidilmiş şüşə,

pəncərə şüşəsi – pəncərə düzəltmək üçün istifadə olunan şüşə.

Beləliklə, ismin yiyəlik halı iki cür olur: **1. müəyyən yiyəlik hal**

2. qeyri-müəyyən yiyəlik hal

- b** Hansı cümlələrdə birləşmələrin birinci tərəfini müəyyən yiyəlik halda da işlətmək olar?

1. Əsgərlər qala qapısının qarşısında keşik çəkirdilər.
2. Bağcadakı alma ağacı yenidən çiçəkləyirdi.
3. İstirahət günləri dostlarımla gəzintiyə çıxıram.
4. Balıq yağı çox xeyirlidir.

- c** Hansı birləşmələrdə tərəflər arasına sözlər artırmaqla mürəkkəb söz birləşmələri yaratmaq olar?

dağın zirvəsi, meyvə şirəsi, şəhərin küçələri, sinif rəhbəri, dost köməyi, qızın saçları, həyat dərsi, kəpənəyin qanadları

Yadda saxla

Asılı tərəfi yiyəlik halda olan ismi birləşmələrin əsas tərəfi mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir: *dünya rekordu, şəhərin mərkəzi.*

- ç** Hansı cümlələrdə fərqləndirilmiş ismi birləşmənin asılı tərəfi yiyəlik haldadır?

1. a. Qızın barmağındakı *qızıl üzük* hamının diqqətini cəlb etmişdi.
b. Dağın ətəyində yeni *qızıl yatağı* aşkar edilmişdir.
2. a. Azərbaycanda *ipək istehsalı* qədim dövrlərdən geniş yayılmışdır.
b. *İpək kəlağayı* Azərbaycan qadınlarının ən sevimli baş örtüyüdür.

- d** Verilmiş sözləri həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyən yiyəlik halda işlətməklə söz birləşmələri yaradın. Həmin birləşmələrlə cümlə qurun.

həkim, qonaq, çiçək, dəniz, nağıl, dəftər, təyyarə, əmək, cümlə, ayaq

Ümumiləşdirici təkrar

- 1** Nümunəyə baxaraq *qoruqdakılar, yorğunluqdan, yandırıcıdır, ölümcül* sözlərini təhlil edin.

əkinçilikdə

ək – feil (sözün kökü)

əkin – feildən düzəlmiş isim

əkinçi – isimdən düzəlmiş isim

əkinçilik – isimdən düzəlmiş isim (sözün başlanğıc forması)

də – qrammatik şəkilçi

- 2** Dördündən biri eyniköklü sözlər sırasına daxil deyil:

1. a. döngə	b. dönüş	c. döndüm	d. dönməz
2. a. dolu	b. doldu	c. dolma	d. dolğun
3. a. çıxış	b. çıxıq	c. çıxıntı	d. çıxdıq
4. a. qurğu	b. qurulu	c. quraram	d. qurucu

- 3** Hansı sıradakı sözlərin üçü də eyniköklüdür?

- a. yağış, yağıntı, yağlı
- b. sağlam, sağıcı, sağlıq
- c. qırıcı, qırıq, qırğın
- d. yanakı, yanğın, yanacaq

- 4** Hansı söz birləşmələri ismi, hansıları feili birləşmədir? Fikrinizi əsaslandırın.

1. a. ucadan oxumaq	2. a. müəliə etmək həvəsi
b. qırılmış budaq	b. hər gün müəliə etmək

- 5** Sadə söz birləşməsini mötərizədə verilmiş sözlər hesabına genişləndirərək mürəkkəb söz birləşməsinə çevirin.

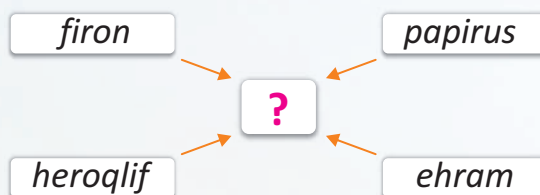
- sinfimizin uşaqları (çalışqan)
- ulduzlar görünəndə (qaranlıq səmada)
- Turqutun müəllimi (sevimli ibtidai sinif)
- nağılı dinləyən (maraqla)

- 6** Hansı birləşmələrdə qeyri-müəyyən yiyəlik halda olan sözü müəyyən yiyəlik halda işlətmək olmur?

Nizami heykəli, Xətai metrosu, qələbə sevinci, Müstəqillik Günü, xatirə gecəsi, günəş şüası, Novruz bayramı, dükan sahibi, idman yarışı, yol polisi, gül ətri

1-ci
fəsil

1a Sizcə, sual işarəsinin yerində hansı ölkənin adı yazılmalıdır?

Fironlar və ehramlar

Misir **ehramları** dünyanın ən sirli abidələrindən hesab olunur. Onlara Misirin müxtəlif yerlərində rast gəlmək olar. Sirlərlə dolu bu möhtəşəm tikililərin çox maraqlı və **müəmmalı** tarixçəsi var.

Ehramlar Misir hökmdarlarının dəfn olunduğu yerdir. Onlar pilləli piramida şəklindədir. Məhz belə formasına görə ehrama piramida da deyirlər. Bu qeyri-adi tikililər qaya daşlarından, bəzən isə çiy kərpicdən inşa olunub. Onların içində çoxlu sayda labirintşəkilli dəhlizlər və salonlar var.

Misirin ən möhtəşəm ehramı Xeops piramidasıdır. Məhz bu tikili dünyanın yeddi möcüzəsindən birincisi hesab olunur. Bu abidə 4500 il bundan əvvəl firon Xeopsun göstərişi ilə tikilmişdir. Onun tikintisində yüz min qul gecə-gündüz çalışmışdır.

Qədim dünyanın ən nəhəng tikilisi sayılan bu piramidanın hündürlüyü 147 metrdir. Onun kvadrat şəklində olan oturacağının hər bir tərəfi 230 metr uzunluğundadır.

Ehramın tikintisində daş bloklardan istifadə olunub. Hər blokun orta çəkisi təxminən iki ton yarımır. Təxmini hesablamalara görə, Xeops ehramının çəkisi altı milyon tondur.

Görəsən, belə ağır daşları necə yonmuş, necə daşımışlar?

Yükləyən kranlar olmadan onları yuxarıya necə qaldırmışlar?

Əgər işçilərin hər gün 10 kubmetr daşı üst-üstə qoyduqlarını fərz etsək, onda bu abidənin inşası üçün 600 ildən çox vaxt sərf olunmalı idi. Lakin Xeops piramidasının tikilməsinə 20 il vaxt sərf olunduğu güman edilir. Alimlər bu sualları hələ də birmənalı cavablandıra bilmirlər.

Ehramları Misir hökmdarları – fironlar sağ ikən özləri üçün inşa etdirirdilər.

Vəfat etdikdən sonra onların bədəni xüsusi maddə ilə **mumi-
yalanırdı**. Bu maddə firon-
ların bədənini çürümək-
dən qoruyurdu.

Mumiyanmış firon cəsədləri bu ehramlarda saxlanılırdı. Hər ehram yalnız bir firon üçün nəzərdə tutulurdu. Dəfn zamanı fironun bütün qiymətli əşyalarını ehramda yanına qoyurdular.

Müxtəlif zamanlarda bəzi adamlar firona məxsus qiymətli əşyaları qarət etmək məqsədilə onun saxlanıldığı otağı tapmağa cəhd edirdilər. Lakin bu onlara həyatları hesabına başa gəlirdi. Çünki otağın yerini dəqiq bilmədikləri üçün çox mürəkkəb quruluşlu labirintə düşürdülər. Onlar günlərlə, bəzən aylarla buradan çıxıb bilmir, taqətdən düşür və acından ölürdülər.

1984-cü ildə onlarla turistin şahidliyi ilə firon Xefrenin mumiyanmış bədənini ehramdan çıxararkən qəribə hadisə baş verdi. Tədqiqatçılar və turistlər öskürəkdən boğulur, ayaq üstə dayana bilmirdilər. Sonradan onların dediyinə görə, mumiyanın saxlandığı otağa keçdikdə nəfəs yolları tutulur, gözləri yaşarır, bədənleri tamamilə haldan düşürmüş. Ehrama giriş elə həmin gün bağlanmış, mütəxəssislər içəridə araşdırmalara başlamışdılar. Lakin tədqiqatlar heç bir nəticə verməmişdi.

Digər qəribə bir hadisə Mikerin ehramı ilə bağlı baş vermişdir. Fironun **cənazəsi** ehramdan çıxarılıb İngiltərəyə göndərilə də, gedəcəyi ünvana çatmamışdı. Belə ki, cənazəni aparan gəmi dənizdə batmışdı. Deyilənə görə, bu ehrama da daxil olan adamlar müəmmalı şəkildə vəfat edirmişlər.

Ən möcüzəvi əhvalatlar isə 1922-ci ildə Tutankhamonun ehramı aşkar olunduqdan sonra baş vermişdir. Bu tapıntı **arxeologiya** elmi tarixində ən böyük hadisələrdən hesab olunur. Deyilənə görə, araşdırma zamanı gözlənilmədən **ekspedisiya** qrupunun rəhbəri Hovard Karter naməlum xəstəlikdən vəfat etdi. Növbəti bir neçə ildə Tutankhamon ehramının tədqiqatı ilə məşğul olan iyirmi nəfərdən artıq insan naməlum xəstəlikdən dünyasını dəyişmişdir.

İnsanlarda belə bir inam formalaşmışdı ki, fironlar onlara toxunan hər kəsi lənətləyərək onlardan qisas alırlar. Deyilənə görə, araşdırmalar zamanı ehramın divarında heroqliflərlə həkk olunmuş bir yazı da aşkar olunmuşdu: "Fironun rahatlığını heç kəs poza bilməz!"

Bütün bunlar onu göstərir ki, müasir elm nə qədər inkişaf etsə də, hələ ki qədim dünyanın bütün sirlərini açmaqda acizdir. Ona görə də anlaşılmayan hadisələr haqqında müxtəlif **miflər** hələ də dolaşmaqdadır. Bu müəmmalar sirr olaraq qalır.

Söz boğçası

- ehram
- müəmmalı
- ekspedisiya
- mumiya
- cənazə
- arxeologiya
- mif

Söz ehtiyatı

- b** Lüğətin köməyi ilə verilmiş sözlərin mənasını izah edin.

ehram • məqbərə • türbə • mavzoley

- Yuxarıdakı sözləri hansı hiperonim altında birləşdirmək olar?

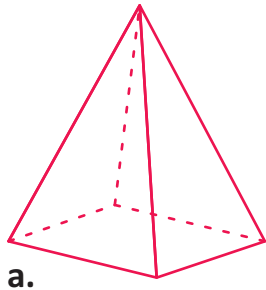
a. muzey b. qəbirüstü abidə c. məzar

- c** “Mif” sözünün hansı izahı mətndəki mənasına uyğundur?
Sizcə, bu söz mətndə həqiqi, yoxsa məcazi mənada işlənmişdir?

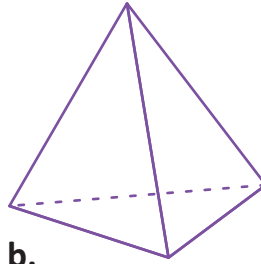
1. təbiət hadisələri, əfsanəvi qəhrəmanlar və ilahlar haqqında əsər; əsatir.
2. fantastik, həqiqətə uyğun olmayan, əsassız şişirtmələr, uydurma.

Düşün və cavab ver

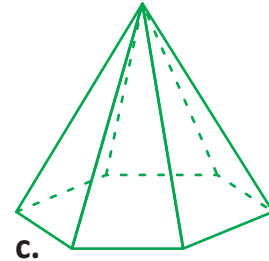
- ç** Xeops ehramı hansı piramida şəklində tikilmişdir?
Mətnə istinad etməklə cavabınızı əsaslandırın.

a.

b.

c.

- d** Mətndə verilmiş məlumatlardan çıxış edərək:
- Xeops piramidasının oturacağıнын sahəsini tapın;
 - bu piramida üçün istifadə olunmuş daş blokların təxmini sayını müəyyən edin.
- e** Xeops piramidasının oturacağı təxminən neçə futbol meydançası boydadır?
(Nəzərə alın ki, futbol meydançasının uzunluğu 105, eni 68 metr olur.)
- ə** Mətndə hansı suala cavab var?
- a. İlk ehram kimin şərəfinə inşa edilib?
 - b. Nə üçün ehramlar pilləli şəkildə tikilirdi?
 - c. Fironların qızıklarını oğurlamaq istəyənlər niyə geri qayıda bilmirdilər?
 - d. Ehramların tikintisində istifadə olunan qaya daşları necə daşınırdı?

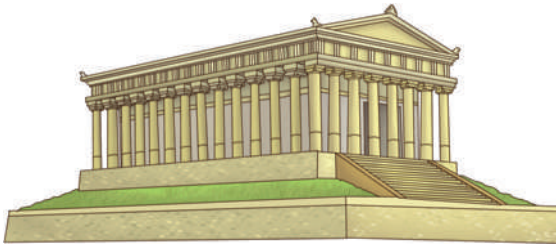

Diqqət et

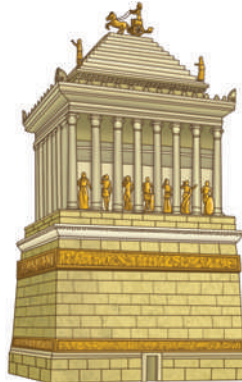
İnformativ mətnin əsas məqsədi oxucunu müəyyən mövzu ilə bağlı məlumatlandırmaqdır. Belə mətnlərdə bəzən mübahisəli məsələlərə toxunula bilər. Ancaq müəllif bu məsələlərə aydınlıq gətirmək, hər hansı fikri əsaslandırmaq məqsədi güdmür.

Bu cür mətnlərdə mövzunun rahat mənimsənilməsi üçün məlumatlar çox zaman altmövzular – yarımbaşlıqlar üzrə qruplaşdırılır.

- f** Mətnin ulduz işarələri ilə ayrılmış hissələrini məzmunu uyğun yarımbaşlıqlarla adlandırın. Sizcə, bu mətnə başqa hansı yarımbaşlıqlar əlavə etmək olardı?
- g** Mətnə müəllif mövzu ilə bağlı hansı mübahisəli məsələlərə toxunur? O həmin məsələlərlə bağlı öz fikrini bildirirmi? Mətnin müvafiq hissələrinə istinad etməklə cavabınızı əsaslandırın.
- 2 a** Dünyanın yeddi möcüzəsi haqqında araşdırma aparın. Araşdırmalarınız əsasında informativ mətn hazırlayın və təqdim edin.

Artemis məbədi

Halikarnas mavzoleyi

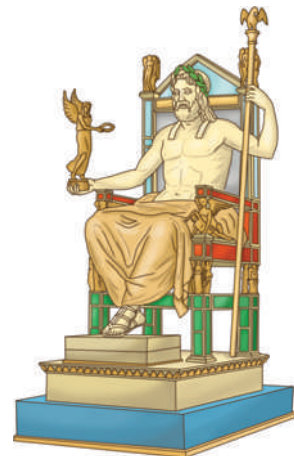
İsgəndəriyyə mayakı

Babil bağları

Rodos nəhəngi

Olimpi Zevsin heykəli

3a Oxuyun. Mətnə verilmiş faktları qeyd edin.

Misir hökmdarları hansı titulu daşıyıblar?

“Bu ki hamıya məlumdur, – düşünəcəksiniz. – Əlbəttə, firon!”
Doğrudan da, müasir lüğətlərdə “firon” sözü belə izah olunur:
Qədim Misir padşahlarına verilən ad.

Lakin Miladdan əvvəl IV-I minilliklərdə hakimiyyətdə olmuş Misir hökmdarlarının ağlına belə gəlməzdi ki, nə vaxtsa onları *firon* adlandıracaqlar.

Qədim Misirdə hökmdarlar müqəddəs hesab olunurdular. Onlara “Tanrının oğlu” deyirdilər. Məbədin ən böyük otağında hökmdarlara ibadət edilirdi. Bu otaq “per-oh” (firon) adlanırdı. Yəni *firon* sözü Qədim Misir dilində, sadəcə, “böyük ev” mənasını verirdi.

Hökmdarın özünə isə, adətən, “firon” yox, “nesu-bitı” deyə müraciət edilirdi. Bu ad onun həm Yuxarı, həm də Aşağı Misirin hökmdarı olduğuna işarə edirdi. Papirus üzərində Qədim Misir dilində yazılmış bir çox mənbələr bu fikirləri sübut edir.

Misir hökmdarları haqqında “firon” ifadəsi isə ilk dəfə xristianların müqəddəs kitabı olan “İncil”də işlədilir. Çox keçmir ki, bu ifadə avropalıların dilinə keçir.

Beləliklə, *firon* sözü tədricən ilkin mənasından uzaqlaşır və Misir hökmdarlarının tituluna çevrilir.

Düşün və cavab ver

- b** Mətnə hansı mübahisəli məsələyə toxunulur?
Müəllifin bu məsələ ilə bağlı mövqeyi necədir?
O, fikrini sübuta yetirmək üçün hansı arqumentlərdən istifadə edir?

Diqqət et

Arqumentativ mətnlərdə müəllifin məqsədi hər hansı məsələyə öz münasibətini bildirməkdir. Müəllif oxucunu öz mövqeyinə inandırmaq üçün fikrini əsaslandırmağa çalışır. Bunun üçün o, müxtəlif arqumentlərdən istifadə edir.

- c** Mətndən nümunələr gətirməklə cədvəli tamamlayın.

Mətnin strukturu	Mətndən nümunələr
1. Geniş yayılmış fikir. Bu fikrin əsassız olması	Geniş yayılmış fikrə görə Qədim Misir hökmdarları “firon” adlandırılıb. Əslində isə, bu heç də belə deyil.
2. Müəllifin bu məsələ ilə bağlı mövqeyi	
3. Müəllifin öz fikrini dəstəkləyən arqumentləri	
4. Nəticə	

Dinləmə 05

- Ç Faktları qeyd etməklə “Misir ehramlarını kim tikib?” mətnini dinləyin. Qeydlərinizə aşağıdakı şəkildən əldə olunan məlumatları da əlavə edin.

- Dinlədiyiniz mətnin giriş hissəsində nədən bəhs olunur?
- Müəllifin bu məsələyə münasibəti haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Müəllif öz fikrini necə əsaslandırır?

Glossari

- **Təzkib** – bir fikrin yalan olduğunu sübut edən məlumat.
- **Təzkibedilməz** – təzkib oluna bilməyən; mübahisəsiz.

Diqqət et

Tarixi mövzuda yazılan argumentativ mətnlərdə müxtəlif argumentlərdən istifadə olunur: alimlərin fikrinə istinad, tarixi abidələr, ilkin yazılı mənbələr, arxeoloji qazıntıların nəticələri və s. Arxeoloji mənbələr təzkibedilməz argumentlərdir.

- d Aşağıdakı şəkillərdə Misirdə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış əmək alətləri təsvir olunub. Sizcə, bu tapıntılar dinlədiyiniz mətndəki hansı fikri təsdiq edir? Bu şəkillərdən istifadə etməklə mətni genişləndirin və nəql edin.

Yazı

4 a “Fironlar və ehramlar” mətninin məzmununa uyğun olan cavabları seçin.

Mətnin sonuncu hissəsində müəllif “fironların lənəti” ilə bağlı:

- a faktlara münasibət bildirir;
- b faktları təkzib edir;
- c məlumatları sadalayır;
- d məlumatların mənbəyini göstərir;
- e fikirləri müxtəlif arqumentlərlə əsaslandırır.

• Mətnə istinad etməklə cavabınızı əsaslandırın.

b Cədvəldə verilmiş fikirlərə əsasən arqumentativ mətn yazın.

“Fironlar və ehramlar” mətnindən mülahizələr	Mülahizələri təkzib edən arqumentlər
1. Deyilənə görə, arxeoloji araşdırma zamanı arxeoloq Hovard Karter naməlum xəstəlikdən vəfat edir.	Ensiklopediyalarda deyilir ki, Hovard Karter Tutankhamonun qəbri açıldıqdan 16 il sonra ürək çatışmazlığından vəfat edib.
2. Deyilənə görə, Tutankhamonun qəbrini açanda arxeoloqlar ehramın divarında belə yazı aşkar ediblər: “Fironun rahatlığını heç kim poza bilməz”.	Tutankhamon ehramında Anubisin heykəli altında belə yazı var: “Mən burada gözlərini əbədi yumanların yuxusunu qorumaq üçün dayanmışam”. Bu yazının təsvirinə bir çox elmi kitablarda rast gəlmək olar.
3. Tutankhamonun qəbrinin açılmasında iştirak edənlərin çoxu tezliklə naməlum səbəblərdən vəfat edib.	Araşdırmalar göstərir ki, qəbrin açılmasında iştirak edən tədqiqatçıların əksəriyyəti 70 ildən çox yaşamış və müxtəlif səbəblərdən vəfat etmişlər.

Təlimat

Arqumentativ mətn yazarkən qəbul edilməyən fikirlərə “yanlışdır”, “düzgün deyil” kimi ifadələrlə münasibət bildirmək məqbul deyil. “Bu faktlar inandırıcı deyil” kimi ifadələr daha uğurludur.

c Siz ümumi tarix fənnində Qədim Misir dövlətinin tarixi ilə bağlı məlumatlar almısınız. Bu fəsildə oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnləri tarix dərslindəki mətnlərlə müqayisə edin. Hansı mətnlər yalnız informativ xarakterlidir?

Qoşma və onun yazılışı

5a Cümlələri oxuyun. Fərqləndirilmiş sözlərin ifadə etdiyi məna çalarlarını izah edin.

1. Hər ehram bir firon **üçün** tikilirdi.
2. Xeops piramidası Miladdan **əvvəl** III minilliyin ortalarında inşa edilib.

Yadda saxla Qoşmalar

Qoşma ismin adlıq, yiyəlik, yönük, çıxışlıq hallarında olan sözlərə qoşularaq müəyyən məna çalarları (*bənzətmə, istiqamət, zaman, məsafə, səbəb-məqsəd, birgəlik* və s.) yaradır. Məsələn:

Su buz kimi soyuqdur. (bənzətmə)

Səhərə qədər külək ara vermədi. (zaman)

Babamdan ötrü çox darıxıram. (səbəb-məqsəd)

Avtobus şəhərə tərəf döndü. (istiqamət)

b Nöqtələrin yerinə uyğun qoşmalar yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Uşaqlar tədbirə ... (görə, qədər) görüşdülər. *(zaman)*
2. Qızlar evə ... (-cən, tərəf, kimi) gəldilər. *(istiqamət)*
3. Anam ... (ilə, üçün) hədiyyə almağa gedəcəyəm. *(birgəlik)*
4. Səndən ... (ötrü, başqa, əvvəl) hamı narahatdır. *(fərqləndirmə)*
5. O, 44 günlük müharibə ... (haqqında, üçün, kimi) danışdı. *(aidlik)*

c Qoşmaları seçin, onların yaratdığı məna çalarını müəyyən edin.

1. Biz müəllim ilə gəzintiyə çıxdıq.
2. Yağışdan sonra hava xeyli mülayimləşdi.
3. Dostumdan başqa heç kimə güvənmirəm.
4. Atam məni dayanacağı qədər ötürdü.

Yadda saxla Qoşmaların orfoqrafiyası

İki və daha artıq hecadan ibarət qoşmalar qoşulduğu sözdən ayrı yazılır. Birhecalı qoşmalar isə (*-dək, -tək, -cən², -ca²*) sözə bitişik yazılır.

Məsələn: *Səhərəcən yağış yağdı. İslanmamaqdan ötrü çatır götürdüm.*

İlə qoşması isə həm ayrı, həm də sözə bitişik yazılır.

Məsələn: *Mən qardaşım ilə gələcəyəm. Mən qardaşımla gələcəyəm.*

ç Qoşmaların düzgün yazılışına əməl etməklə cümlələri köçürün.

1. Rəfiqəmdən (ötrü) narahatam.
2. Bu hədiyyəni sənin (üçün) aldım.
3. Bu günə (-cən) heç kim etiraz etmədi.
4. Axşama (-dək) işimizi bitirərik.

Troya müharibəsi

- 1a** 5-ci sinifdə tanış olduğunuz “Axillesin dabanı” mətnini xatırlayın.
- Axilles kim idi?
 - O hansı şəhər uğrunda gedən döyüşdə dabanından ox yarası aldı?
 - “Axilles dabanı” ifadəsi hansı mənada işlənir?

Qlossari

- **Mifologiya** – miflər, əsətlər, mifik rəvayətlər toplusu.
- **Nifaq** – tərəflər arasında münaqişə, konflikt, ixtilaf.

- b** Aşağıda qədim yunan mifologiyası ilə bağlı olan daha iki ifadənin mənşəyi haqqında məlumat verilir. Mətnləri oxuyun və sualları cavablandırın.

Nifaq alması

Qədim yunan mifologiyasına görə, toylardan birinə dəvət olunmayan nifaq ilahəsi Erida qisas almaq məqsədilə qonaqların arasına bir qızıl alma atır. Almanın üstünə “ən gözəl ilahəyə” sözləri həkk olunmuşdu. Bu almanın üç ən gözəl ilahədən hansına çatması haqqında mübahisə başlayır, lakin qərara gəlmək mümkün olmur. Troya hökmdarının oğlu Parisə təklif olunur ki, almanın kimə çatacağını o müəyyən etsin. Paris çox fikirləşdikdən sonra almanı məhəbbət və gözəllik ilahəsi Afroditaya verir. Beləcə, digər ilahələrlə Afrodita arasına nifaq düşür. Bundan sonra yunanlarla troyalılar arasında 10 il davam edən Troya müharibəsi başlanır.

Bu gün “nifaq alması” ifadəsi konfliktin, düşmənçiliyin səbəbi mənasında işlədilir.

Troya atı

Troyanı zəbt etməyin mümkün olmadığını görən yunan döyüşçüsü Odissey taxtadan nəhəng at düzəltdirir. Gücü, qüvvəti ilə seçilən bir dəstə əsgər atın içində gizlənir. Yunanlar atı Troya qalasının divarına söykəyirlər. Atı görən troyalılar elə bilirlər ki, yunanlar onu hədiyyə edir və bununla müharibənin bitdiyini bildirirlər. Onlar taxta atı sürüyüb qaladan içəri salırlar. Gecə yunan əsgərləri gizləndikləri yerdən çıxaraq qala qapılarını taybatay açır, pusquda gözləyən yunan əsgərlərini şəhərə buraxırlar. Beləcə, yunanlar Troyanı hiylə ilə ələ keçirirlər.

Bu gün “Troya atı” ifadəsi hər hansı gizli niyyəti, bəd əməli həyata keçirmək üçün vasitə, bədbəxtlik gətirən hədiyyə anlamında işlədilir.

- c** “Nifaq alması” və “Troya atı” ifadələrinə uyğun olan situasiyalar düşünüb danışın.

Ç Doğru, yoxsa yanlış?

1. Troya müharibəsi yunanlarla troyalılar arasında baş vermişdir.
2. Paris məşhur yunan döyüşçüsü idi.
3. Odissey Troya atını düzəltməklə öz həmvətənlərinə xəyanət etdi.
4. Nifaq alması ilə bağlı hadisə Troya müharibəsindən əvvəl baş verib.
5. Troya müharibəsində yunanlar məğlub oldular.

2a Siz mübahisəli məsələləri, fikir ayrılıqlarını necə həll edirsiniz?

Troya müharibəsi: mif, yoxsa tarixi fakt?

“Gənc tarixçilər” klubunun üzvləri Troya müharibəsi haqqında araşdırma aparmaq qərarına gəldilər. Araşdırmadan məlum oldu ki, bu hadisə ilə bağlı klub üzvlərinin fikirləri üst-üstə düşmür. Onlardan bəzisi iddia edir ki, Troya müharibəsi, sadəcə olaraq, şair və yazıçıların təxəyyülünün məhsuludur, tarixdə belə müharibə olmayıb. Ona görə də klub rəhbəri Sadiq müəllim bu mövzuda müzakirə keçirməyi təklif etdi.

Anar

Günay

Sadiq müəllim
(moderator)

Nərimin

Toğrul

b Mətni rollar üzrə oxuyun. Aşağıdakı təlimata nəzər yetirin.

- Problemlə bağlı hər bir natiqin mövqeyini müəyyənləşdirməyə çalışın.
- Müzakirə iştirakçılarının nitqə başlayarkən və nitqini bitirərkən işlətdikləri ifadələrə diqqət edin.
- Məlumatlardan çıxış edərək müzakirə edilən problemlə bağlı öz mövqeyinizi müəyyənləşdirin.
- Müzakirə iştirakçılarının natiqlik tərzilə bağlı qeydlər aparın.

Müzakirə

Moderator: Məlumdur ki, Troya müharibəsi tarixdə ən maraqlı və mübahisəli mövzulardan biridir. Bu gün biz bu mövzu ilə bağlı bəzi məqamlara aydınlıq gətirməyə çalışacağıq. Mən ilk sözü klubumuzun fəal üzvü Anar Cəfərova vermək istəyirəm.

Anar: Təşəkkür edirəm, Sadiq müəllim. Sizin də qeyd etdiyiniz kimi, Troya müharibəsi mövzusu bu günə kimi bir çox tarixçilərin diqqət mərkəzindədir. Alimlərin yekdil fikrinə görə, bu müharibə Miladdan əvvəl XIII–XII əsrlərdə baş vermişdir. Troya müharibəsi təfərrüatı ilə Homerin məşhur “İliada” poemasında təsvir olunmuşdur...

Toğrul: Anar, sən heç “İliada”-nı oxumusan?!

Moderator: Toğrul, diskussiya qaydalarını pozduğuna görə sənə xəbərdarlıq edirəm. Deyəsən, Günay əlini qaldırıb. Buyur, Günay, səni eşidirik.

Günay: Çox sağ olun. İcazənizlə, mən Anara bir sual vermək istəyirəm. Anar, Homer neçənci əsrdə yaşayıb?

Anar: ...

Nərmin: Miladdan əvvəl VIII-VII əsrlərdə. Necə ki?

Günay: Tamamilə doğrudur: Troya müharibəsindən 500 il sonra. Müharibə baş verdikdən 5 əsr sonra onun hansısa poemadakı təsvirinə necə inanmaq olar? Axı biz “Gənc tarixçilər” klubunun üzvləriyik, “Gənc ədəbiyyatçılar” yox!

Anar: Tarixi araşdırmalarda bəzən ədəbi qaynaqlara da müraciət olunur. Məgər biz Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”-sindən tarixi şəxsiyyətlər haqqında az məlumat alırıq?

Günay: Onda, bəlkə, deyəsən, “İliada”-da hansı tarixi şəxsiyyətin adı çəkilir? Axilles, Paris, Hektor, Apollon, Aqamemnon, Odissey – bunlar hamısı mifoloji obrazlardır. Hələ mən demirəm ki, Homerin özünün tarixi şəxsiyyət olması şübhə altına alınır...

Moderator: Buyur, Toğrul, sözünü deyə bilərsən.

Toğrul: Anar deyir ki, “İliada”-da müharibə təfərrüatı ilə təsvir olunub. Miflərə görə, Troya müharibəsi 10 il davam edib. “İliada”-da isə bu müharibənin yalnız son iki ayı təsvir olunub.

Moderator: Anar, Nərmin, mövqeyinizi əsaslandırmaq üçün başqa hansı arqumentləriniz var?

Nərmin: Sadıq müəllim, mən opponentlərimizin əks-arqumentlərini qəbul edirəm. Amma nəzərə almaq lazımdır ki,

“İliada” dünyaca məşhur əsərdir. Ona görə də burada bəhs olunan Troya müharibəsi tarixçilərin diqqətini çəkdi. Məncə, Anar Homerin əsərinə istinad edərkən bu məqamı vurğulamaq istəyirdi. 1873-cü ildə alman arxeoloqu Henri Şliman indiki Türkiyə ərazisində, Çanaqqala yaxınlığında Troya şəhərinin qalıqlarını aşkar etdi. Bu, dünya tarixində ən böyük arxeoloji kəşflərdən biri sayılır. Bundan sonra Troya müharibəsinin mif olması barədə fikirlər alt-üst oldu. Şəhərin qalıqları arasında “Priamın xəzinəsi” adlanan xeyli miqdarda qədim əşya tapıldı. Bu həmin Priamdır ki, Troyanın çarı, müharibəyə səbəb olmuş Parisin atası olub.

Moderator: Məncə, çox tutarlı arqumentdir. Arxeoloji faktlar təkzibə yer qoymur. Hə, Toğrul, sən necə düşünürsən?

Qlossari

Moderator – müzakirə və ya debatı idarə edən şəxs, aparıcı.

Opponent – müzakirə və ya debatda əks fikir söyləyən tərəf.

Diskussiya – müəyyən problemin müzakirəsi.

Toğrul: Sadiq müəllim, icazə verin, arqumentin tutarlı olması barədə fikrinizlə razılaşmayım. Əvvəla, arxeologiya elmində “Priamın xəzinəsi” deyilən ifadə şərti bir addır. Bu əşyaların Priam adlı hökmdara məxsus olması barədə heç bir dəlil-sübut yoxdur. Çünki Priam özü mifoloji obrazdır. İkincisi, Şlimanın tapdığı şəhərin məhz Troya olmasına şübhə ilə yanaşıram. Həmin yerlərdə hara külüng vursan, qədim bir şəhərin qalıqları çıxar. Məgər arxeoloji qazıntılar zamanı Troyanın adı yazılmış lövhə tapılıb?

Moderator: Toğrul, fikirlərinə hörmətlə yanaşıram. Amma tarix elmi Şlimanın tapdığı şəhərin Troya olduğunu qəbul edir.

Günay: Sadiq müəllim, lap tutaq ki, bu şəhər Troyadır. Bu o demək deyil ki, Troya müharibəsi, doğrudan da, olub. Mən Peterburq Universitetinin professoru Lev Kleynin araşdırmalarından bir sitat oxumaq istəyirəm. O, Şlimanın tapdığı şəhər haqqında yazır: “Şəhərin ölçülərinə görə Homerin təsvir etdiyi böyük bir qoşunu orada yerləşdirmək mümkün deyil. Heç on il mühasirədə yaşamağa bəs edəcək ərzağı da saxlamağa qalada yer yoxdur. Troya qalasının yunanların hücumuna məruz qaldığını heç nə sübut etmir. Qazıntılar zamanı bir dənə də olsun yunan nizəsindən və ya oxundan nişanə tapılmayıb. Deməli, Troya müharibəsinin realıq olduğundan danışa bilmərik”.

Anar: Sadiq müəllim, görünür, siz deyən kimi, bu çox mübahisəli mövzudur. Bəs sizin fikriniz necədir?

Moderator: Uşaqlar, sözsüz ki, nifaq alması, əfsanəvi Axilles, Troya atı, tanrılar, ilahələr – bunlar hamısı yunan xalqının mifoloji təxəyyülünün məhsuludur. Gəlin xəritəyə baxaq. Troya harada yerləşirdi? Egey dənizinin şərq sahilində, Dardanel boğazının yaxınlığında. Bu yerlər qədimdən bəri quru və

dəniz ticarət yollarının kəsişdiyi ərazi olub. Odur ki Egey dənizinin qərb sahilində məskunlaşmış yunan tayfaları Kiçik Asiyada yerləşən yaşayış məntəqələrini öz koloniyalarına çevirməyə cəhd ediblər. Görünür, troyalılar yunanlara qarşı ən çox müqavimət göstərən tayfa olub. Ona görə də onların uzun çəkən müharibəsi xalqın yaddaşında qalıb və bu günümüze əfsanə və əsatirlər şəklində çatıb. Mənə elə gəlir, diskussiyamız çox maraqlı keçdi. Fəal iştirakınıza görə hamınıza təşəkkür edirəm.

Düşün və cavab ver

- c** Mətnin məzmununa aid suallara cavab verin.
1. Diskussiyada hansı problem qaldırılmışdı?
 2. Problemlə bağlı Anarın mövqeyi necə idi? Onu kim dəstəkləyirdi?
 3. Toğrul və Günay digər tərəfin mövqeyinə qarşı hansı əks-argumentlər gətirdilər?
 4. Nərmən öz mövqeyini əsaslandırmaq üçün hansı argument gətirdi? Toğrulun onun fikrinə qarşı əks-argumenti nədən ibarət idi?
- ç** Müzakirənin əvvəlində moderator Toğrula xəbərdarlıq etdi. Sizcə, buna səbəb nə idi? Toğrul hansı qaydaları pozmuşdu?
- d** Müzakirədə hansı iştirakçılar daha emosional çıxış edirdilər? Onların nitqindən nümunə gətirməklə fikrinizi əsaslandırın.
- e** Sizcə, müzakirə və ya debat zamanı emosionallığın faydası varmı?

Dinləmə 06

- 3 a** “Homer” məlumat vərəqində verilmiş informasiyanı rəhbərli mətn şəklində təqdim edin.

Homer

Kimliyi: qədim yunan şairi

Yaşadığı dövr: təxminən Miladdan əvvəl IX–VII əsrlər

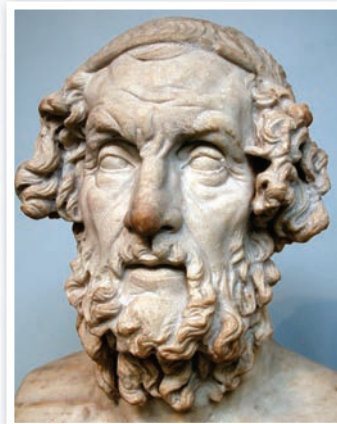
Doğum tarixi: dəqiq məlum deyil.

Doğulduğu yer: dəqiq məlum deyil (yeddi yunan şəhərinin adı çəkilir).

Yaradıcılığı: “İliada” və “Odisseya” poemalarının müəllifi

Əsərlərinin dili: qədim yunan dili

Əlavə məlumat: Bioqrafiyasında mübahisəli və qaranlıq məqamlar çox olduğuna görə tarix elmində “Homer məsələsi” deyilən problem indiyə qədər alimlərin araşdırma mövzudur.

- b** “Homer məsələsi” mətnini dinləyin. Aşağıdakı məqamlarla bağlı qeydlər götürün.
- Homer tarixi şəxsiyyətdirmi?
 - Doğrudanmı “İliada” və “Odisseya”-nı Homer yazıb?
 - Doğrudanmı Homerin gözü görməyib?
- c** Müəllimlə birlikdə diskussiya qaydalarını tərtib edin və “Homer məsələsi” mövzusunda diskussiya keçirin.

Qoşmanın grammatik sinonimliyi və omonimliyi

4a Cümlələri oxuyun. Qoşmaların ifadə etdiyi məna çalarını müəyyən edin.

1. Meşəyə **doğru** uzanan cığır kolların arasından keçirdi.
2. Stadiona **tərəf** gedən uşaqların səs-küyü eşidildi.
3. Biz təmiz havada evə **sarı** piyada gedirdik.

Yadda saxla Qoşmaların grammatik sinonimliyi

Köməkçi nitq hissələrinin leksik mənası olmadığına görə onların sinonimliyi və omonimliyi **grammatik sinonimlik və omonimlik** adlanır. Bəzi qoşmalar eyni məna çaları yaradır və cümlədə bir-birini əvəz edə bilər. Bunlar grammatik sinonimlik təşkil edən qoşmalardır. Məsələn:

*evə**dək**, evə **qədər** (istiqlalət);*
*uşaq **kimi**, uşaq**tək** (bənzətmə);*
*səndən **ötrü**, sənin **üçün** (səbəb-məqsəd).*

b Qoşmaları kontekstə uyğun olaraq öz sinonimi ilə əvəz edərək cümlələri köçürün.

1. Müəllim yeni dərslik **barədə** məlumat verdi. (*qədər, haqqında, üçün*)
2. Sizdən **başqa** hamı gəlmişdi. (*əvvəl, savayı, sonra*)
3. Sənint**tək** bacısı olan çox xoşbəxtidir. (*qədər, kimi, ilə*)
4. Tamaşadan **əvvəl** hər kəs öz yerini tutdu. (*qabaq, qarşı, ötrü*)
5. Axşamaca**n** bütün tapşırıqları yazmalıyıq. (*doğru, -dək, görə*)

c Altından xətt çəkilmiş sözlərin aid olduğu nitq hissələrini müəyyənləşdirin. Sizcə, bu sözləri omonim adlandırmaq olarmı?

Əvvəl nahar et, sonra həyatə düşərsən.
Xoş söhbətdən sonra əhvalımız xeyli yaxşılaşdı.

Yadda saxla Qoşmaların grammatik omonimliyi

Bir çox qoşmaların omonimlik xüsusiyyəti vardır. Onların deyilişi və yazılışı eyni olsa da, müxtəlif grammatik funksiyası olur. Məsələn:

1. Aldığımız xəbərdən hamımız uşaq **kimi** sevinirdik. (*bənzətmə*)
*Şəhərə **kimi** avtobusla getdik. (məsafə)*
2. O, topun dalınca səkiyə **doğru** qaçdı. (*qoşma*)
***Doğru** sözə zaval yoxdur. (sifət)*

ç Verilən omonimləri cümlədə tələb olunan grammatik mənada işlədin.

1. **başqa** (qoşma, sifət)
2. **tək** (qoşma, sifət, zərf)
3. **əvvəl** (qoşma, zərf)
4. **sarı** (qoşma, feil, sifət)

1 a Lüğətdən istifadə edərək aşağıdakı sözlərin mənasını araşdırın və onlar arasındakı məna fərqlərini müəyyən edin.

- dar ağacı – dorağacı
- kampaniya – kompaniya

b 5-ci sinifdə öyrəndiyiniz “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağzında bitər” məsəlini xatırlayın. Bu məsələdəki yanlışlığı sübut etmək üçün hansı sözün etimologiyasını araşdırmaq lazım gəldi?

Xatırla

Etimologiya – hər hansı sözün mənşəyi, kökü; dilçilikdə sözlərin mənşəyini öyrənən sahə.

Barbarlar və vandallar

Bəzən insanlar yazılışı və ya mənası yaxın olan sözləri səhv salırlar. Bu, əcnəbi sözlərdən istifadə zamanı daha çox özünü göstərir. “Barbar” və “vandal” da belə sözlərdəndir. Bir çox lüğətlərdə hər iki söz eyni cür izah olunur: vəhşi, mədəniyyətsiz. Lakin bu sözlərin məna çaları arasında fərq var. Onları fərqləndirməyin ən asan yolu bu sözlərin mənşəyini araşdırmaqdır.

Qədim yunanlar xarici dildə danışanların dilini anlamırdılar, onların nitqini mənasız söz yığını hesab edirdilər: “bar-bar-bar”. Ona görə də onlar əcnəbiləri “barbaroi” adlandırırdılar. “Barbar” sözü də mənşəyini buradan götürür.

İlk vaxtlar bu söz mənfi məna daşıyırdı. Sadəcə, “əcnəbi, yadelli” demək idi. O dövrdə yunanlar daha çox Suriya, Misir və Babilədən gələn insanlarla təmasda olurdular. Onlar yunanlar üçün barbar idilər, amma bu heç də onların mədəniyyətdən uzaq olması anlamına gəlmirdi.

Miladdan əvvəl IV əsrdən başlayaraq yunanlar bir çox əraziləri zəbt etdilər. Onlar əsarət altına saldıqları xalqlara yuxarıdan aşağı baxırdılar. Elm, ədəbiyyat və mədəniyyətin inkişaf səviyyəsinə görə özlərini həmin xalqlardan qat-qat üstün sayırdılar. Onlar yunan dilində danışmayanları – “barbarlar”ı ikincidərəcəli adamlar hesab edirdilər.

Miladdan əvvəl II əsrdə Yunanıstan Romadan asılı vəziyyətə düşdü. Yunanlar romalıların dilinə – latın dilinə də hörmətlə yanaşmağa məcbur oldular. Onlar artıq yalnız yunan deyil, həm də latın dilində danışa bilməyənləri “barbar” hesab edirdilər.

Söz boğçası

- kəsb etmək • nadan
- donanma • qənimət

III-V əsrlərdə Yunanıstanın da tabe olduğu Roma imperiyası zəifləməyə başladı. Şimali Avropada yaşayan german tayfaları imperiyanın qərb hissəsini tamamilə məhv etmişdi. Hun tayfaları da Roma üçün böyük təhlükə yaradırdı. Sözsüz ki, Avropa və Asiyada yaşayan bir çox xalqlar mədəni inkişaf baxımından yunan və romalılarından geridə qalırdı. Məhz həmin dövrdən “barbar” sözü yalnız yadelli deyil, eyni zamanda kobud, mədəniyyətsiz, **nadan** mənası **kəsb etməyə** başladı.

“Vandalizm” sözü vəhşilik, dağıdıcılıq mənasını ifadə edir. Otuz ildə Qarabağda şəhər və kəndlərimizin dağıdılmasının, maddi-mənəvi sərvətlərin talan edilməsinin “vandalizm” adlandırılması təsadüfi deyil.

Bəs “vandalizm” sözü necə yaranıb?

Roma imperiyasının qərb əyalətlərini zəbt edən german tayfalarından biri də vandal tayfası idi. Vandallar ən qəddar və amansız tayfa hesab olunurdu.

Vandallar romalıları bir çox ərazilərdən sıxışdıraraq öz dövlətlərini qurdular, güclü **donanma** yaradaraq Aralıq dənizində bir neçə adanı ələ keçirdilər. Vandalların gücləndiyini görən Roma imperatoru onların kralı ilə sülh müqaviləsi bağladı. Lakin bu müqavilə uzun sürmədi. Roma imperatorluğunun zəiflədiyini görən vandalların donanması 483-cü ildə Romaya yaxınlaşdı. Roma papası başa düşürdü ki, vandallara müqavimət

göstərsə, onlar şəhərdə daşı daş üstə qoymazlar. Ona görə də Roma papası vandallara bildirdi ki, onlar döyüşsüz təslim olmağa hazırdırlar. Xahiş etdi ki, şəhəri dağıtmasınlar. Vandallar Romanı ələ keçirərək şəhəri qarət etməyə başladılar. Qarət iki həftə çəkdi. Amma vandallar, söz verdikləri kimi, binaları və abidələri dağıtmadılar, müqavimət göstərməyənləri öldürmədilər. 1000-dən artıq Roma sakinini girov götürərək özləri ilə apardılar. Sonradan çoxunu pul müqabilində geri qaytardılar. Bu qarət romalıların yaddaşında dərin iz buraxdı və Roma tarixində qara ləkə kimi qaldı.

Əslində, vandalların qəddarlığa, ucurub-dağıtmağa başqa xalqlardan daha çox həvəs göstərdikləri tarixi mənbələrdə öz əksini tapmır. Doğrudur, bu mənbələr vandalların soyğunçuluğundan bəhs edir. Bu isə həmin dövrlər üçün adi hal idi: qalib gələn tərəf ələ keçirdiyi **qənimətləri** yığıb özü ilə aparırdı. Romalıları bu məğlubiyyətin əvəzini başqa cür çıxdılar: vandalları vəhşi və mədəniyyətsiz xalq kimi **qələmə verdilər**. Bunun nəticəsində sonralar tarix elmində “vandalizm” termini yarandı.

Beləliklə, demək olar ki, “barbar” və “vandal” sözlərinin mənaları arasında müəyyən yaxınlıq olsa da, onları bütün situasiyalarda eyniləşdirmək düzgün olmazdı.

Söz ehtiyatı

c Biri cümlədə fərqləndirilmiş sözün qarşılığı kimi işlənə bilməz:

1. Qabaq sırada əyləşənlərin çoxu *əcnəbi* qonaqlar idi.

- a. xarici b. yadelli c. işğalçı

2. *Nadan* insana söz anlatmaq çətin olur.

- a. nankor b. avam c. cahil

ç Mətnə əsasən “barbar” və “vandal” sözləri arasındakı fərqi izah edin. Hansı sözdə mənfi çalar daha güclüdür?

d “Vandal” və “vandalizm” sözlərini izah edin. Hansı söz mücərrəd isimdir?

e “Barbar” sözündən dilçilik termini olan “varvarizm” sözü yaranmışdır. Sizcə, bu söz hansı mənani ifadə edir?
(Varvarizmlərə *xaladilnik*, *uje*, *voobşe*, *marojna*, *neujeli* kimi sözləri misal gətirmək olar.)

Qlossari

... **izm** – müəyyən sözlərə qoşularaq mücərrəd mənalı sözlər əmələ gətirən alınma şəkilçi: eqoizm, kapitalizm, realizm və s.

ə Kontekstdən çıxış edərək mətnin sonuncu abzasındakı “*qələmə vermək*” ifadəsinin mənasını müəyyən edin.

Aşağıdakı ifadələrin mənalarını təxmin edin və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

Sübut edin ki, bu ifadələr frazeoloji birləşmələrdir.

- *qələmə almaq*
- *qələmə sarılmaq*
- *qələmi daşdan keçmək*
- *qələmindən çıxmaq*
- *üstündən qələm çəkmək*

Nə anladın?

2 a Mətnə istinad edərək doğru fikri müəyyən edin.

- a. “Barbar” sözü qədim tayfa adı ilə bağlıdır.
b. “Barbar” və “vandal” sözləri qədim Roma tarixi ilə bağlıdır.
c. “Vandalizm” sözü konkret tarixi hadisə ilə bağlıdır.
d. Vandalların hücumu nəticəsində bir çox qədim Roma abidələri məhv oldu.

Düşün və cavab ver

- b** Mətnin 1-ci hissəsində aldığınız məlumatlara istinad etməklə qədim yunanların yadelliləri “barbar” adlandırmasına münasibət bildirin. Fikrinizi əsaslandırarkən “Qlossari” rubrikasında verilmiş sözlərdən istifadə edin.

Qlossari

- **Tolerantlıq** – fərqli fikirlərə, adət-ənənələrə, inanclara, həyat tərzinə dözümlü münasibət.
- **Multikulturalizm** – bütün xalqların bərabər mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü, prinsip.

- c** Sizcə, “Barbarlar və vandallar” mətnini yazmaqda müəllifin məqsədi nədir:
a) müəyyən mövzu ilə bağlı məlumat vermək, yoxsa b) hansısa fikri əsaslandırmaq?
- ç** Aşağıda verilmiş cədvəl əsasında oxuduğunuz mətnin strukturunu şərh edin.

Mətnin struktur elementləri	Mətdən nümunələr
Giriş	
Müəyyən mövzu ilə bağlı məsələ (problem) qaldırılır.	Bəzi alınma sözlərin yanlış şərh olunması
Müəllif məsələ ilə bağlı fikir (mövqe) bildirir.	“Barbar” və “vandal” sözləri fərqli mənalar kəsb edir.
Əsas hissə	
Müəllif öz mövqeyini müxtəlif arqumentlərlə əsaslandırır.	1. “Barbar” sözünün etimologiyası 2. “Vandal” sözünün etimologiyası
Sonluq	
Müəllif fikirlərini ümumiləşdirir.	Sözlərin etimologiyası göstərir ki, onları eyniləşdirmək olmaz.

Dinləmə 07

- 3 a** “General olmağı arzulamayan əsgər yaxşı əsgər deyil” ifadəsini necə başa düşürsünüz? Bu cümlədə “əsgər” sözü “şagird” sözü ilə əvəz olunsaydı, cümləni necə dəyişərdiniz?
- b** Qeydlər götürməklə “Bunu kim deyib?” mətnini dinləyin. Yuxarıda verilmiş cədvəl əsasında dinlədiyiniz mətnin strukturunu müəyyən edin.

Bağlayıcı

- 4a** Cümlələrin tərkibindəki bağlayıcıları və onların komponentlər arasında yaratdığı mənə əlaqəsini müəyyən edin.

birləşdirmə • qarşılaşdırma • səbəb

Xatırla

Komponent – bir vahidin

tərkib hissələri.

1. Hava soyuq idi, amma biz üşümürdük.
2. Axşam vaxtı şəhərdə sıxlıq olur, ona görə də evə tez getdik.
3. Gözlənilən qonaqlar gəldilər və tədbir açıq elan olundu.

Yadda saxla Bağlayıcıların funksiyaları

Bağlayıcı cümlənin komponentləri – cümlə üzvləri və mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında əlaqə yaradan köməkçi nitq hissəsidir. Cümlənin komponentləri arasında müxtəlif mənə əlaqələri olur. Bağlayıcı bu əlaqəni ifadə edir. Məsələn:

1. **Həm** müəllimlər, **həm də** şagirdlər tədbiri maraqla izləyirdilər. (*iştirak*)
2. **Ya** hamı bu işdən imtina etsin, **ya da** əl-ələ verib tez bitirməyə çalışaq. (*bölüşdürmə*)
3. O başa düşürdü **ki**, müəlliminin etimadını doğrultmalıdır. (*aydınlaşdırma*)
4. **İndi ki** bizimlə getmək istəyirsən, onda tezdən hazır ol! (*şərt*)
5. **Nə** uşaqlar, **nə də** böyükler zalı tərk etmək istəyirdilər. (*inkarlıq*) və s.

- b** Cümlələrdəki bağlayıcıları və onların yaratdığı mənə əlaqələrini müəyyən edin.

1. Murad və Vüqar altıncı sinifdə oxuyurlar.	(<i>birləşdirmə/aydınlaşdırma</i>)
2. Boğazım göynəyirdi, ona görə də dərman içdim.	(<i>səbəb/bölüşdürmə</i>)
3. Əgər istəsən, görüşə birlikdə gedərik.	(<i>qarşılaşdırma/şərt</i>)
4. Uşaq gah bizə baxıb gülür, gah da ağlayırdı.	(<i>bölüşdürmə/inkarlıq</i>)
5. Yorulmuşduq, lakin heç kim evə getmək istəmirdi.	(<i>qarşılaşdırma/iştirak</i>)
6. Hərçənd qohum idik, gec-gec görüşürdük.	(<i>güzəşt/səbəb</i>)
7. Sınıfımız, yəni VI ^c sinfi hamının rəğbətini qazandı.	(<i>aydınlaşdırma/birləşdirmə</i>)

- c** Nöqtələrin yerinə uyğun bağlayıcı yazaraq cümlələri tamamlayın.

1. Artıq gecə idi, ... onlar heç ayrılmmaq istəmirdilər.	(<i>qarşılaşdırma</i>)
2. Oğlanın danışığından bilinirdi ... , bu yerlərə bələd deyil.	(<i>aydınlaşdırma</i>)
3. Müsəbiqədə ... mahnı oxumalı, ... rəqs etməlisiniz.	(<i>bölüşdürmə</i>)
4. Asfalt yol çox uzun idi, ... kəsə yolla kəndə gedəsi olduq.	(<i>səbəb</i>)
5. ... bir qaraltı görünür, ... bir hənirti duyulurdu.	(<i>inkarlıq</i>)
6. Uşaqlar üçün yazılan hekayələr ..., şeirlər ... çox maraqlı idi.	(<i>iştirak</i>)

Ümumiləşdirici təkrar

1 Fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyən edin.

1. a. Sağ **tərəf** sakinlərin istirahət yeridir.
b. Fəhlələr idarəyə **tərəf** yollandılar.
2. a. **Tək** əldən səs çıxmaz.
b. O, sevincdən quş**tək** uçurdu.
3. a. Toydan **sonra** nağara...
b. Əvvəl düşün, **sonra** danış.
4. a. Çayın üzü güzgü **kimi** parıldaırdı.
b. **Kimi** süfrələri bəzəyir, **kimi** qabları daşıyırdı.

2 Nöqtələrin yerinə uyğun qoşmalar əlavə edərək cümlələri köçürün. Artırdığınız qoşmaların yaratdığı məna çalarını müəyyən edin.

1. Hamı heyrlətlə yola ... baxırdı.
2. Soyuq olduğuna ... qalın paltar geyindik.
3. Çıxış ... direktora söz verildi.
4. Sınıf iclası saat ikiyə ... davam etdi.
5. Küçənin o biri başına ... kiçik bayraqlar asılmışdı.
6. Hamıdan ... sən gəldin.

3 Cümlələrdə işlənmiş bağlayıcılarla onların yaratdığı məna əlaqəsini uyğunlaşdırın.

1. Dəniz gah kükrəyib daşır, gah da sakitləşirdi.	a. birləşdirmə
2. Əgər məsələ həllində çətinlik çəksən, kömək edəram.	b. qarşılaşdırma
3. Göy guruldadı və leysan yağmağa başladı.	c. səbəb
4. Çox yorulmuşduq, lakin dağılışmaq istəmirdik.	ç. şərt
5. Heç kim dillənmirdi, çünki onun söhbəti çox maraqlı idi.	d. bölüşdürmə

4 Cümlələrdə işlənmiş qoşma və bağlayıcıları cədvəl üzrə qruplaşdırın.

1. Sinoptiklərin məlumatında deyilirdi ki, külək səhərəcən davam edəcək.
2. Tətildən əvvəl xeyli kitab aldım, çünki boş vaxtlarımda mütaliə etmək istəyirəm.
3. Rejissordan savayı bütün aktyorlar və yaradıcı heyət səhnədə idi.
4. Sənan da bacısı**tək** rəsm çəkməyi sevirdi, ona görə də anası ona boya aldı.
5. Müəllim Əsmər haqqında xoş sözlər dedi və təşəkkürnaməni ona təqdim etdi.

<i>qoşma</i>	<i>qoşmanın yaratdığı məna çaları</i>	<i>bağlayıcı</i>	<i>bağlayıcının yaratdığı məna əlaqəsi</i>

İZAHLI SÖZLÜK

İxtisarlər: *is.* – *isim*; *sif.* – *sifət*; *z.* – *zərf*, *f.* – *feil*, *fr.* – *frazeoloji birləşmə*

alay *is.* – diviziya tərkibinə daxil olan qoşun vahidi.

alicənablıq *is.* – nəciblik, mərdlik, səxavət.

arxeologiya *is.* – maddi mənbələr əsasında bəşəriyyətin tarixi keçmişini öyrənən elm.

bəkməz *is.* – bəzi şirin meyvələrin suyundan çəkilən şirə; doşab.

blokada *is.* – bir dövləti və ya şəhəri siyasi və iqtisadi cəhətdən dünyadan təcrid etmə.

boğazından kəsmək *fr.* – başqasına yardım etmək məqsədilə özünə korluq vermək, yemək-ichməyə qənaət etmək.

bürmələmək *f.* – lülə şəklində sarımaq; sarıyıb örtmək.

canfəşanlıq *is.* – həddindən artıq və ya yersiz can yandırma, səy göstərmə.

cəfəngiyyət *is.* – boş, mənasız, dəyərsiz sözlər.

cənazə *is.* – kəfənə tutulmuş ölü; meyit; tabut.

delta *is.* – çayların mənsəb hissəsində, dənizə töküldüyü yerdə çöküntülərdən ibarət sahə, düzənlik.

donanma *is.* – vahid komandanlıq tərəfindən idarə olunan hərbi və ya ticarət gəmilərinin hamısı.

duruxmaq *f.* – çaşmaq, özünü itirmək, tutulmaq.

düha *is.* – insan zəkasının, istedadının ən yüksək zirvəsi; dahilik.

ehram *is.* – Qədim Misirdə fironların nəhəng məqbərəsi, sərdabəsi; piramida.

ekspedisiya *is.* – müəyyən məqsəd üçün edilən səyahət, səfər.

elmi dairə – elmi mühit, alimlərdən ibarət cəmiyyət, təbəqə.

əyalət *is.* – ölkənin mərkəzdən uzaqda yerləşən inzibati rayonu; vilayət, mahal.

farağat *sif.* – hərəkətsiz, düz.

günlük *is.* – baş geyimlərinin qabaq tərəfinə tikilən yarımdairəvi dəri, karton və s. parçası.

haylamaq *f.* – səsləmək, çağırmaq.

həftəbazarı *is.* – həftədə bir dəfə (əsasən, bazar günü) düzəldilən bazar, alış-veriş.

xış *is.* – yer şumlamaq üçün ibtidai kənd təsərrüfatı aləti.

iddia etmək *f.* – fikir irəli sürmək; tələb etmək, istəmək.

istehkam *is.* – düşməndən qorunmaq məqsədilə düzəldilən müdafiə tikilisi: qala, divar və s.

izdiham *is.* – böyük insan kütləsi, qələbəlik, tünlük, basırıq.

kəsb etmək *f.* – qazanmaq, əldə etmək (məna, məzmun haqqında).

kirkirə *is.* – əldəyirmanı.

kolleksioner *is.* – müəyyən növ əşyalar: sənət əsərləri, markalar və s. toplayan adam.

komendant *is.* – qalada, yaxud istehkam halına salınmış rayonda yerləşən qoşunların başçısı.

kurqan *is.* – qədim məzarların üzərində süni təpəcik; yarımkürə formalı qəbirüstü abidə.

külçəbasan *is.* – külçəyə naxışlar vurmaq üçün saxsı alət, möhür.

qamət *is.* – boy-buxun, qədd.

qarovulçu *is.* – keşikçi, gözətçi.

qənimət *is.* – müharibədə düşməndən alınan hər hansı əşya.

qərargah *is.* – qoşunları idarə edən orqan.

quduz – quduzluq (ağır yoluxucu xəstəlik) xəstəliyinə tutulmuş; qudurmuş.

lingvist *is.* – dilin qanunauyğunluqlarını öyrənən alim; dilçi.

lyö *is.* – Fransada təqribən 4,5 km-ə bərabər qədim uzunluq ölçüsü.

mahiyyət *is.* – əsas məzmun, məna, məğz.

marşal *is.* – bəzi ölkələrin ordularında yüksək hərbi ad və ya rütbə.

meriya *is.* – icra hakimiyyəti, bələdiyyə şurası.

mil *is.* – müxtəlif işlərdə istifadə edilən nazik metal çubuq.

miniatür *is.* – qədim əlyazma kitablarda zərif işlənmiş kiçik rəsm.

mozaika *is.* – rəngli daşlar və ya keramik lövhələrlə işlənmiş şəkil, naxış.

mumiya *is.* – balzamlanma vasitəsilə çürüməkdən qorunmuş insan cəsədi.

müəmmalı *sif.* – aydın olmayan, üstüörtülü, başa düşülməyən, anlaşılmaz.

müfəttiş *is.* – təftiş, yoxlama aparan vəzifəli şəxs.

müşk *is.* – xoşətirli maddə.

müəssər olmaq *f.* – mümkün olmaq, əldə edilmək, nəşib olmaq.

nadan *sif.* – cahil, avam, geridə qalmış; qaba, kobud, qanmaz.

narkoz *is.* – müəyyən dərman preparatları vasitəsilə mərkəzi sinir sisteminin və ya hər hansı orqanın keyidilməsi.

nəcib *sif.* – alicənab, yaxşı, ürəyitəmiş.

niyyət *is.* – məqsəd, məram, qəsd.

oraq *is.* – taxıl, ot və s. biçmək üçün qısa dəstəli, yarım dairəvi kəsici kənd təsərrüfatı aləti.

papirus *is.* – Qədim Misirdə ot bitkisi və bu bitkidən hazırlanan yazı materialı.

post *is.* – bir obyekti müşahidə altında saxlamaq və ya mühafizə etmək üçün yer, məntəqə.

reanimasiya *is.* – çox ağır vəziyyətdə olan xəstəni həyata qaytarmaq üçün həyata keçirilən tibb tədbirləri kompleksi.

sayğı *is.* – hörmət, ehtiram.

snayper *is.* – mahir atıcı, sərrast nişançı.

spesifik *sif.* – özünəməxsus, özəl.

stimul *is.* – təkanverici amil, bir işə sövq edən həvəsləndirici səbəb; maddi və ya mənəvi maraq.

süsləmək *f.* – bəzəmək, yaraşıq vermək.

şərqşünas *is.* – Şərq ölkələrinin tarixini, dillərini, mədəniyyətlərini və s. öyrənən alim.

tabor *is.* – bölükdən böyük, alaydan kiçik hərbi-taktiki birləşmə.

taqım *is.* – 35-40 nəfər şəxsi heyətdən ibarət olan hərbi bölmə.

təbəə *is.* – bir dövlətə tabe olan, onun vətəndaşı olan əhali, adam.

tərəddüdlə *z.* – qətiyyətsiz, qərarlısız halda.

təyinat *is.* – 1. Kurs, məktəb və s. qurtarmış mütəxəssisləri müəyyən yerlərə işə təyin etmə, göndərmə. 2. Vəzifə, funksiya, rol.

torf *is.* – çürümüş bataqlıq bitkiləri qalıqlarından əmələ gələn bərk kütlə.

tuş *is.* – xüsusi surətdə hazırlanmış qara və ya başqa rəngli sulu boya (çertyoj, rəsm çəkmək və yazmaq üçün).

türkoloq *is.* – türk dillərini, ədəbiyyatını, tarixini öyrənən alim.

zavallı *sif.* – acınacaqlı halda olan, yazıq, biçarə, başıbəlalı, bədbəxt.

zərgər *is.* – qızıldan, gümüşdən bəzək şeyləri hazırlayan usta.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə
dərslük (I hissə)*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər	Rəfiq İsmaylov Şəhla Zəhidova Ülkər Nurullayeva Dilruba Cəfərova Aysel Xanahiyeva
Redaktorlar	Nəriman Abdulov Əsgər Quliyev
Rəyçi	Cəbrail Həşimov
Texniki redaktor	Rəşad Nəbiyev
Dizayner	Səbinə Vəzirova
Rəssam	Elçin Cabarov
Korrektor	Fidan Məmmədova
Mətnləri səsləndirən	Elnarə Qurbanzadə

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2025-014

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

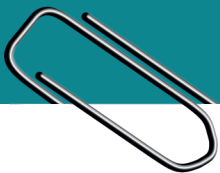
Fiziki çap vərəqi 12. Səhifə sayı 96.
Kağız formatı 57×90 1/8. Kəsimdən sonra ölçüsü: 22,0×27,5.
Şriftin adı və ölçüsü: Calibri, 14 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş ____ . Tirajı . Bakı – 2025.

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix:

Çap məhsulunu hazırlayan:
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Çap məhsulunu istehsal edən:
"CN Poliqraf" MMC (Bakı ş. Şərifzadə küç., 29/31).

Pulsuz

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

